

**KUR'AN-I KERÎM'DE
ÜSLÛB-U HAKÎM SANATI**

Elif ÖZCAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU
2020
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Elif ÖZCAN

KUR'AN-I KERÎM'DE ÜSLÛB-U HAKÎM SANATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU**

ERZURUM- 2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum " Kur'an-ı Kerim'de Üslûb-u Hakîm Sanatı " adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim * .

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

X Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

12.06.2020

Aslı Islak İmzalıdır.

Elif ÖZCAN

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Esra Hacımüftüoğlu danışmanlığında, Elif Özcan tarafından hazırlanan bu çalışma 12 /06 / 2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TETİK İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
II ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
III. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN METOD	2
IV. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
A. Kur’ân ve Üslûb	3
B. İ‘câzu’l-Kur’ân (إعجاز القرآن).....	6
C. Belâgat İlmi	13
1. Belâgat İlminin Tarihçesi	13
2. Belâgat İlminin Tanımı ve Tasnifi (علم البلاغة).....	17
a. Meâni İlmi (علم المعاني).....	20
b. Beyân İlmi (علم البيان).....	21
c. Bedi‘ İlmi (علم البديع)	23

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛB-U HAKÎM SANATI (الأسلوب الحكيم)

1.1. SÖZLÜK ANLAMI	26
1.2. TERİM ANLAMI	29
1.3. TERİMLEŞME SÜRECİ.....	33
1.4. ÜSLÛB-U HAKÎM SANATININ KISIMLARI	36
1.4.1. Muhataba Beklemediği Şekilde Karşılık Vermek (تلقي المخاطب بغير ما يترقب)	36
1.4.2. Soru Soran Kişiye Arzulamadığı Bir Cevap Vermek (تلقي السائل بغير ما يتطلب).....	38
1.5. YAKIN-BENZER SANATLARLA ALÂKASI.....	40
1.5.1. el-Kavlu bi’l-Mûceb Sanatıyla Alâkası (علاقته بالقول بالموجب).....	41
1.5.2. Tevriye Sanatıyla Alâkası (علاقته بالتورية)	42
1.5.3. Müşâkele Sanatıyla Alâkası (علاقته بالمشاكلة).....	44
1.5.4. Muğâlata-ı Ma’neviyye Sanatıyla Alâkası (علاقته بالمغالطة المعنوية)	45

1.5.5. Tecâhül-i Ârif Sanatıyla Alâkası (علاقته بتجاهل العارف)	45
1.5.6. Kinâye ve Ta'rîz Sanatıyla Alâkası (علاقته بالكناية والتعريض)	47
1.5.7. İltifât Sanatıyla Alâkası (علاقته بالالتفات)	48
1.5.8. İnziyâh Sanatıyla Alâkası (علاقته بالانزياح)	50
1.5.9. İsti'nâf-i Beyâniyye ile Alâkası (علاقته باستئناف بياني)	52
1.6. ÜSLÛB-U HAKÎM SANATININ GAYELERİ	53
1.6.1. Soruyu Zâhirinden Farklı Bir Hikmete Yönlendirmek (الصرف والعدول)	54
1.6.2. Daha Önemli Olan Hususa Dikkat Çekmek (التنبيه على اللائق والأهم)	55
1.6.3. Soru Karşısında Zor Duruma Düşmekten Kurtulmak (التخلص)	56
1.6.4. Edebe Riayet Ederek Cevap Vermek (التأدب)	58
1.6.5. Şaka ve Nükte Yoluyla Ortamı Yumuşatmak (الدعابة)	58
1.6.6. Telezzüz/ İstilzâz (الاستلذاذ)	59
1.6.7. Cevabı Fazlaca Uzatarak Soru Soranın Öfkesini Arttırmak (التحريض)	60
1.6.8. Soru Soranın Taassubunu Ortaya Koymak (التغنت)	61
1.6.9. Soru Soranın İddiasını Çürütmek (الإبطال والإنكار)	61
1.6.10. Muhataba Alaylı Bir Söylemle Cevap Vermek (التهكم)	64
1.6.11. Muhatabı Caydırmak (التهديد)	65
1.6.12. Muhatabı İncitmeden Yumuşak Üslûb Kullanmak (التلطّف)	65

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERÎM'DE ÜSLÛB-U HAKÎM SANATI	67
2.1. MUHATABA BEKLEMEDİĞİ ŞEKİLDE KARŞILIK VERMEK	68
2.2. SORU SORAN KİŞİYE ARZULAMADIĞI BİR CEVAP VERMEK	80
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	104
AYETLER DİZİNİ	114
ÖZGEÇMİŞ	117

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN-I KERİM'DE ÜSLÛB-U HÂKİM SANATI

Elif ÖZCAN

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU

2020, 117 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TETİK

Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL

Bu çalışma, Kur'an-ı Kerîm'in üslûbundaki î'câz özellikleri bağlamında belâgat ilminin bölümlerinden olan bedî' sanatlardan üslûb-u hakîm sanatını konu edinmektedir. Giriş ve iki bölümden oluşan çalışma, Kur'an-ı Kerîm'in ilahi mesajları iletirken muhataplarına nasıl hitap ettiğini, nasıl yönlendirdiğini, hakikate ulaşmak için nasıl bir üslûb kullandığını üslûb-u hakîm sanatı bağlamında ele almaktadır. Çalışmanın giriş kısmında kavramın temelini oluşturan Kur'ân üslûbundan, Kur'ân'ın î'câz özelliklerinden ve belâgat ilminin tarihsel süreçlerinden bahsedilmektedir. Üslûb ve î'câz özellikleri zemininde kavramsal çerçeve oluşturulmaktadır. Bu kapsamda belâgat ilminin temel disiplinleri olan meâni, beyân, bedî' terminolojisi giriş bölümünde ele alınmaktadır.

Birinci bölümde, araştırmanın konusu olan üslûb-u hakîm sanatının terim ve sözlük anlamları üzerinden terkip hakkında incelemeler yapılmaktadır. Araştırma konusu olan kavramın, belâgat ilmi içerisinde değerlendirilme biçimleri ele alınarak terimleşme sürecinden bahsedilmiştir. Bu doğrultuda, üslûb-u hakîm sanatının yakın-benzer kavramlarla münâsebeti Kur'ân ayetleri, hadisler ve meseller üzerinden incelenmiştir. Kelime ve üslûb özelliklerinden yola çıkılarak î'câz yönleri bağlamında ayetlerin belâgat ilmindeki konumu ve üslûb-u hakîmle alakalı kısımları araştırılmıştır. Ayrıca üslûb-u hakîm sanatının uygulanma hikmeti mahiyetinde gayeleri de bu bölümde işlenmektedir.

İkinci bölümde, üslûb-u hakîm sanatıyla ilgili olan ayetler dirayet ve rivayet yönleri göz önüne alınarak sebep-i nüzûlleriyle irtibatlı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma, ilahi metnin anlaşılmasını, üslûbunun öğrenilmesini ve hayata tatbik edilmesini gaye edinmektedir. Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerîm'de üslûb-u hakîm sanatı incelenmiştir. Çalışmanın bağlam, muhatap ve toplumsal gerçekler realitesi çerçevesinde bütünlük arz ederek Kur'ân araştırmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân ve Üslûb, Belâgat, î'câz, Bedî' İlmi, Üslûb-u Hakîm

ABSTRACT**MASTER’S THESIS****USLOOBU'L-HAKEEM IN THE HOLY QUR’AN****Elif ÖZCAN****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU****2020, 117 Pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU****Assist. Prof. Dr. Üyesi İbrahim TETİK****Assist. Prof. Dr. Resul ERTUĞRUL**

This study focuses on usloobu'l-hakeem art, one of the departments of rhetorique, Arts of Ornamentaion in Meaning, in the context of the wording miracle features of the Quran. The introduction and the study, which consists of two parts, discusses how the Qur'an appeals to the people while conveying divine messages, how they direct them, how they use language to reach the truth in the context of usloobu'l-hakeem art. the introduction part of the study, the miracle features of the Qur'an and the historical processes of the rhetorique science are mentioned. A conceptual framework is created on the basis of language and miracle features. In this context, the main disciplines of the science of rhetorique, the art of speech, the way of expression, are discussed in the introduction of Arts of Ornamentaion in Meaning terminology.

In the first part, all the studies about the term and dictionary meanings of usloobu'l-hakeem art, which is the subject of the research, are made. The process of terminating the concept, which is the subject of the research, in the rhetorique science is discussed. Accordingly, the relation of usloobu'l-hakeem art with close-similar concepts was examined through the Qur'an, ayahs, hadith and example. Based on the features of the word and language, the position of the ayahs rhetorique in the context of miracle aspects and the relevant parts of usloobu'l-hakeem were investigated. In addition, the part which is aimed to be reached in terms of the reason for the application of usloobu'l-hakeem art is covered in this section.

In the second part, the reason for coming in consideration of the ayahs aspects related to usloobu'l-hakeem art is examined. This study aims at understanding the divine text, learning and realizing its language. Accordingly, the art of usloobu'l-hakeem was examined in the Qur'an. It is aimed to contribute to the study of the Qur'an by providing integrity within the framework of social facts related to the study

Keywords: Comentary, Quran and Style, Eloquence/Rhetoric, Miracle, Arts of Ornamentation in Meaning, Usloobu'l-Hakeem

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: İbn
Bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversite İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Md.	: Madde
Nşr.	: Neşreden/yayınlayan
Ö.	: Ölümü
S.	: Sayfa
(s.a.v)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
THK.	: Tahkik
terc.	: Tercüme eden
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vr.	: Varak
yay.	: Yayıncılık
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Ahsen-i takvîm olan, Allah'ın muhatap kabûlüyle şereflendirdiği, yaratılmışların çoğundan üstün kılınan insan ve insana dair her şey değerlidir. İlahî emre muhatap olan insanın, Rabbine ulaşmasında bir rehber ve nur olan Kur'ân, içinde ilim, hikmet barındıran bir deryadır. Bu deryadan bir katre de olsa faydalanıp gönenmek niyetiyle, Kur'an-ı Kerîm üzerine pek çok araştırmalar yapılmaktadır. Nitekim Zerkeşî'nin; *"İlim talep eden, Kur'ân'ı detaylı bir şekilde araştırsın; Çünkü ondadır öncekilerin ve sonrakilerin ilmi"* şeklindeki beyânı, bizlere Kur'ân'ın lâhuti ve maverâi kuşatıcılığını bir kez daha hissettirmiştir. Ulûhiyet âleminde biz insanlar için gönderilen ilahi vahyin en temel gayesi de, insanın dünya ve ahiret hayatını tanzim etmek, ebedi saadete ulaştırmaktır. Bu gayeyi gerçekleştirebilmek için de öncelikle ilahi metnin anlaşılması gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için başta Hz. Peygamber olmak üzere sahabe, tabîûn, tebe-i tabîûn ve selef-i sâlihîn tüm âlimler, kendi dönemlerinde gayret göstermişlerdir. Bu bağlamda İslâm âlimleri usûller ve metotlar geliştirerek eserler ortaya koymuşlardır. Kur'ân'ın anlaşılmasını araştırma ve incelemelerine temel konu edinen bilim dalı ise tefsir ilmidir. İlahî mesajın anlam ve gayesinin ortaya çıkması, insanlar tarafından çözüme ulaştırılması tefsir ilminin alanıdır. Tefsir ilminin gayesi; Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmiş olduğu Arap dilinin ve belâgatının tüm unsurlarını ve araçlarını kullanarak, indiği dönemdeki ortam ve koşulları da dikkate alarak, Allah'ın muradını Kitap ve Sünnet bütünlüğü içerisinde açıklamaktır. İlahi metnin anlaşılmasında, aydınlatılmasında tefsir ilminin ilk başvuracağı unsur, Arap dili ve belâgatı ilmidir. İndiği çağın kodlarını taşıyan, idrak seviyelerine hitap eden ve Arap dilinin edebi yönü olan belâgat ilmi; İlahi mesajın erişilmez üstünlüğünün anlaşılmasında ve ulaştırılmasında en önemli yollarındandır. Belâgat, sözün ve mesajın ulaştırılmasında muhataplara anlayacağı biçimlerde ifade etmenin usûl ve kaidelerinin beyânı mahiyetindedir.

Hız. Peygamber'in risaletinin tescili olan Kur'ân'ın iki temel hedefi vardır: Birincisi beyan ikincisi îcâzdır. Beyân insanlığa verilmiş en büyük nimetlerdendir. Duygu ve düşünceleri ifade etme aracı olan beyân nimeti; manaların lafızlar ve sözcükler sayesinde açığa çıkmasını, anlaşılmasını, iletişime geçmemizi sağlayan en önemli unsurdur. Karşılıklı iletişimde görünürde ana unsur dil gibi gözükse de aslolan beyândır.

Dil ise farklı üslûb ve cümlelerle ifade etmenin aracıdır. Gerek meleke olarak gerekse ilmî olarak belâgat ilminin kısımlarından olan beyân ilmi, ifade etmenin usûl ve kaidelerini bizlere öğretmeyi hedeflemektedir. İndiği toplumun dil, tarih, üslûb kodlarını taşıyan, ifadelerle, lafızlarla, bilgilerle donatılmış mümtaz hakikatler içeren, ilahi kelâmın muntahâsı Kur'an-ı Kerîm, muhalled, manevî ve fikrî bir mucizedir.

Kur'an'ın îcâzı ise idrâk edilebilir, akıl erdirilebilir fakat onu anlatmak tam anlamıyla mümkün olmayabilir. Kur'an îcâzını anlamaya ve anlatmaya vesile olan şey ise zevktir. Zevk yani beğenme duygusu ise elle tutulur, gözle görülür bir mefhum değildir. Bir duyguyu anlatmada dilin imkânları boyutunda duygu aktarımı gerçekleşebilmektedir. İşte bu aktarımı elde etmenin yolu, dilin ve sözcüklerin kullanımıyla; beyân ve meânî ilmiyle meşgul olmaktan geçmektedir. Îcâz özelliğinin nihâi derecede olması, Kur'an'ın ilahi bir metin olduğunun en büyük kanıtıdır. Şayet bu ilahi metin Allah'tan başkası tarafından gelseydi ihtilaflar/farklılıklar mevcut olurdu. Kur'an'ın îcâz hedefi, ilahi metnin lâhuti boyutun tescili olması hasebiyle ehemmiyet taşımaktadır. Kur'an'ın îcâz özelliklerinin yansıması olan belâgat ilmi ve beyân bağlamında bedi' sanatlarından olan üslûb-u hakîm sanatı Kur'an'ın eşsiz üslûb özelliklerindendir. Üslûb-u hakîm sanatı, muhatapların hal ve konumuna gözeterek hakikatleri sunmanın, dikkatleri ehemmiyetli olana yönlendirmenin üslûbunu öğreten bir yöntemdir.

Günümüz dünyasında, Kur'an-ı Kerîm'in eşsiz üstünlüğünü bir kez daha hatırlatmak ve beyânıyla yol göstermesi, aydınlatması doğrultusunda yaşamak, yaşanmasına vesile olmak adına ele aldığımız bu tezde desteğini esirgemeyen, her adımda tecrübesi ve nezâketiyle bana ışık tutan danışmanım Doç. Dr. Esra HACİMÜFTÜOĞLU'na, değerli görüş ve tavsiyeleriyle destek veren ve ufkumu açan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TETİK ve Dr. Öğr. Üyesi Resul ERTUĞRUL'a, teşekkürü borç bilirim. Tefsir ilmini ve belâgat ilmini bizlere sevdiren ve bu alana beni yönlendiren kıymetli, saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU ve Prof. Dr. Sadık KILIÇ'a teşekkür ederim. Her an destekleriyle yanımda olan en kıymetli hazinem aileme de ayrıca şükranlarımı sunarım. Rabbimden makamlarının âli olmasını temenni ederim.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmanın konusu İ‘câzu’l-Kur’ân bağlamında Kur’ân’ın üslûbu özelliklerinden üslûb-u hakîm sanatıdır. İ‘câzu’l-Kur’ân’ın temel kavramından olan belâgat ilminin üç ana bölümünü oluşturan “meânî”, “beyân”, “bedî” ilminin kavramsal tanımı yapılarak, sınırları belirlenerek çeşitleri ele alınmaktadır. Üslûbun süsü mahiyetinde bedî‘ sanatının alt başlıkları incelenerek, manayı ve lafzı güzelleştiren unsurlar kategorize edilmektedir. Manayı güzelleştiren, manayla ilgili sanat ve estetik boyutları kapsamında üslûb-u hakîm sanatı kavramsal olarak ele alınmakta bu minvalde konunun tanımı ve bölümleri netleştirilmektedir. Araştırma konusuyla aralarında ortak özellik bulunan belâgat terimleri tespit edilerek, aralarındaki münasebetler de çalışmada ele alınmaktadır. Bu bağlamda üslûb-u hakîm sanatının gayeleri de araştırma konusu içerisinde değerlendirilmektedir. Çalışmada yer alan ayetlerin çeşitli tefsirlerde ele alınış biçimleri de incelenmektedir.

II ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Amacımız bedî‘ sanatlardan üslûb-u hakîmi tanımlamak, diğer sanatlarla ilgisini kurmak ve Kur’ân’daki örneklerini sunmaktır. Temel ilkeler çerçevesinde konuya dair uygun deliller ve nükteler kullanarak bu sanatı zihinlerde kavranabilir ve anlaşılabilir hale getirmektir. Araştırmanın temel gayesi Kur’ân’ın î‘câzını üslûb-u hakîm sanatı bağlamında ortaya koymaktır. Üslûb-u hakîmin incelenmesinin, ilahi kelâmı anlamak noktasında bizlere yol göstereceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, inanç, iman, maneviyat temelinde kişilere, inananlara daha kolay ulaşılması adına aslî örneklerin Kur’ân üzerinden verilmesine özen gösterilmiştir.

Anlamanın, anlaşılmanın ve iletişimin ana unsuru olan beyân yeteneğinin, ilahi alandan, kullara bir lütuf olduğunu hissettiren Kur’ân temelinde ele alınan bu çalışmanın hem dünya ve ahiret saadetini temin etmesi hem de yaratıcıyla her an varoluşsal kıvamda iletişim halinde olmaya katkı sağlaması temenni edilmektedir.

Araştırmanın bundan sonra yapılacak belâgat çalışmalarında Kur'ân'da yer alan sanatların bağlam, muhatap ve toplumsal gerçekler realitesi çerçevesinde bir bütün olarak ele alınması adına Kur'an araştırmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

III. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN METOD

Üslûb-u hakîm sanatının mahiyeti hakkında lügavî ve ıstilahî incelemeler yapılmış, konunun tarihsel süreci ele alınmış ve örneklerle açıklanmıştır. Üslûb-u hakîm sanatının Kur'ân'da yer almasının hikmeti, nerelerde, ne şekilde, hangi amaçları ihtiva ettiği ilgili ayetler bağlamında incelenmiştir. Tümdengelim akıl yürütme metoduyla başlangıcından günümüze kavram haritası çıkarılmıştır. Edebi ilim olması hasebiyle sadece Arap dili ve Kur'ân kapsamında ele alınan bu çalışma Kur'ân'ın î'câzı bağlamında sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın kaynağını klasik belâgat kitapları ve tefsirler oluşturmaktadır. Tefsirlerden özellikle İbn Âşûr'dan yararlanılmaktadır. Araştırma konusu olan üslûb-u hakîmin teşekkülünde dönüm noktası kabul edilen Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* eserindeki tanım ve tasnifler dikkate alınarak temellendirmeler ve başlıklandırmalar yapılmıştır. Gerek tefsir gerek belâgat ilmi konusunda asli kaynaklara müracaat edilmiş, anlaşılmayan ve netleşmeyen noktalarda şerh ve tercümelerine başvurulmuştur. Tezde kullanılan ayetlerin mealleri, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından neşredilen mealden alınmış ve kimi zaman tasarrufta bulunulmuştur.

Meâni ve beyân ilminin tamamlayıcısı olarak adlandırılan şiirlerden de misaller verilmeye dikkat edilmiştir. Bir metnin incelenmesinde ne kadar çok unsurun dikkate alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Her birisi kendi içinde ayrı bir çalışma konusu olabilecek üslûb-u hakîm'in gayelerini ön plana çıkararak iletişim sürecinde etkin kullanılmasına vurgu yapılmıştır. Kur'an'ın üslûb özelliklerinde birbiriyle mütedâhil ne kadar çok sanatın olduğu araştırma sonucunda elde edilmiştir. Kavramın literatüre katkısı mahiyetinde derinlemesine tahliller yapılmış ve sınırları netleştirilmiştir. Üslûb-u hakîm sanatının olduğu ayetler, içerdiği sanatlar ve iletmek istediği mesajlar bağlamında tablo halinde sınıflandırılmıştır.

IV. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. Kur'ân ve Üslûb

Kur'ân, Mushaflarda yazılan tevâtürle nakledilen, tilaveti ile ibadet edilen, Hz Muhammed'e (s.a.v.) indirilmiş mucize bir kelâmdır.¹ Kur'ân'ın bu tarifi üzerinde bütün usûl âlimleri, fakîhler ve Arap dil bilginleri ittifak etmişlerdir. Kur'ân'ın üslûbuyla ilgili olarak Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) yaklaşımı dikkat çekmektedir. Buna göre, Kur'an-ı Kerim'in üslûbu sözün te'lîfinde ve lafızların seçiminde nev'î şahsına münhasır başka hiçbir yerde görülmeyecek bir üslûptur.²

Kur'ân'ın üslûbuna dair konular, klasik kaynaklarda Kur'ân'ın belâgatını, nazmını ve i'câz özelliklerini ihtivâ eden eserlerde dağınık şekilde ele alınmıştır. Mütেকaddimûn âlimlerinden Bâkılânî (ö. 403/1013) Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) gibi âlimlerin çalışmalarıyla bu sahada zirve dönem yaşanmıştır. Özellikle *İ'câzu'l-Kur'an* literatüründe Kur'ân'ın kendine has bir üslûbunun olduğuna dikkat çekilmiştir.³ Kur'ân'ın üslûbu konusunu müstakil olarak ilk defa Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhân fî Ulûmil-Kur'ân* eserinde ele almıştır.⁴

Muasır âlimlerinden Zürkânî *Menâhilü'l-İrfân* eserinde, Mustafa Sâdık er-Râfiî (1881-1937) *İ'câzu'l-Kur'ân* ve tarih derslerinde,⁵ Abdullah Dirâz (1894-1958) *En Mühim Mesaj Kur'an*⁶ adlı eserinde, Muhammed Ebû Zehre (1898-1974) *En Büyük Mucize Kur'an*⁷ adlı eserinde Kur'ân'ın mucizevi özelliği bağlamında üslûb konularına ayrıca önem vermektedirler. Tüm bu eserlerde ve çalışmalarda Kur'ân'ın üslûp özelliklerine dair üç temel başlık ön plana çıkmaktadır. Bu üç temel başlığı *ifadenin güzelliği, tasvirin inceliği ve etkileme gücü* şeklinde özetlemek mümkündür.

¹ Subhi es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, (y.y., t.y.), 21.

² Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu İsa el-Bâbi el-Halebi, Mısır 1995, 303.

³ Bk.: Yusuf Şevki Yavuz, "İ'câzu'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 403-406; Numan Konaklı, "İ'câzu'l-Kur'ân Fikri: Mahiyet, Tarihsel Süreç ve Literatür", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi ,M.Ü.İ.F.D., 2012/2, sayı: 43, 251-290.*

⁴ M. Suat Mertoğlu, "Üslûbü'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul 2012, XXXII, 382.

⁵ Mustafa Sadık er-Rafii, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 2005 Beyrut.; Mustafa Sadık er-Rafii, *İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, 1973 Beyrut.

⁶ Muhammed Abdullah Diraz, *en-Nebeü'l-Azim: Nazaratun Cedide fî'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem Dimeşk, 2005.

⁷ Muhammed Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-Kübra: el-Kur'ân (Nüzûlühû - Kitâbetühû - Cem'uhû - İ'câzühû - Cedelühû - Ulûmühû - Tefsîruhû - Hükmü'l-Ğinâi Bihî)*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire (t.y.).

Kur'ân'ın muhtevası, dili, içinde bulunan tekrarlar, kıssaların anlatımı, soru- cevap formları, yemin, istifhâm, te'kid vb. konular Kur'ân'ın üslûp özellikleri bağlamında değerlendirilebilir. Kur'ân'ın üslûbu konusu âlimler tarafından daha çok i'câz özellikleri bağlamında değerlendirilmektedir.

Bâkılânî *Î'câzu'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın nazımının eşsiz bir belâgata, yüksek bir üslûba sâhip olduğunu, bu üslûbun da ayet başlarında ve sonlarında, ayetlerin insicâm ve siyâkında ortaya çıktığını söylemektedir.⁸

Kur'ân üslûbuna dair temel referans olan Cürcânî *Delâilü'l-Î'caz* adlı eserinde, Kur'ân'daki lafız ve harflerin kelâmın oluşumunda tek başına bir belâgat değeri taşımadığını, asıl etkinin bu harflerden oluşan nazımda olduğu söylemektedir. Cürcânî'ye göre aslında nazım da tek başına etkili değildir. Asıl etki mananın siyaki ile lafızların aynı gayeye yönelik bir ahenk içinde bulunmasıdır.⁹

Zemahşerî (ö. 538/1144) *Keşşâf* tefsirinde Kur'ân'ın üslûb ve nazımına vurgu yaparak, ayetler arasındaki üslûb farklılıklarından bahsetmiş,¹⁰ ayete verilecek anlamın kelâmın üslûbuna ve siyâkına uygun olup olmadığını pek çok ayette tartışmıştır.¹¹

Zürkânî, Kur'ân'ın indiği topluluğa ümmî bir peygamberin gönderildiğini ve bu topluluğun eğitim ve irşâd konusunda üslûb-u hakîm ile öğretilerinin tâlim ettirildiğini belirterek, Kur'ân içinde her türlü meyvenin bulunduğu bir bahçe ve sofradır herkes ihtiyacı olan rengârenk yiyecek ve meyvelerden alabilir şeklinde tasvir etmektedir.¹²

Kur'ân'ın üslûp çalışmaları i'câz çalışmaları ile aynı istikamette gelişerek devam etmektedir. Kur'ân'ın i'câzı özellikleri genellikle şu şekilde sıralanmaktadır: “Kur'ân Arapların dilinde alışılmış diziliş kurallarının tam tersi estetik bedî' bir nazma sahiptir. Bu nazım ne şiirde ne de başka bir edebiyat eserinde yoktur. Bütün Arap Müslümanların akıllarını şaşırtan, alışılmışın dışına çıkan bir üslûbu vardır. Hiçbir insanın benzerini getiremeyeceği bir cezâlete (lafızların sağlam ve kulağa hoş gelmesi/ fesahat ve belâgat

⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri Bâkılânî, *Î'cazu'l-Kur'ân*, Daru'l-Maârif, Kâhire 1997, 301.

⁹ Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahman Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delailü'l-Î'caz*; thk. Muhammed Rıdvan ed-Daye, Fayiz ed-Daye, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 2001, 89.

¹⁰ Ebû'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1407, III, 103.

¹¹ Zemahşerî, I, 547, 592; II, 130, 155, 177, 216, 441, 511, 596; III, 473; IV, 221.

¹² Zürkânî, I, 80.

düzensizliği) sahiptir. Lafızlarındaki bolluk, hiçbir Arabin kullanamayacağı derecede Arapçayı bütün imkânları ile kullanılarak her harf her kelime uygun bir bağlamda yer almıştır. Kur'an-ı Kerîm'de Araplara dair eserlerin ve dillerin taşıdığı değer başarılı bir şekilde temsil edilmiştir ve muhatabı manasıyla doyurmaktadır. Kur'an'ın tarihi haberlere dair verdiği bilgiler yani kıssalar da Kur'an'ın îcâzı ve üslûbu kapsamına girmektedir. Gözle görülür hisle bilinir şeyleri vaat etmedeki isabeti, Kur'an'ın ihtiva ettiği helal, haram ve diğer hükümler ve hiçbir kimsenin benzerini getiremeyeceği yüksek hikmetler de îcâzı kapsamındadır.”¹³ Kur'an'ın îcâzına dair tüm bu özellikler hiç şüphesiz zâhiri ve bâtını olarak ihtiva ettiği muhteşem bir tenasübün, uygunluğunun delâletidir. “Kur'an Allah dışında bir kimseden olsaydı onda çok farklılıklar bulurlardı.”¹⁴ ayeti ise bu sıralananlara delil mahiyetindedir.

Son dönem müelliflerinden Ebû Zehre yukarıda zikredilen îcâz üslûbuna dair maddelerin değerlendirmesini geniş bir şekilde ele alarak bu görüşlerin/yaklaşımların iç içe geçmiş olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Ebû Zehre Kur'an'ın musikisinden ve harika nazmından söz ederek Kur'an'ın kendine has bir tınısının olduğunu ifade etmiştir. Kur'an'ın îcâz üslûbunda lafız ve harfler kendine has beyanı, üslûb şekilleri, söz ve manâların farklı şekillerle ifade edilmesi, nazım ayet sonları, îcâz, hikmet, mesel ve gaybi konulardan haber vermesi, Kur'an'ın tartışma üslûbu gibi noktaları Kur'an'ın îcâzına örnek olarak vermiştir.¹⁶

Abdullah Dirâz *en-Nebeü'l-Azim* eserinde Kur'an'ın üslûbunu avâma da havâsa da hitap eden, lafzında mananın da hakkını veren, tafsîlî ve icmâlî her türlü açıklamanın zirvede olduğu bir üslûb olarak tanımlamaktadır.¹⁷ Kur'an'ın icâz hazif gibi üslûb özelliklerinin Kur'an'ın hakîm olan nazmında (en-nazmu'l-hakîm) harf harf, kelime kelime, cümle cümle yer aldığını örnekler vererek ortaya koymaktadır.¹⁸

¹³ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*; thk. Ahmet el-Berdûnî İbrahim Atfîş, Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1964, I, 73-75.

¹⁴ { أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا }

“Hâlâ Kur'an'ı düşünüp anlamaya çalışmıyorlar mı? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, mutlaka onda birçok çelişki bulurlardı.” Nisa 4/82

¹⁵ Ebû Zehre, 66-67.

¹⁶ Ebû Zehre, 72.

¹⁷ Dirâz, 7.

¹⁸ Dirâz, 69.

Üslûb konusuna ayrıca ehemmiyet veren muasır âlimlerden Rafîî Kur'ân'ın üslûbunun, Kur'ân'ın i'câzı anlamına geldiğini,¹⁹ Kur'ân'ın kelâm yönünden en fâsih, lafız, üslûb ve anlam açısından da en belîğ olduğundan dolayı dile bağlı olarak Araplarda birliği sağladığını ifade etmiştir.²⁰

Rafîî, Kur'ân'ın üslûb ve belâgat özelliğini anlamını ortaya çıkaran lafızların hayatta karşılığı olan lafızlardan seçildiğini ifade ederek devamında Kur'ân'daki cümlelerin te'lifindeki incelik, örgüsündeki sağlamlık, tasvir güzelliği, kelimelerin kendi içindeki uyumları, Kur'ân'da çok küçük gibi görünen bir detayın büyük bir sanat unsuru kazandırdığına vurgu yapmaktadır.²¹

Kur'ân'ın üslûbuyla ilgili olarak, Allah Teâla'nın Kur'ân'da seçtiği lafızların üç temel özelliği bulunduğu da ifade edilmiştir. Buna göre birincisi kulakta güzel etki bırakması, ikincisi mana ile tam uyumlu olması, üçüncüsü lafızların anlam çağrışımlarıyla çok zengin bir ilişkiye sahip olmasıdır. Dolayısıyla Kur'ân lafızlarının seçimi, Kur'ân'ın eşsiz bir üslûbunu teşkil etmiştir.²²

Kur'ân en soyut gerçekleri, somut anlatım ve edebi sanatlarla ifade etmekte, böylece zihni ve duyguyu doyurucu bir üslûb kullanmaktadır. Bu üslûb, önceki ve sonraki ayetle ilişkiyi zedeleden, önceki ayeti tefsir edip açıklayan, sonraki ayete zemin hazırlayan bir siyak bütünlüğü içinde kendini göstermektedir.²³

Kur'ân'ın üslûbu hakkında verilen bu bilgilerden sonra, Kur'ân üslûbunun temel özelliği Kur'ân'ın i'câzı bölümüne geçilebilir.

B. İ'câzu'l-Kur'ân (إعجاز القرآن)

'Aceze (عجز) kökünden türetilen îf'âl (إفعال) babından olan i'câz (إعجاز) kelimesi; âciz bırakmak,²⁴ yarıştı öne geçmek,²⁵ keramet,²⁶ mucize, bir şeyden geri kalmak, işin

¹⁹ Rafîî, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belagatü'n-Nebeviyye*, 131.

²⁰ Rafîî, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belagatü'n-Nebeviyye*, 116.

²¹ Rafîî, *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belagatü'n-Nebeviyye*, 109.

²² Muhammed Bekr İsmail, *Dirasât fî Ulumi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Menar, Kahire 1990, 331.

²³ Muhammed Bekr İsmail, 308.

²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, Beyrut, 1988, I, 215, "a-c-z", m.d; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut 1995, V, 369, "a-c-z", md.

²⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, EKEV, Erzurum 2001, 69.

²⁶ İlhan Ayverdi; red. etimoloji Ahmet Topaloğlu; yay. haz. Kerim Can Bayar, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük: H – N*, Kubbealtı Lugatı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, II., 1357.

sonunda meydana gelmek gibi manalara gelmektedir.²⁷ Istılahta ise, “ Kur’ân’ın bizâtihi sahip olduğu edebî fâikiyyet ve muhtevâsındaki zenginlik-kapsamlılık yönü itibariyle insanların benzerini getirmekten âciz kalmaları, güç yetirememeleri”²⁸ olarak tanımlanmaktadır. *İ’câzu’l-Kur’ân* terkîbi Kur’ân’da yer almamakla birlikte, Kur’ân’ın bir beşer sözü olmadığı, insanların benzerini meydana getirmekten âciz kaldıkları, ilahi bir kelâm olduğu sıkça vurgulanmaktadır.²⁹ Istilahî anlamda sahâbe ve tabiîn döneminde konu olmamışken, H. III. asırdan itibaren âlimler tarafından kullanılan ve anlam kazanan i’câz meselesinin tam anlaşılabilmesi için nerede, nasıl, hangi zeminde ortaya çıktığını ele almak gerekmektedir.³⁰

Allah, kullarının iman ve hidayeti için çeşitli zamanlarda peygamberler göndermiştir. Peygamberler gönderildikleri toplumların doğru yolu bulmaları, iman etmeleri için, günlük yaşantılarında alışık olmadıkları bir takım mucizelerle desteklenmiştir. Peygamberlerin beşer yönlerine de dikkat çekilmiş ve tebliğlerinde şüphe olmadığı bu mucizelerle teyit edilmiştir.

Peygamberlere verilen bu mucizelerde kavmin/toplumun ve yaşadıkları çağın durumu göz önüne alınmıştır. Hz. Musa’nın gönderildiği kavmin en yaygın özelliği sihribazlık olduğundan dolayı Allah Hz. Musa’yı, denizin ikiye yarılması, asasının yılanı dönüşmesi, kayadan tatlı su çıkarması gibi mucizelerle desteklemiştir. Hz. İsa’nın gönderildiği dönemde ise kavmin en bariz özelliği tıpta ilerlemiş olmalarıdır. Bu sebepten ötürü Hz. İsa çamurdan kuş meydana getirme, ölüleri diriltme, abraş hastalığını iyileştirme gibi tıbbi mucizelerle desteklenmiştir. Son peygamber Hz. Muhammed s.a.v.’in gönderildiği Mekke toplumunun en yetkin özelliği ise şiir ve edebiyat/belâğattır. Hz. Muhammed belâğî yönü mükemmel olan Kur’an-ı Kerîm mucizesi ile desteklenmiştir.

Toplumun anadili olan Arapçanın dil ve belâgat yönünden sistematik bir şekilde gelişmesi ve kavramsal bir müessese olması, Kur’ân mucizesinin nüzulüyle olmuştur.³¹ Kur’ân nüzûlü boyunca indiği toplum tarafından temelde iki noktada eleştirilmiştir.

²⁷ el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb, *el-Müfredât 'ü Elfâz 'il-Kur'ân*; thk. Safvan Adnan Davudi, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 2002, 674 a-c-z md.

²⁸ Yavuz, “İ’câzü’l-Kur’ân”, 403-406.

²⁹ İsrâ: 15/18; Hûd: 11/13; Bakara: 2/23-24; Nisa: 4/82; Fussilet: 41/41-42;

³⁰ Yavuz, “İ’câzü’l-Kur’ân”, 403.

³¹ M. Akif Özdoğan, “İ’câzü’l-Kur’ân Meselesinin Belâgat İlminin Gelişmesine Etkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, III(II), 2003, 115.

Birincisi, muhataplarında oluşturmuş olduğu etki neticesinde “şiiirdir, sihirdir, evvelkilerin masallarındır” şeklinde olumlu ve olumsuz eleştirilerdir. İkincisi; Kur’ân Hz. Muhammed’in peygamberliğini inkâr eden Araplara edebî/belâğî, anlam, muhteva vb. sahada meydan okumaktadır. İlahi metin oluşturmaya davet ederek peşi sıra buna güç yetirmede acziyetlerini tescil etmektedir. Tüm bunları inkâr mahiyetinde Kur’ân’ın, ilahi metin değil bir beşer sözü olduğu ve benzerinin getirilebileceği eleştirisidir.³²

Bir beşer sözü olduğu ve benzeri getirilebilen bir kitap olduğu yönündeki eleştiriler, Kur’ân’ın i‘caz yönlerine dikkatleri çekmiştir. Tüm bu itiraz ve kabullenememe davranışlarının yanında Kur’ân’ı işiten Mekkeliler dinledikleri şey karşısında hayranlıklarını gizleyememişler ve etkilenmişlerdir. Velid bin Mugîre (ö. 622), Kur’ân’ı dinleyince hayranlığını şu sözlerle belirtmiştir:

*“Vallahi, Kur’ân’da son derece tatlılık ve şahanelik vardır. Sulak bir toprakta yetişen bol meyveli bir ağaca benziyor. O, pek yücedir ve asla mağlup edilemez.”*³³

Kur’ân’ın ilk muhataplarının tepkileri Velid b. Muğire örneğinde olduğu gibi her zaman olumlu olmamıştır. Olumsuz eleştirilerle Hz. Peygamberi aciz bırakmak ve yanıldığını kanıtlamak için Hz. Muhammed’in peygamberliği ile ilgili hissî/gözle görülür bir mucize istemeleri üzerine, Allah Kur’ân’ın yeterli ve en büyük delil olduğunu şu ayetlerle beyan etmiştir:

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ. أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنْزَلْنَا

عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَى عَلَيْهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَرَحْمَةً وَذِكْرَى لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

“Ona Rabbinden (başkaca) mucizeler indirilmeli değil miydi?” derler. De ki: Mucizeler ancak Allah’ın katındadır. Ben ise sadece apaçık bir uyarıcıyım.

*Kendilerine okunmakta olan Kitab’ı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır.”*³⁴

Mekke toplumu mucize istemekle yetinmemiş, menfî tenkitler yapmışlardır. İlâhî metni Hz. Peygamber’in uydurduğu bir söz mesabesine indirgeyerek onun şair, kâhin

³² Bk., Bakara: 2/23-24; Yûnus: 10/37-39; Hûd: 11/13; İsrâ: 17/86-88.

³³ M. Akif Özdoğan, 116; İbnu’l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihaye fî Garîbi’l-Eser*, nşr. Tahir Ahmed ez-Zâvî, M. Muhammed et-Tenâhî, Mektebetu’l-ilmîyye, Beyrut1979, III, 185-186.

³⁴ Ankebut: 29/50-51.

olduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddialar üzerine Mekkelilere eksik gördükleri ve kabul etmekte zorlandıkları Kur'ân'ın bir benzerini getirme konusunda meydan okunmuştur. İ'câzu'l-Kur'ân tanımlamasında da geçen, gerek edebî açıdan gerek muhteva açısından benzerinin meydana getirilememesi, zamansal olarak ne asr-ı saadette ne de sonraki zamanlarda vuku bulmuştur. Kur'ân'ın ifadesiyle böyle bir durum asla da yapılamayacaktır.³⁵ Mekkelilerin muârazası karşısında Kur'ân'ın muhataplarına meydan okuması (tehaddî) üç aşamada gerçekleşmiştir.

Birinci aşama, Kur'ân'ın tamamına benzer bir kitap getirmeleri talep edilmiştir:

قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِّنْ عِندِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا

يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِّنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

“(Resûlüm!) De ki: Eğer doğru sözlüler iseniz, Allah katından bu ikisinden (bana ve Musa’ya inen kitaplardan) daha doğru bir kitap getirin de ben ona uyayım! Eğer sana cevap veremezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah’tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir! Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.”³⁶

Kur'ân'ın benzerini getirmek konusunda insanlar ve cinler toplansalar, birbirlerine destek de çıksalar bir benzerini ortaya koyamacakları ilahi metinde vurgulanmakla birlikte, aciz kalan muhataplarını gayet sakin ve emin tavırla bir sonraki tehdidi on sûre getirmeleri yönünde olmuştur:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَعْظَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

فَإِ لَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

“Yoksa «Onu (Kur'an'ı) kendisi uydurdu» mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah’tan başka çağırabildiklerinizi (yardıma) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin. Eğer (onlar) size cevap veremiyorlarsa, bilin ki, o ancak Allah’ın ilmiyle indirilmiştir ve O’ndan başka tanrı yoktur. Artık siz Müslüman oluyor musunuz?”³⁷

³⁵ Bakara: 2/23-24.

³⁶ Kasas: 28/49-50.

³⁷ Hud: 11/13-14.

Bu şekilde tavır sergilenmesi Allah Teâlâ'nın kitabını inkâr eden kullarına şefkatinin tecellisidir. Bir benzerini getirmekten âciz kalan fakat bu acziyetlerini kabul etmeyen muhataplarına ilahi rahmetin tecellisi olarak on sureden bir sureye indirerek tehaddi de bulunmuştur.³⁸

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَّابٌ كَذَّابٌ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ

“Yoksa Onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer sizler doğru iseniz Allah’tan başka, gücünüzün yettiklerini çağırın da (hep beraber) onun benzeri bir sûre getirin. Bilakis, onlar hakkıyla bilmedikleri ve bildirdikleri kendilerine (vakıa olarak) gelmemiş Kur’an’ı yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamışlardı. Şimdi bak, zalimlerin sonu nasıl oldu!”³⁹

Muhatapların bir benzerini getirme konusunda muârazayı kaybetmeleri, tüm çabalarına rağmen başarısızlıkları;

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ

“Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah’tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”⁴⁰ ayetinde beyan edilmiştir.

Tehaddî ayetlerinden anlaşılacağı üzere Kur’ân, üslûbu ve edebî yönüyle mu’ciz bir kelâm olduğunu, herhangi bir özelliğiyle taklit dahi edilemeyeceğini Araplara bir kez daha hissettirmiştir.⁴¹ Kur’ân muhataplarının tüm mazeretlerini, karşı çıkmalarını bertaraf edercesine, onların âşına oldukları, vukûfiyetlerinin tam olduğu dil ve üslûb alanında

³⁸ Sadık Kılıç, *Kur’ân: Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yayıncılık, Mayıs 2003, 97-99.

³⁹ Yunus: 10/38-39.

⁴⁰ Bakara: 2/23-24.

⁴¹ Mustafâ Sâdık er-Râfi’î, *Târihu Âdâbi’l-‘Arab*, III, 188.

meydan okumuştur. Tehaddi konusu Kur'ân'da ilk indiği zamandan günümüze kadar mevcuttur ve bu çağrıya asırlar geçmesine rağmen cevap verebilen olmamıştır. Bu durumu Diraz, “Kur'ân gerek müfred lafızlarıyla gerek mürekkep ifadeleriyle, Arapların sözlerine vukûfiyet ilkesinden asla taviz vermez. İşte Kur'ân, bütünüyle hakk'tır ve kendisinde şüpheye dair hiçbir şey mevcut değildir.” sözleriyle ifade etmektedir.⁴²

Hiz. Peygamber'in vefâtına yakın zamanlarda farklı kabilelerden şahıslar peygamberliğe teşebbüş ederek Kur'ân'ı taklit denemelerine kalkışmışlardır. Esed b. Huzeyme oğullarından olan Tuleyha (ö. 21/642), Museylimetu'l-Kezzâb (ö. 12/633), Secâh bint Huveylid el-Esedî (ö. 55/675), 'Abhale b. Kâ'b (10/601) peygamberlik iddiasında bulunmuşlar, Kur'ân'a “öncekilerin masalları” sözünün sahibi Mekkeli müşrik en-Nadr b. el-Hâris (ö. 2/624) ise peygamberlik iddiasının yanında Kur'ân'a muâraza yapmayı denemiştir.⁴³

İslamiyetin zaman içerisinde hızlı yayılmasıyla birlikte Kur'ân'a karşı yanlış anlaşılmalara, tenkitler, tahrif yaparak kendi iradelerine uydurma çalışmaları artmıştır. Yabancı din ve kültürlerin insan unsuruyla birlikte Arap toplumuna entegre olma sürecinde Abdülkerîm b. Ebû'l-Avcâ, İshak b. Tâlût, Nu'mân b. Münzir gibi mühlidler Kur'an'ın çelişkiler barındıran bir kitap olduğu iddiasında bulunmuşlardır. Tüm bu olumsuz neticelerden dolayı İslâm âlimleri, ilk olarak Kur'ân'ın dil ve edebiyat kurallarına bağlı olarak anlamını ortaya koymaya ve tefsirini yapmaya çalışmışlardır. Bu ilmi çalışmalar, çabalar neticesinde Kur'ân'ın i'câzıyla ilgili mevzular da ortaya çıkmaya başlamıştır. Hiz. Peygamberin risaletinin ispatı sadedinde ayrıca önem taşımayan İ'câzu'l-Kur'ân meselesini ilk defa ele alan, gündeme getiren kelâmcılardır.⁴⁴

Kur'ân'ın i'câzı meselesini ilk defa kelâmcılardan mu'tezili âlimler ele almışlardır. Mu'tezile âlimleri belâgat ilminin usullerini ilk defa ortaya koyan kimseler olmaları hasebiyle hem i'câz meselesini daha iyi anlatmak, hem de kendi görüşlerini daha sistematik bir şekilde ifade edebilmek amacıyla belâgat ilmine başvurmuşlardır. Mu'tezili âlimlerinden İbrâhîm en-Nazzâm'ın (ö. 231/845) sarfe nazariyyesi İ'câzu'l-Kur'ân meselesinde dönüm noktası olmuştur. en-Nazzâm'ın, sarfe nazariyyesine göre Allah, Kur'ân'ın muhataplarını Kur'ân'a muâraza da bulunmaktan alıkoymuş (sarfe), onlardan

⁴² Diraz, 88-90.

⁴³ M. Akif Özdoğan, 119.

⁴⁴ Yavuz, “İ'câzu'l-Kur'ân”, 403-406; M. Akif Özdoğan, 119.

bu kudreti almış bu konuda kendilerinde güç bırakmamıştır.⁴⁵ Razi'nin belirttiğine göre en-Nazzâm görüşlerini şöyle temellendirmektedir:

*“Allah Kur'ân'ı, nübüvvete bir delil olsun diye (mu'ciz olarak) inzâl etmemiş; aksine Kur'ân, helal ve haram hükümleri beyan etmek için indirilmiş olan diğer kitaplar gibidir. Araplar ise, Cenâb-ı Hak onları bundan men ettiği (es-sarfetu), bu konuya dair (onlardaki) ilimleri onlardan çekip aldığı (es-selbu) için, [başka bir nedenle değil, sırf bu nedenle] Kur'ân'a aynıyla mukabele edememişlerdir.”*⁴⁶

en-Nazzâm'ın bu görüşüne en sert tepki, talebesi el-Câhız'dan (ö. 255/869) gelmiştir. Câhız, *“İ'câzu'l-Kur'ân”* adında bir eser telif ederek en-Nazzâm'ın sarfe görüşünü reddetmiş; Kur'ân'ın i'câzını ulaşılması imkânsız bir dil mucizesi oluşuna bağlayarak i'câzın temellerini nazım teorisine dayandırmıştır. Kur'ân'ın i'câzı bahsinin hem belâgatında hem de nazmında olduğu görüşünü *“el-Beyân ve't-Tebyîn”* ve *“Kitâbu'l-Hayavân”* adlı eserlerinde zikretmiştir.⁴⁷

en-Nazzâm'ın sarfe nazariyesiyle körüklenen i'câz meselesi, el-Câhız ile birlikte diğer âlimlerin de dikkatini çekmiş ve geliştirilmiştir. Âlimler bu alanda çalışmalar, araştırmalar yaparak yeni eserler te'lif etmeye başlamışlardır. V. Yüzyılda Bâkılânî, Kâdî Abdülcebbâr ve Abdülkâhir el-Cürcânî gibi âlimlerle altın çağını yaşayan İ'câzu'l-Kur'ân, VI. Yüzyılda da Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) ve Kâdî İyâz gibi isimlerle yerini korumuş ve alana birçok eser kazandırılmıştır. VII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar İ'câzü'l-Kur'ân hakkında yazılan eserlerin şerhleriyle yetinilmiştir. XX. Yüzyılda batıyla münasebetler ve bilimsel gelişmelerinde etkisiyle Kur'an i'câzı pozitif bilim materyalleriyle incelenmeye başlanmış ve yeni görüşler öne çıkmıştır.⁴⁸

İ'câzu'l-Kur'ân kavramının tarihsel süreç içerisinde gelişimini ve müstakil olarak ele alınma serüveni bu bölümde anlatılmıştır. Kur'an'ın i'câz özelliklerini, sarfe nazariyesi, Kur'an'daki dil/belâgat ve üslûbu, Muhtevâsının kapsamlılığı, İlmi i'caz yani kapsadığı esasların insanlığı doyurması, gaybi haberler bilgisi, daima taze oluşu yani

⁴⁵ Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, 405-406; Yusuf Şevki Yavuz, “Sarfe”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 140-141.

⁴⁶ er-Razi, *Nihayetü'l-i'câz*, 79; er-Rafii, *İ'cazü'l-Kur'ân*, 114; Kılıç, *Kur'ân: Dildeki Sonsuz Mucize*, 68-69.

⁴⁷ Bk: Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub Kinani Leysi, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dârü'l-Mektebetü'l-Hilal Beyrut 1423.

⁴⁸ Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'ân”, 403-406

her çağda tüm özelliklerinin canlı olması, evrenselliği, vahyin Hz. Muhammed'in arzusuna uymamış olması gibi sosyolojik deliller şeklinde özetlemek mümkündür.

Bu sayılan başlıkların her biri ayrı ehemmiyet arz etmekle birlikte dil/belâgat ve üslûb özelliği, Kur'ân'ın i'câzı araştırmalarında önceliğini her devirde korumuştur. Günümüzde de i'câz çalışmaları bu minvalde yapılmaktadır.

Araştırma konusuna zeminin oluşturan ve konuya daha bütüncül bakılması adına Kur'ân üslûbu ve İ'câzu'l-Kur'ân hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen şumûli bilgilerden sonra bir sonraki bölümde ise bu süreçlerin belâgat ilmi oluşum ve teşekkülündeki etkileri, belâgat ilminin tanım ve kısımları bahsedilerek kavramsal boyutları ele alınacaktır.

C. Belâgat İlmi

1. Belâgat İlminin Tarihçesi

Kur'an-ı Kerîm'in i'câz perdesini kaldıran belâgat ilmi, dil, edebiyat ve İslami ilimler içerisinde tekâmül süreci uzun süren ve müstakil bir ilim hüviyetine en geç ulaşan ilimlerdenidir. Belâgat İslâm öncesi ve İslâmî dönemde yer alan kaynaklardan beslenerek gelişip büyüyen münbit bir ilimdir.⁴⁹ Terimlerinin meydana gelmesi, konularının tespit ve tasnifi, alana dair te'lif eserleri diğer edebi ilimlere göre daha geç teşekkül etmiştir. Belâgat ilminin yerleşmiş olan konularına ilk olarak cahiliye devrinde rastlanılmaktadır.

Cahiliye döneminde hitâbet ve edebiyatta/belâgatta üst seviyede olan Araplar, dönemin âdetlerinden olan ve belli merkezlerde kurulan panayırlara katılarak bu panayırda kelimelerdeki mahirliklerini gösteren şiirleriyle yarışmaktaydılar. Ukaz panayırı bunlar arasında en bilinenidir.⁵⁰ Bu panayırda ticarî faaliyetlerin yanı sıra toplumsal ve kültürel etkinlikler de gerçekleştirilmektedir. Edebî bir kongre mahiyetinde olan fasih Arapça'nın bozulmadan günümüze gelmesinde önemli katkı sağlayan Ukâz panayırı, sözlü edebiyatın en mümtaz örneklerinin dile getirildiği bir sanat merkezi görevini icra etmekteydi.

⁴⁹ Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 17-19.

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bk: Elnure Azizova, "Ukâz", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 61-62.

Dönemin büyük şâir ve münekkitlerine şiirler arz edilir; üslûb, kullanılan kelimeler tenkit ve değerlendirmelere tabi tutularak lafız ve mana bakımından fesahat ve belâgat yönleri öne çıkan şiirler seçilirdi. Şiir yarışmalarında seçilen en güzel, en beliğ “Muallakât” adı verilen bu şiirler altın suyla yazılarak Kâbe’nin duvarlarına asılırdı. İslam öncesi dönemde devrin şairlerinin lafız-mana dengesine dikkat ettikleri, takdîm, tehir, teşbîh, mecâz, gibi konulardan bahsettikleri kaynaklarda geçmektedir. Cahiliye devrinin edebî birikimleri günümüz belâgat konularına kaynak olmuştur. Cahiliye döneminde belâgatın ilk önce edebiyat eleştirisi şeklinde ortaya çıktığı bilinmektedir.⁵¹ Kur’an-ı Kerîm’in nüzûlünden önce Arapların şiir, edebiyat kültürlerinin muazzam dereceye ulaştığı ve rehberlik ettiği M. Fehmi’nin “*Cahiliyyenin belâgatı, şiirleri, durub-i emsali, her dönemde udebânın rehberidir.*” sözlerinden de anlaşılmaktadır.⁵²

Kur’an-ı Kerîm yukarıda da geçtiği üzere şiir ve hitabetin en zirve olduğu bir ortam da nâzil olarak adeta Araplara meydan okumuştur. Arapları en iyi bildikleri ve kendilerini otorite kabul ettikleri belâgat alanında, kendi sahalarında etkilemiş ve benliklerini sarsmıştır. İndiği toplumun kodlarını içinde barındıran ilahi metin ilk muhataplarını bu yönüyle tebliğ ve irşâd etmiştir.

İlk Müslümanlar Kur’ân’ı dinlediklerinde çok fazla etkilenmişler ve iman etmişlerdir. Hz. Ömer’in ilk Müslüman oluşu, Velîd bin Mugîre’nin etkilenmesi Kur’ân’ın dil ve üslûbunun muhatapları üzerinde bıraktığı tesirdir. Arapların söz söyleme sanatında usta oldukları, şiirden, fesâhat ve belâgattan anladıkları, aralarında edebî zevk sahibi kimselerin olduğu bazı âyetlerde geçmektedir.⁵³ Kur’ân’ın belâgatı konusunun irdelenmesinde ve gelişmesindeki en büyük etki tehdîdî ayetleridir. İ’câzu’l-Kur’ân bölümünde de bahsi geçen ayet-i kerimede “*De ki: Andolsun, bu Kur’an’ın bir benzerini ortaya koymak üzere insü cin bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.*”⁵⁴ şeklindeki meydan okuması Kur’ân’ın mu’ciz bir kelâm olduğunu vurgulamaktadır.

⁵¹ Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli’s-Şuarâ*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru’l-Medenî, Cidde ts., I, 219; Şevki Dayf, *el-Belâga Tatavvur ve Târih*, Dâru’l-Meârif, Kahire ts., 10-11; Mehmet Akif Özdoğan, “Klâsik Arap Edebiyatında Edebî Tenkit”, *Nüşa*, Yıl 2, Sayı 7, Ankara, 2002, 142; Saraç, M. A. Yekta, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Bilimevi, İstanbul 2001, 18; Hacımuftüoğlu, *İ’câz ve Belâgat Deyimleri*, 10-36.

⁵² Hacımuftüoğlu, *İ’câz ve Belâgat Deyimleri*, 18.

⁵³ Bakara: 2/204; Ahzâb: 33/19; Zührûf: 43/50.

⁵⁴ İsrâ: 17/88.

İ‘câzu’l-Kur’ân’da dönüm noktası olan ve belâgat ilminin kurulmasında etkili olan dillilerden el-Câhiz *Kitâbu’l-Hayavân* adlı eserinde Kur’ân’ın mu‘ciz olduğunu “*Arapların belâgat ve fesâhatta ileri bir seviyede olmalarına rağmen Hz. Peygamber’in onlara Kur’ân’ın benzerini getirmeleri hususunda meydan okuması üzerine, Kur’ân’a muâraza yapmaktan vazgeçtiler. Zira onlar bu işten ümitlerini kestiler. Bazıları buna teşebbüs etmişlerse de mahcup olmuşlardır. Öyleyse Kur’ân insanların benzerini getiremeyecekleri bedî‘ ve güvenilir nazmı ile mu‘cizdir.*” sözleriyle belâgat ve fesâhat ilmine vurgu yapmaktadır.⁵⁵

Mu‘tezile âlim ‘Alî b. Îsâ er-Rummânî (ö. 386/996) *en-Nuket fî İ‘câzi’l-Kur’ân* adlı müstakil eserinde Kur’ân’ın i‘câzının; “*Kur’ân’a muâraza yapılamaması, meydan okumanın herkese şâmil olması, sarfe görüşü, belâgat, gelecekteki olaylardan bahsetmesi, nakzu’l-‘âde (olağanüstü olması), her mucizede ölçü olmak üzere yedi şekilde gerçekleştiğinin iddia edildiğini*” izâhla belâgat yönü ile mu‘ciz olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ er-Rummânî belâgatı üç bölüme ayırmıştır. Birincisi, en yüksek belâgat olan Kur’ân belâgatıdır. İkinci ve üçüncü belâgat çeşidi ise orta ve aşağı belâgat tabakası olan derecelerine göre insanların yaptığı belâgat çeşididir.⁵⁷ er-Rummânî’nin muâsırı olan Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (ö. 388/999) de Kur’ân’ın i‘câz yönlerinin “*Kur’ân’a muâraza yapılamaması, belâgat, gaybten haber vermesi*” şeklinde açıklamaktadır.⁵⁸

İslam öncesi dönemde edebi tenkit şeklinde başlayan islamiyetle birlikte Kur’ân i‘câzı ve edebi tenkit şeklinde tezahür eden belâgat ilminin gelişimi dört dönemde incelenebilir.⁵⁹

Birinci dönem I-IV. yüzyıla tekabül eden esas hedefi Kur’ân’ı anlamak olan, edebi tenkit, tefsir ve kelam ilimleriyle karışık ele alınan dönemdir. Bu döneme katkı sağlayan müellifler ve te’lif edilen eserler şu şekilde sıralanabilir: Sîbeveyhi (ö. 180/796) *Kitâb,*

⁵⁵ M. Akif Özdoğan, 121-122.

⁵⁶ Rummânî, *en-Nuket fî İ‘câzi’l-Kur’ân* (Selâsu resâ’il fî İ‘câzi’l-Kur’ân içerisinde) , nşr. M. Halefullah-M.Z. Sellam, Kahire 1975, 69.

⁵⁷ Rummânî, 69.

⁵⁸ Hattâbî, *İ‘câzu’l-Kur’ân* (Selâsu resâ’il fî i‘câzi’l-Kur’ân içerisinde), nşr. M. Halefullah-M.Z. Sellam, Kahire 1975, 19.

⁵⁹ Hulusi Kılıç, “*Belâgat*”, *DİA*, İstanbul 1992, V., 380-387; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “*Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları*”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1988, sayı: 8, 115-127; Tâhâ Hüseyin, “*el-Câhiz’den Abdulkâhir Dönemine Kadar Arap Belâgatı*”, çeviren: M. Akif Özdoğan, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV(8), 2006, 131-157; M. Akif Özdoğan, “*Belâgatın Sistematize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî’nin Rolü*”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2002, II(4), 97-106.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân*, *Î'râbü'l-Kur'ân* ve *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923) *Î'râbü'l-Kur'ân*'ı ile *Me'âni'l-Kur'ân*, Câhız *Beyân ve't-Tebyîn*, Rummânî *Nuket fî Î'câzi'l-Kur'ân*, Hattâbî (ö. 388/998) *Beyânü Î'câzi'l-Kur'ân*, İbn Sellâm el-Cumahî (ö. 231/846) *Tabakâtü Fuhûli's-Su'arâ'*, İbnü'l-Mu'tezz *Kitabü'l-Bedî'*.

İkinci dönem IV. y.y. sonlarından VIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden belâgatın müstakil bir ilim hüviyeti kazandığı terimlerinin belirginleştiği dönemdir. Abdülkâhir Cürcânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-Belâga* eseriyle belâgat zirve dönemini yaşamıştır. Cürcânî belâgatın iki temel esası olan meâni ve beyân ilimlerinin ana omurgasını oluşturmuş ve bu alana dair son noktayı koymuştur. Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1209) *Nihâyetü'l-îcâz fî Dirâyeti'l-Î'câz min Esrâri'l-Belâga* ve *Delâ'ilü'l-Î'câz* adlı eseriyle belâgat daha sistematik hale gelmiştir. Bu dönem âlimlerinden olan Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-Ulûm*⁶⁰ eseri bu alana çokça katkı sağlamıştır. Eserinin üçüncü bölümünde belâgat ilminden bahseden Sekkâkî, günümüzde benimsenen meâni-beyân-bedî' şeklindeki tasnifin temellerini atmıştır.

Üçüncü dönem VIII-XIII yüzyıllar arasında şerh, hâşiye ve tenkitlerin yoğunlukta olduğu, yeni kavramlar mahiyetinde duraklamanın olduğu dönemdir. Ayrıca belâgat kavramlarının mantık ilmiyle değerlendirilip tenkit ve tasnif edildiği bir dönemdir. es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* kitabının üçüncü bölümünden yararlanarak Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh* adlı meşhur eserini bu dönemde te'lif etmiştir. Daha önceki dönemlerde daha iç içe olan belâgat kavramları, terimleri, sanatları farklı aşamalardan geçerek Câhız, İbnü'l-Mu'tezz, ve Abdülkâhir el-Cürcânî gibi âlimlerle ilmi bir zemine yerleştirilmiş; nihai şekli ise H.VI. asırda Sekkâkî ve VII. asırda öğrencisi Kazvînî ile usulünce düzenlenerek bugünkü halini almıştır. Teftâzânî (ö. 792/1390), *el-Mutavvel 'ale't-Telhis*, *Muhtasarü'l-Mutavvel*; Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413),

⁶⁰ Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm" *DİA*, İstanbul 2005, XXX., 20-21; Eser hakkında ayrıntılı kritik için bk; Musa Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyiri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, İstanbul 2009; Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, 2009, İstanbul.

Havâşî's-Seyyid 'ale'l-Mutavvel; Hasan Çelebi (ö. 886/1481), *Hâşiye 'âlâ Şerhi'l-Mutavvel*'i dönemin en bilinen belli başlı eserleridir.

Dördüncü dönem XIII. yüzyılın sonralarından günümüze kadar devam eden Avrupayla yakınlaşma sonucunda yeniliklerin, belâğata modern bir hüviyet verilmek istenen bir dönemdir. Daha önceki dönemlerde yazılan şerh ve hâşiyelerden yararlanarak edebi tenkit boyutuyla batının estetik anlayışıyla belâgat ilminin incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu fikri savunan, dönemin önemli temsilcileri ve eserleri şunlardır: Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362/1943), *Cevâhirü'l-Belâga fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*; Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö. 1952), *'Ulûmü'l-Belâga*, Emîn el-Hûlî, *Fennü'l-Kavl, el-Belâga ve 'ilmü'n-Nefs*, Ali el-Cârim Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâziha*.⁶¹

2. Belâgat İlminin Tanımı ve Tasnifi (علم البلاغة)

Belâgat kelimesi, (بلغ) kökünden türetilmiş bir mastar kelime olup, bulûğ (بلوغ) iblâğ (ابلاغ), teblîğ (تبليغ), belîğ (بليغ) ve belâğ (بلاغ) kelimeleriyle aynı köktendir. Bu kökten türeyen kelimelerin birleştikleri ortak mana, sonuca ulaşmak, erişmek, sonuçlandırmak, zihinde oluşan olgunlaşma sürecini sistemli bir şekilde aktarabilmektir. Belâgat kelimesi sona ermek, ergenliğe girmek, yaklaşmak, yeterlilik, kaliteli olmak anlamlarına gelen belağ (بلاغ) ve bulûğ (بلوغ) kelimelerinin mastarlarıyla da anlamsal olarak ilintilidir. Belâgat terim olarak, “meleke” ve “ilim” olmak üzere farklı iki manada kullanılmaktadır. Batı dilinde “retoric” ilim olan belâgatı, “eloquence” meleke olan belâgatı ifade etmektedir. Meleke olarak “sözün, fasîh, anlaşılır, açık olmakla birlikte muktezâ-yı hale (yer ve zaman) mutabık/uygun olmasıdır.”⁶² Başka bir ifadeyle fikrin sözlü ve yazılı olması fark etmeksizin, yerinde ve zamanında adamına göre söylenmesidir.⁶³ Söylenen söz ne kadar düzgün ve süslü olursa olsun yerinde ve adamına göre söylenmediği takdirde

⁶¹Dönemlendirmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul, 28 vd.; Hacımüftüoğlu, *Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları*, 115-127.; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, 380-387.

⁶²Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabâdi, *Kamusü'l-Muhit*, Müessetü'l-Risale, Beyrut 2005, 1007; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VIII, 419-421; İsfahânî, *Müfredatu elfâzi'l-Kur'ân*, 168-169; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, 380-381; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 10-11; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, 189; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları, İstanbul 2015, 42-43.

⁶³Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, “Belâgat” md., Enderun Kitapevi, İstanbul 1994, 36.

belâgata hâiz olamaz. Şu haliyle belâgat tabiât manasına gelmekle birlikte düzgün ve yerinde söyleyebilme kabiliyetidir.⁶⁴ Kur'an-ı Kerîm'de Rahman Suresinde;

الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ

“O, insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti.”⁶⁵ beyânında da geçtiği üzere belâgat insanda doğuştan mevcut olan bir melekedir. Belâgat tarihinde de değinildiği üzere belâgat ilim hüviyetini kazanmadan önce de meleke olarak şâir, yazar, hatiplerin dilinde vardı. Abdülkâhir el-Cürcânî *Esrârü'l-Belâga* adlı eserinde, Allah'ın insana verdiği bu beyân nimetinin, kelâm kabiliyetinin önemini; “Şayet beyân sıfatı olmasaydı ilmin faydaları ilmin sahibini aşmaz, onunla sınırlı kalırdı. İnsanda mevcut bulunan fikir ve düşünce mekanizmaları anlaşılmaz ve âtıl kalırdı. Bu nedenle de ilimler teşekkül edemezdi.”⁶⁶ şeklinde ifade ederek ilimlerin teşekkülünde beyân nimetinin etkili ve önemli olduğunu belirtmiştir.

Belâgatın terim olarak farklı tanımları yapılmaktadır. İbnu'l-Mukaffâ (ö. 142/759) belâgatı, sözü herkesin kolay kolay söyleyemeyeceği tarzda söylemek şeklinde tanımlarken; Câhiz ise lafızla mânanın güzellikte birbiriyle yarışması, mânadan önce lafzın kulağa, lafızdan önce de mânanın zihne süratle ulaşması şeklinde tanımlamıştır.⁶⁷ Rummânî'ye göre de belâgat, mânayı güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmaktır.⁶⁸ Fahreddîn er-Râzî ise belâgatı “Şahsın zihnindeki mânanın özünü ve künhünü, mânayı bozacak kadar kısa (î'câzu'muhıl), muhatabı usandıracak kadar da uzun (et-tavilu'l-mumıl) olan bir üsluptan sakınarak, kendi sözcük ve lafızlarıyla karşıdaki kişiye iletmesi ulaştırmasıdır.” şeklinde tanımlamaktadır.⁶⁹

Sekkâkî *Miftâhu'l-Ulûm* eserinde konu edindiği ilimlerden bahsettiği bölümde belâgat ilminin ehemmiyeti, faydası sadedinde, belâgatın insanları hataya düşmekten koruduğunu şöyle ifade etmektedir: “Arapça kelime ve cümlelerde hataya düşebilecek yerlerin müfred (kelime), te'lif (cümle), ve te'lifin muktezâ-yı hale mutâbık olup olmaması meselesidir. Dolayısıyla üç temel bölümü olan sarf, nahiv ve belâgat ilmi

⁶⁴ Mevlevî, 36-37.

⁶⁵ Rahman: 55/1-3.

⁶⁶ Cürcânî, *Esrârü'l-belâga*, mukaddimesi 3-7.

⁶⁷ Hulusî Kılıç, “Belâgat”, 381; Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 115.

⁶⁸ Rummânî, *en-Nüket*, 69.

⁶⁹ Sadık Kılıç, *Kuran: Dildeki Sonsuz Mucize*, 119-120; ayrıca bk: er-Razî, *Nihayetü'l-Î'câz*.

bizleri hataya düşmekten korumaktadır.”⁷⁰ Bu ifade, sarf ve nahiv müfret ve te’lifte, meâni ve beyân ilimleri de te’lifin (cümlelerin) muktezâ-yı hale mutâbık olmasıyla hataya düşmekten korumaktadır şeklinde de yorumlanabilir.

Zemahşerî *Keşşâf* tefsirinin mukaddimesinde meâni ve beyân isimlerini kullanmış fakat bu iki terimi konularıyla birlikte iki ana bölüme ayıran ve konularını ilgili bölümlere yerleştiren ilk kişi Sekkâkî’dir. Bedî’ ilmini asıl ilimler katagorisine almayan Sekkâkî, onu fer’i ilimler katagorisinde değerlendirmiştir.

Sa’düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) belâgat ilmini şöyle tanımlamaktadır: “Belâgat, lafzın bi zatihi kendisinden ötürü lafza değil, lafzın terkip aracılığıyla bir anlam ifade etmesi yönüyle lafza râci olan bir sıfattır.”⁷¹ Teftâzânî belâgatın kıymetini, faydasını, ilimlere olan katkısını, “Belâgat ilmi ilimlerin en kıymetlilerindendir, çünkü başka ilimler değil belâgat ilmi ve bu ilme tâbi olan ilimler vasıtasıyla Arapçanın incelikleri ve esrârı bilinmektedir. Bu nedenle de ilimlerin en ince sırlarındandır. Ve yine bu ilim vesilesiyle Kur’ân nazmındaki i’câz vecihlerinin üzerindeki örtü aralanmaktadır.” şeklinde ifade etmektedir.⁷²

İlim olarak belâgat ise düzgün ve yerinde söz söyleme usûl ve kaidelerini incelemektedir. Belâgat meânî, beyân, bedî’ olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mevlevî, belâgatı düzgün ve yerinde konuşmak usulünü öğreten bir ilim olarak “meânî”, “beyân”, “bedî’” şeklinde üç fenne ayırır. Muallim Naci Efendi ise “Fenn-i belâgat olan, Meâni, Beyân, Bedî’ konusunda şu üç meseleye dikkat çekmektedir. Birincisi kelâmın muktezâ-yı hâle tatbiki, ikincisi bir mânânın yekdiğerinden daha vâzih birkaç suretle ifadesi, mutabakatı, vuzuhu yolunda olan sözün tezyini. İşte bunlardan birincisi Fenn-i Meani ile ikincisi Fenn-i Beyân ile, üçüncüsü Fenn-i Bedî’ ile bilinir. Ehemmiyetleri bu tertibe göredir. Kelâmda iki türlü güzellik aranır. Biri hüsn-i zâtî, diğeri hüsn-i arazîdir. Hüsn-i zâtî (zâtî güzellik); Meâni ve Beyân ile Hüsn-i arazî (sonradan gelme güzellik); Bedî’ ile cilveger olur, şeklinde açıklamaktadır.”⁷³

⁷⁰ Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm: Belâgat*, Terc. Zekeriya Çelik, Litera yay., İstanbul 2017, 27-31; İsmail Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb”, *DİA*, 2009, XXXVI, 332-334.

⁷¹ Teftâzânî, 82.

⁷² Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Mutavvel: Şerhu Telhisi Miftahi’l-Ulûm Belâgat İlimleri Meâni 1*,; Terc. Zekeriya Çelik, Litera yay., İstanbul 2019, 32-37.

⁷³ Mevlevî, “Belâgat” md., 36-37.

Tüm bu anlatılanlardan sonra belâgatın dayandığı şey yani hâsıl olabilmesi için önceden tahsil edilmesi gereken şeyler; ifade edilmek istenen manayı aktarırken hatadan sakınmak ve fâsîh kelâmı fâsîh olmayandan ayırt etmektir. Bu iki şey sayesinde belâgat ilmi yapılabilir. Hatadan sakınmak için garabetten salim olma durumu, kaidelere uyumlu veya aykırı olduğunu tespit sözlükbilim/metn-i lügavi yani sarf ve nahiv ilmiyle öğrenilmektedir. Fasîh bir kelimelik veya cümlelerin, fasîh olmayandan cümleden ayırt edilmesi ise tenafür/telaffuz zorluğu ise his/zevk idrakiyle öğrenilir. Manayı ifade etmede hatadan sakınmak meânî ilmiyle öğrenilir. Kendisi vasıtasıyla manevî kapalılık ise beyân ilmiyle öğrenilir. Kendisi vasıtasıyla cümleyi güzelleştiren vecîhler/sanatlar ise bedî' ilmiyle öğrenilir.⁷⁴

Belâgat ilminin tanımı ve tasnifi yapılarak hangi ilmin neye hizmet ettiği ifade yukarıda zikredilmektedir. Belâgat ilminin dayandığı ilimlerden ilki olan manayı hatadan sakındıran meânî ilmi ise ayrıntılarıyla bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

a. Meânî İlmi (علم المعاني)

Belâgat ilminin üç ana bölümünden birisi olan meânî ilmi, ma'nâ kelimesinin cemîsi olup ıstîlahî olarak lafzın muktezâ-yı hale mutâbık yani durum ve konumuna münasip olup olmadığına dair ilkeleri, kuralları ele alan ilim dalıdır.⁷⁵ Meânî ilminin temeli zevk-i selîm ve müstakîm bir tabiata sahip olmaya dayanır.⁷⁶ Meânî ilmini Sekkâkî, "Cümle terkiplerinin anlamsal özelliklerini ve bu terkiplerle güzellik ve çirkinlik hallerini bilmektir." şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁷ Kazvînî göre ise meânî ilmi, Arapça lafızların hallerinin bilindiği bir ilimdir.⁷⁸

Meânî ilminin gelişim tarihi, nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından irtibatlıdır. Kelime olarak ilk defa şiir temalarında kullanılmıştır. Belâğî mânaya yakın olan "meânî'n-nahv" terkiibini ise Metta b. Yunus'un aristo mantığına karşı Arap mantığını savunan reddiye mahiyetinde Ebû Saîd es-Sîrâfî tarafından bahsedilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Teftâzânî, 93-96.

⁷⁵ İsmail Durmuş, "Meânî", *DİA*, İstanbul 2003, XXVIII, 204-206; Ali Bulut, *Belâgat: Meânî-Beyan-Bedi'*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2013, 51-53; Bulut, *Belâgat: Terimleri Sözlüğü*, 52.

⁷⁶ Sekkâkî, 32-34.

⁷⁷ Sekkâkî, 48; Teftâzânî, 106-107.

⁷⁸ Teftâzânî, 102.

⁷⁹ Durmuş, "Meânî", XXVIII, 204.

Müstakîl başlıklar halinde olmasa da meânî ilminin konularından ilk defa bahseden Sibeveyhi (ö. 180/796) meânî ilminin kurucusu sayılmaktadır. Mananın dinleyicinin kültür seviyesine göre ayarlanması şeklinde de tanımlanan meânî ilmi sekiz temel konudan oluşmaktadır. Bunlar: isnadın halleri, müsnedün ileyhin halleri, müsnedin halleri (fiil veya fiilimsi şeklinde), fiilin müteallikâtının halleri, kasr, inşâ, fasıl ve vasıl, îcâz-ıtnâb-müsâvâtır.⁸⁰

Kelam, felsefe, Arap dili, belâgat, edebiyat, şiir sahasında uzman olan Sekkâkî Miftâhu'l-ulûm adlı eserinde meânî ilminin konularından bahsederken, kelâmın muktezâyı zâhirin dışına çıktığı sanatlardan bahsetmiş ve bu sanatlardan birinin de üslûb-u hakîm olduğunu belirtmiştir.⁸¹

Meânî ilmi ile Kur'ân-ı Azîmüşşan'ın îcâz yönlerini, beşeri hayran bırakan, şaşırtan yönlerini öğrenmek ve anlamak hedeflenmektedir. Bu yönler, sözcüklerin nizamındaki lâtif ve güzel yansımalar, terkiplerdeki sadelik, suhûlet, göz kamaştırıcı parlaklık, kelime seçimleri, seçilen kelimelerin manalarının mevcut hal ve konuma yerli yerince oturması ve kelimelerin derin anlam genişliği vb. yöndeki özelliklerdir. Meânî ilminin kelâmdaki güzelliği ve çirkinliği sezme melekesini kazanmaya ve geliştirmeye de katkısı vardır.

Belâgat ilminin dayandığı ilimlerden meânî ilmi bu bölümde kavramsal olarak ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde ise Meânî ilmi kadar ehemmiyet taşıyan, kendisi vasıtasıyla manevi kapalılığın giderildiği beyân ilmi bahsi anlatılacaktır.

b. Beyân İlmi (علم البيان)

Belâgat ilminin üç alet ilminden ikincisi olan beyân kelimesi (بان) kökünden türetilmiştir. Lügatta; “ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hale getirmek” anlamlarına gelmektedir. Beyân kelime olarak Kur'ân'da; “ilân etme”,⁸² “açıklama”⁸³ ve “ifade etme”⁸⁴ manalarında üç ayette geçmektedir. “إن من البيان سحراً”

⁸⁰ Durmuş, “Meânî”, XXVIII, 205-206.

⁸¹ Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, 327.

⁸² Âl-i İmrân 3/138.

⁸³ el-Kıyâme 75/19.

⁸⁴ er-Rahmân 55/4.

“Öylesi ifade/beyân vardır ki büyüleyici bir etkiye sahiptir” hadisinde ise “söz ve ifade” mânasında geçmektedir.⁸⁵

Terim olarak mânayı ifadede lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri farklı yollarla ifade etme usul ve kaidelerini inceleyen ilim olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶ Beyân, Muktezâ-yı hale mutabık olması kaydıyla, konuşmacının bir manayı, delaletinin açıklığının derecesine göre farklı üsluplarla ifade etmeyi bilmesi şeklinde de açıklanmaktadır.⁸⁷ Bu ifadelerle meâni ilmi ile beyân ilmi arasındaki farklılığa dikkat çekilmektedir. Beyân ilmi kendisiyle tek bir manayı, muktezâ-yı hale uygunluğundan sonra değişik terkiplerle aktarmayı bildiren ilimdir. Meâni ilmi ise kendisiyle bir manayı muktezâ-yı hale mutabık olarak aktarmayı bildiren ilimdir. Yani meâni müfret, beyân mürekkep hükmündedir. Başka bir ifade ile meâni ilmi terkiplerin anlamsal özelliklerini ele alırken, beyân ilmi bu anlamların nasıl, hangi üsluplarla ifade edildiğini ele almaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla beyân ilminin konusunu edebi sanatlar ile farklı üslup ve cümlelerle ifade etme teşkil etmektedir.

Beyân ilmi kelimenin gerçek/hakiki anlamından ziyade mecazi boyutuyla ilgilenir. Mecazın anlaşılabilmesi sebebiyle hakikati konu edinir. Beyân ilminin teşbih, istiâre, mecaz ve kinaye olmak üzere dört temel konusu bulunmaktadır.

Amacı duygu ve düşünceleri hal ve makamına uygun bir şekilde ifade etmek olan beyân ilmi terimsel manada ilk olarak Câhiz'in *el-Beyân ve't-Tebyîn*'i ile *el-Hayevân* isimli eserinde görülmektedir.⁸⁹ Beyân ilmini müstâkil bir ilim olarak ilk defa Ebû Mansûr es-Seâlibî (ö. 429/1038) *el-Fevâ'id ve'l-Kalâ'id* adlı eserinde orijinal örnekler vererek ele almıştır. Beyân ilminin meseleleri yavaş yavaş olgunlaşmış ve nihâyet Sekkâkî, onun özünü çıkartmıştır. Meselelerini ayıklayarak konularını az önce zikrettiğimiz şekilde tertip etmiş ve sarf, nahiv, beyân ilimlerine dâir *el-Miftâh* adlı eserinin bir bölümü yapmıştır. Sekkâkî'nin kitabından, sonraki âlimler çokça faydalanarak özetler yazmışlardır. İbn Mâlik'in (ö. 686/1287) *el-Misbâh* adlı kitabında,

⁸⁵ Buhârî, “Nikâh”, 47, “Tıb”, 51.

⁸⁶ Sekkâkî, 162; *el-İzâh*, II, 362-363; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 22-23; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 41-42; Hikmet Aydemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999, 15-16.

⁸⁷ Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 42-43; Sekkâkî, 50.

⁸⁸ Sekkâkî, 51-52; Tefâtânî, 99-107.

⁸⁹ Hacımüftüoğlu, “Beyân”, 23.

Kazvîni'nin *el-Îzâh* ve *et-Telhîs* adlı kitaplarında olduğu gibi günümüzde mütedâvil olan temel kitaplar ondan özetlenmişlerdir.⁹⁰

Beyân ilminin konularını geniş şekilde ele alan Zemahşerî *el-Keşşâf*'ın mukaddimesinde Câhîz'dan şöyle bir alıntı yapmıştır: “Bir fakih ahkâm ilminde akranlarını geçse, bir mütekellim kelâm ilminde herkese üstün gelse, bir hikayeci ve tarihçi ibn Kırriyye'den daha çok hikaye ve tarih bilse, bir vaiz Hasan-ı Basri'den daha iyi bir vaiz olsa, herhangi bir nahivci Sibeveyhi'den daha üstün bir nahivci olsa, bir dilci tüm dilleri bilse... Bu saydıklarımızın hiçbirisi Kur'ân hakikatlerini, sair ilimleri de öğrendikten sonra Kur'ân'a has olan meâni ve beyân ilimlerinde öne çıkmış bir kişi kadar anlayamaz.”⁹¹ diyerek meâni ve beyân ilimlerinin ehemmiyetini vurgulamıştır.

Meânî ve beyân ilminden sonra sıradaki bölümde kendisi vasıtasıyla cümleyi güzelleştiren vecîhler/sanatlar bahsi olan bedî' ilmi ele alınmaktadır.

c. Bedi' İlmi (علم البديع)

Bedi' بدیع kelimesi (بدع) kökünden türeyen (فعليل) vezninde mübalağadır. Lügatta benzeri ve örneği olmayan, ender, görülmemiş yeni şey, şaşkınlık doğuracak derecede güzel ve garip, ilk ortaya atılan anlamlarına gelmektedir.⁹² Belâgat terimi olarak bedî', mukteza-yı hale ve delaletinin açık oluşuna riâyet ederek, sözü süsleyip güzelleştirme yöntemlerini ortaya koyan ilimdir.⁹³ Kur'an-ı Kerîm'de Allah'a nispet edilerek iki yerde geçmektedir.⁹⁴ Başka bir tanımda ise halin durumuna uygun ve manaya delaleti açık olmak kaydıyla lafzi ve manevi bazı edebi sanatlar icra edilerek, sözü güzelleştirme usul ve kaidelerini içeren ve oluşumu itibariyle meâni ve beyân ilminden sonra gelen süs kabilinde gelen ilimdir.⁹⁵

Belâgatın alt başlıklarından olan ve konusu lafzî ve manevî sanatları kapsayan bedî' ilminin gayesi sözün süslenmesi ve güzelleştirilmesidir.⁹⁶ Esasen genelde belâgat ilmi

⁹⁰ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (nşr. Muhammed el-İskenderânî), Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 2001, 506; Hacımüftüoğlu, “Abdülkâhîr el-Cürcânî”, *DİA*, Ankara 1988, I, 247; Bulut, Belâgat, 26.

⁹¹ Keşşâf, I, 96.

⁹² Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 3-5; Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 320.

⁹³ Sekkâkî, 423; Kazvîni, *el-Îzâh*, 348.

⁹⁴ Bakara: 2/116-117, En'âm: 6/100-101.

⁹⁵ Sekkâkî, 423; Kazvîni, *el-Îzâh*, 348; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, 4.

⁹⁶ Sekkâkî, 423.

özelde bedî‘i sanatlar İslam öncesinde de kullanılmakla birlikte, bedî‘ kavramını ilk defa el-Asma‘î’nin (ö. 216/831) kullandığı bildirilmektedir.⁹⁷ Edebî bir sanat olarak ilk inceleyen, bedî‘ ilminin prensiplerini açıklayarak temel konularını tarif eden Şair Halife Abdullah b. el-Mu‘tez’dir (ö. 296/908). *Kitâbu'l-Bedî‘* isimli eseri bedî‘ ilmi sahasında yazılan ilk müstakil kitaptır.⁹⁸

IV. yüzyılda bedî‘ teriminin kapsamı biraz daha genişlemekle birlikte V. yüzyılda İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064), İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) ve Abdülkâhir el-Cürcânî gibi sahanın en önemli müellifleri yetişmiştir. Edebi sanatların geliştiği, müstakil eserlerin yazıldığı, belâgatın üç ana bölümünün kesin çizgilerle ayrıştığı, bedî‘in ilim olarak ortaya çıktığı dönem VII. yüzyıla tekâbül etmektedir. Meânî ve beyân ilimlerinin şekillenmesinde büyük katkısı olan Abdülkâhir el-Cürcânî, birbirine yakın birçok sanat arayışının aşırılığına dikkat çekerek şekilsel güzelliğin mananın önüne geçmesi endişesiyle bedî‘ ilmini birkaç yönden eleştirmiştir.⁹⁹

Cürcânî’nin belâgat sahasındaki iki meşhur eserini *Nihâyetü'l-Îcâz fî Dirâyeti'l-Î‘câz* adıyla hülâsa eden Fahreddin er-Râzî, eserinde bedî‘ ilminin temel iki konusu olan lafzî (Muhassinât-ı Lafziyye) ve manevî (Muhassinât-ı Maneviyye) güzellikler daha belirgin hale gelmiştir. Râzî’nin çağdaşı olan Sekkâkî, edebî sanatları mantık ilmine göre gruplandırarak belâgatın içerisinde bir bölüm sayılan bedî‘ ilmine müstakil bir edebî sanat hüviyetini kazandıran müellif olmuştur. Bedî‘ ismini kullanmadan, “sırf cümleyi güzelleştirmek için başvurulmuş ekstra söz sanatlarının meşhurları” şeklinde takdim ederek lafız ve manaya ait yirmi dokuz kadar edebi sanattan bahsetmiştir.¹⁰⁰ “Tahsînü'l-keîâm/sözün süsleme” adıyla sadece edebi sanatlara ayrılmış üçüncü bir bölüm ortaya koymuştur.

Bedreddin b. Mâlik (ö. 686/1287) *el-Misbâh* adlı eserinde “*tahsînu'l-keîâm*” grubu içinde ilk defa bedî‘ terimini kullanmıştır. Bu eserinde bedî‘ sanatının, lafız ve mâna itibarıyla sözün güzelleştirme yönünden fesahatin tamamlayıcısı (tevâbi‘i) olduğunu belirtmektedir. el-Kazvînî ise “Üçüncü sanat/fen Bedî‘ ilmidir” başlığında müstakil bir

⁹⁷ Mehmet Akif Özdoğan, “Belâgat’ın Sistematize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî’nin Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2/4 (2002), 104; Muhammet Vehbi Dereli, “İbn Ebî'l-İsba’ın Bedî‘u'l-Kur’ân Adlı Eseri Bağlamında Kur’an’ın Bedî’ İlmine Etkisi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2019, sayı: 48, 466-467.

⁹⁸ Hacımüftüoğlu, “Bedî’”, V, 320.

⁹⁹ Sekkâkî, 423 vd.

¹⁰⁰ Sekkâkî, 508.

bölüm koymuştur.¹⁰¹ Eski edebiyat dilinde, düzgün ve yerinde söz söyleme usulünü öğreten ilim olan belâgatın, söz ve mana sanatlarından ve süslerinden bahseden bölümünü Muallim Naci “Söz güzel bir kıza teşbih olursa meâni ile beyân endâmının düzgünlüğüne, hareketlerinin inceliğine, bedî‘ ise dış süslere benzetilmek lazım gelir.” benzetmesiyle ifade etmektedir.”¹⁰²

Habenneke Meydânî (ö. 1978), Mütakaddim ulemânın, belli metinlerde son derece güzel estetik değere ve yüksek ifade gücüne sahip, dağınık haldeki ifadeleri bablara ve fasıllara bölerek çoğunu meâni ve beyân ilmi olarak isimlendirmiş ve daha sonra bütün bu konuları tek bir isim altında toplayarak bu ilme Bedî‘ ismini vermiştir.”¹⁰³

Bedî‘ ilminin manevî güzellikleri (Muhassinât-ı Maneviyye/المحسنات المعنوية) belâgata, lafzî güzellikleri (Muhassinât-ı Lafziyye/المحسنات اللفظية) fesahât ilmiyle ilintilidir.¹⁰⁴ Çalışmanın konusu olan ve birinci bölümü ihtiva eden üslûb-u hakîm sanatı ise bedî‘ ilminin manevî güzellikleri (Muhassinât-ı Maneviyye) kısmında yer almaktadır.

¹⁰¹ Ayrıntı bilgi için bk.: Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 327; Kazvîni, *el-Îzâh*, 348; Hacımuftüoğlu, “Bedî‘”, 320; Hacımuftüoğlu, *Î‘câz ve Belâgat Deyimleri*, 4-9.

¹⁰² İlhan Ayverdi, red. etimoloji Ahmet Topaloğlu; yay. haz. Kerim Can Bayar, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*: H – N, Kubbealtı lugatı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, I., 322.

¹⁰³ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydani, *Belâgatü'l-Arabiyye: üsûsuhâ ve ulûmuhâ ve fûnûnuhâ*, Darü'l-Kalem, Beyrut 1996, I, 745.

¹⁰⁴ Hacımuftüoğlu, *Î‘câz ve Belâgat Deyimleri*, 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜSLÛB-U HAKÎM SANATI (الأسلوب الحكيم)

Belâgat ilminin üç ana bölümünün (meâni, beyân, bedî') sözü güzelleştiren söz sanatlarından bedî' ilminin Muhassinât-ı Ma'neviyye (المحسنات المعنوية) kısmından olan üslûb-u hakîm sanatı; üslûb ve hikmet kelimelerinden mürekkep bir ıstılahtır. Bu bölümde öncelikle müstakil olarak üslûb ve hikmet kelimelerinin kök/aslî manaları incelenecek ve bu manaların terkip üzerindeki etkisinden bahsedilerek, üslûb-u hakîm sanatı belâgat unsurları ve sanatları içerisinde tahlil ve tahkik edilecektir.

1.1. SÖZLÜK ANLAMI

Üslûb sözlükte yön, yol, yöntem, metot,¹⁰⁵ aslanın gerdanı, burnun yukarı kısmı,¹⁰⁶ hurma ağacı sırası, her tarafa uzanmış, yayılmış yol, benimsenen tarz, stil¹⁰⁷ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak sözün dizilmesinde ve lafızların seçilmesinde izlenen metot, belâgat esaslarının icrâsında gösterdiği biçimsel-bireysel nitelikleri incelenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Tarz-ı beyân, edâ şeklinde de tabir edilen üslûb; duygu, düşünce, kuruntuyu yani tahassüs, tefekkür ve tahayyülü anlamak için herkesin şahsi ifade tarzına, kullanma biçimine denir.¹⁰⁸

Söz söyleme sanatı olarak üslûb; müellifin yazma usûlü; anlatım usûl, yöntem, tarz ve ekolü; sözün siyâkı; sözcük seçim ve dizimi; sözcüklerin seçim, dizim ve bir usûle konulması; yazarın, müellifin veya şâirin kendisi; üslûbun belâgati, sağlamlığı, akıcılığı ve kolaylığı; ifadelerin güzelliği ve güzelleştirilmesidir.¹⁰⁹ Anlam ve anlatımı etkileyen üslûp kaynağın/yazarın/mütekellimin bilgi birikimi, içinde bulunduğu ve yetiştiği ortam vb. birçok hususu yansıtmaya özelliğine sahiptir.¹¹⁰

¹⁰⁵ Ezherî Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luğa*, Tahkîk: Muhammed 'Avz Mur'ib, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, Beyrut 2001, XII, 302.

¹⁰⁶ Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Firuzabâdi, *Kamusü'l-Muhit*, Müessesetü'l-Risale Beyrut 2005, 98.

¹⁰⁷ Ayverdi, I, 322.

¹⁰⁸ Mevlevî, "Üslûb", 228; İsmail Durmuş, "Üslûb", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 383-385;

¹⁰⁹ Hannâ Gâlib, *Kenzu'l-Luğa: Mevsû'atun fi'l-Muterâdifât ve'l-Eddâd ve't-Te'âbîr*, Mektebetu Lübnân Nâşirûn, Beyrut 2003, 392.

¹¹⁰ Ali Cârîm, 15-22; Murat Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da Udûl*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, 10-17.

Teknik ve estetik bütünlük arzeden üslûbun karakteristiği estetikdir. Bu durum da parlak hayal, ince tasvir, nesneler arasında anlaşılması güç, kapalı noktaları keşfederek aralarında benzerlik ilgisi kurma, soyuttan somuta, somuttan soyuta geçiş gibi belâgat ilmine dayalı tasarruf ve becerilere dayanmaktadır.¹¹¹

Üslûp, hitabet/belâgat/retorik ilmi içinde durum ve konuma uygun kelime ve ifade seçimiyle ilgili bölümlerde ele alınmaktadır. Abdülkâhir el-Cürçânî *Delâ'ilü'l-İ'câz*'nda üslûbun güzelliğini yerine/makamına göre (mukteza-yı hale) uygun kelime seçiminde görmektedir.¹¹² Üslûb-u hakîm sanatı üslûp çeşitleri içerisinde; karakteristik özelliği ifade titizliği ve açıklık olan İlmî üslûpla irtibatlıyken, bağlama (siyâk-sibâk-lihâk) uygun edebi sebeplere dayandırılması, beyân ve bedî' sanatlarıyla örülmüş, sembolik anlatım tarzı özelliklere sahip olan edebi üslûpla da bağlantılıdır. Kanaate göre ilmî-edebî üslûp içerisinde değerlendirilebilir.

Üslûb-u hakîm terkîbinin ikinci kelimesi olan hakîm; sözlükte “iyileştirmek amacıyla engellemek, menetmek, düzeltmek, hükmetmek, karar vermek” anlamına gelen hükm (حكم) kelimesinin masdarından sıfat olup “hüküm ve hikmet sahibi” anlamına gelmektedir.¹¹³ Kendisini gerçek dışı bilgilerden ve nefsânî arzulardan alıkoyarak düşüncede istikamete, davranışta selâmete sahip kimse şeklinde tanımlanabilecek hakîm kelimesi Allah'a nisbet edilince, *tüm sözleri ve fiilleri adalete, ilme ve teenniye (hilm) mutabık-yakışık olan* mânasını kazanmaktadır.¹¹⁴

Kur'an-ı Kerîm'de doksan yedi yerde geçmekte olan hakîm kelimesi; Allah'a nisbetle “bütün eşyaları/nesneleri en üstün ilimle bilen ve âhenkli, sağlam ve sanatkârane yaratan” manasına; Kur'ân'a nisbetle “lehinize veya aleyhinize hiçbir çelişkisi ve tutarsızlığı bulunmadan hükmeden” mânasına, insana nisbetle de “Hz. Lokman'ın kendini nitelendiği vasıf olan varlıkları tanımak ve hayırlı işler yapmak” manasına gelmektedir.¹¹⁵

¹¹¹ Ali Cârîm, 14-15.

¹¹² Durmuş, “Üslûb” 383-385; ayrıca bk: İbrâhim es-Sâmerrâî, *Min Esâlibi'l-Kur'ân*, Beyrut 1987; Ali el-Cârîm, 14-16.

¹¹³ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “hkm”, 348; el-Kefevî, Ebû'l-Beka Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *el-Külliyat : mu'cem fi'l-mustalahat ve'l-furuk el-lugaviyye*; thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2011, 380; Bekir Topaloğlu, “Hakîm”, *DİA*, İstanbul 1997, XXV, 181-182.

¹¹⁴ Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-'Ayn (nşr. Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî), Beyrut 1408/1988, III, 66-67; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fi'l-ilmî'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*, 260-261; Kefevî, 380.

¹¹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “hkm”, 348; Bekir Topaloğlu, “Hakîm”, 181-182.

Kelâm âlimleri ve esmâ-i hüsnâ şârihleri, hakîmin ilimde ve fiilde kemal şeklindeki anlamından hareket ederek açıklamalarda bulunmuşlardır.¹¹⁶ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), tefsirinde hakîm ismini “bilerek hükmetmek ve her şeyi yerli yerine koymak” şeklinde tanımladıktan sonra şöyle açıklamıştır: “Allah gafletle veya isabetsiz bir şekilde bilmeden hükmetmez; O, insanlarda has olan bu vasıflardan münezzeh ve berîdir.”¹¹⁷ manasında hakîmin ilim fonksiyonunu, diğer başka bir âyetin tefsirinde hakîmin fiilî fonksiyonunu öne çıkararak: “Hakîm hükmünde ve yönetiminde aldanmayandır/hata yapmayandır yahut peygamber göndermek dâhil bütün fiillerinde münasip olanı yapan, kusursuz ve doğru hareket eden daima isabet edendir.”¹¹⁸ manasını vermiştir.

Mu‘tezilî âlim Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ise, hakîm kelimesine Kur’an-ı Kerîm’deki Sâd:38/20 âyetine dayandırarak “âlim-i fasîh” (edebî ve etkili ifadeye sahip bulunan âlim) manasını vermiştir.¹¹⁹ Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998) hakîm kelimesinin fiilî yönüne ağırlık vermiş; karınca gibi çelimsiz yaratıklarla maymun, ayı gibi çirkin hayvanların hilkat, yetenek ve fonksiyonlarında bile fevkalâde bir uyum ve sanatın olduğunu ifade ederek, “nesneleri ölçülü yaratan, kendilerine has fonksiyonları kusursuz bir şekilde yerine getirmelerinin yöntemini kuran” şeklinde mana vermiştir.¹²⁰

Abdülkerîm el-Kuşeyrî ise farklı bir yorum olarak hakîm kelimesinin Allah-kul arasındaki sevgiyi ihtiva ettiğini ayetlerden örnekler vererek temellendirmektedir. Allah’ın kulunu sevmesi lütuf ve övgü göstergesi, kulun Allah’ı sevmesi de emir ve yasaklara uyarak kalben tâzim ve hürmet göstergesidir. Buna binâen samimi sevgi de her türlü menfaatten, çıkardan uzak olur.¹²¹

Hakîm kelimesinin sözlük anlamındaki tüm bu yorumlardan nisbetle üslûb-u hakîm terkîbine dair şu manalar çıkmak mümkündür. İyileştirmek, düzeltmek amacı taşıyan yanlıştan sakınan kişinin üslûbu şeklinde üslûb-u hakîm. İşini sağlam yapan bilgenin üslûbu veya işi sağlam yapmaya yönlendiren üslûb-u hakîm. Düşüncede istikamete,

¹¹⁶ Bekir Topaloğlu, “*Hakîm*”, 182.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., Nr. 40, Vr. 362b, 374a; A.Mlf., Kitâbü’t-Tevhîd (Nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, S. 107; , Vr. 362b.

¹¹⁸ *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, Vr. 374a.

¹¹⁹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî* (nşr. Mahmûd M. el-Hudayrî), Kahire ts. (el-Müessesetü’l-Mısriyyetü’l-âmmeh), V, 219, 222.

¹²⁰ Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe’nü’d-du’â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984 → Dimaşk, ts. (Dârü’s-Sekâfeti’l-Arabiyye), 73-74.

¹²¹ Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi’t-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, 65-66.

davranışta selamete yönlendiren manasında üslûb-u hakîm. Allah'ın adalet ilm ve hilm sıfatlarının tezahürü manasında üslûb-u hakîm. Mâtürîdî'den isnatla bilgi bir şekilde yerli yerince, gafletten uyanmak amacıyla söylenen, en iyi yönetim şeklini bildiren üslûb-u hakîm. Kâdî Abdülcebbâr'dan isnatla edebi ve etkili söylemlerin en güzeli olan üslûb-u hakîm. Kuşeyrî'den isnatla sevgisi sebebiyle menfaatten uzak sadece muhatabın yararı amaçlı lütuf göstergesi olan üslûb-u hakîm.

Âsım Efendi ise Firûzabâdî'nin *Kamusu'l-Muhit* tercümesinde yer almayan, sıfat-mevsuf "أسلوب حكيم" şeklinde ele aldığı üslûb-u hakîm terki bindeki üslûb kelimesini, kibir ve gururdan kinaye olarak aslanın gerdanı ve burnunun yukarı olma haletine benzeterek iki tarafa meyl etmeyen, iltifat etmeyen hissi ve manevi tarz/tavr olarak açıklarken, el-Hakîm kelimesini ise hikmete muttasıf olan kişi şeklinde yorumlamıştır.¹²² Özetle üslûb-u hakîm, hakîmâne yani tavr-ı hikmet üzere cevâp vermek şeklinde ele alınmıştır.¹²³

Üslûb-u hakîm terki bindeki kelimelerin sözlük anlamına dair tahlillerden yola çıkılarak yapılan anlamlandırmalardan sonra sıradaki bölümde belâgat kitaplarında geçtiği şekliyle ve âlimlerin literatürde kullandıkları terim manası üzerinde durulacaktır.

1.2. TERİM ANLAMI

Kaynak eserlerde “hikmetli üslûp/el-üslûbu'l-hakîm” anlamında sıfat tamlaması ve “hakîmin üslûbu/üslûb-u hakîm” anlamında isim tamlaması şeklinde iki farklı formda kullanılan bedî' ilminin Muhassinât-ı Maneviyye (المحسنات المعنوية) kısmında yer alan kavramın genel kabul gören ıstılahî anlamı şu şekildedir: Bir kelâma/söze veya soruya muhâtabın mütekellimden ummadığı/beklemediği/talep etmediği bir şekilde karşılık almasına denir ki; ya muhâtaba beklemediği şekilde karşılık vermek ya da soru soran kişiye arzulamadığı bir cevap vermek şeklindedir.¹²⁴

¹²² Asım Efendi, “Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, V, 4930.

¹²³ Asım Efendi, I, 464.

¹²⁴ Sekkâkî, 327; Kazvînî, *el-Îzâh*, I, 162-164; Seyyid Ahmed Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâga Fi'l-Meani ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003, 388; Ali Cârîm, 296; Bolelli, *Belâgat-Kur'an Edebiyatı*, 375; Eren-Uzunoğlu, *Arap Edebiyatında Edebî Sanatlar*, 239-240; Hacımüftüoğlu, *Î'câz ve Belâgat Deyimleri*, 165-166; Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, XXXXII, 381-382.

Üslûb-u hakîm sanatının sözlük anlamıyla terim anlamı hemen hemen birbirine yakındır. Zira sözlük olarak da hikmetli söz, hâkim kimsenin sözü, bilgece anlatım demek, hikmetli bir şekilde bir soruya cevap vermenin zeminini oluşturabilmektedir. Patronun işçilerden birisini işten kovmak amacıyla “iş bırak ve git” demesine o işçinin şu cevabı vermesi üslûb-u hâkimdir; eve gidip dinlenmeye gerçekten ihtiyacım vardı. Bana izin verdiğiniz için size müteşekkirim. Bu diyalogla işçinin vurgulamak istediği nokta “patrondan beklenen, kendisi gibi çalışkan işçisini kovmak değil, ödüllendirmektir.” Nitekim bir öğrencinin; “Hocam, sınavda kaç tane gözetmen bulunacak?” sorusuna hocanın “ Dersi dinleyen ve dersini en güzel şekilde çalışan öğrenciler, imtihanı mutlaka başaracaklardır.” şeklindeki cevabı da öğrenciler için önemli olan hususu, onların haline uygun şekilde bildirmekle birlikte böyle bir sorunun gereksiz olduğuna işaret etmesi sebebiyle üslûb-u hakîmdir.¹²⁵

Sekkâkî *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinde üslûb-u hakîm'i iki türde değerlendirerek örneklerle şöyle tarif etmektedir:

“Birincisi, “Muhâtabın (sözünün) ummadığı, aklına getirmediği/beklemediği bir şeyle cevaplandırılması/karşılaşmasıdır.” Örneğini Hâtem-i Tâî'ye nisbet edilen beyite dayandırarak izah etmiştir:

أَتَتْ تَشْتَكِي عِنْدِي مُزَاوَلَةَ الْقَرَى وَقَدْ رَأَتْ الضَّيْفَانَ يَنْحُونُ مَنَزِلِي
فَقُلْتُ كَأَنِّي مَا سَمِعْتُ كَلَامَهَا هُمُ الضَّيْفُ جَدِّي فِي قُرَاهِمُ وَعَجَلِي

“(Eşim) Misafirlerin evime doğru geldiğini gördüğü halde, misafir ağırlama ile ilgili yanıma gelip şikâyetinde bulundu.

Ben ise sanki konuşmasını hiç duymamışım gibi ona ‘Misafirler gelmiş, onları iyi ağırla, acele et!’ dedim.”

İkincisi “Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılmasıdır.” Burada soru soranın ısrarla sorduğu sorusuna amacı dışında bir cevaplandırma söz konusudur. Başka bir deyişle beklediği cevaptan farklı bir cevapla karşılaşmasıdır. Bu kısmın örneğini ise şu iki ayete dayandırarak izah etmiştir:

¹²⁵ Hikmet Akdemir, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999, 381.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ ...

“Sana hilalleri soruyorlar. De ki onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.”¹²⁶ Burada sorulan soru hilalin görüntüsü hakkında, niçin hilal bazen ip gibi incecik gözükyor bazen de yavaş yavaş büyüyerek tastamam oluyor şeklinde gerçekleşmektedir. Sorulan sorunun farklı bir amaç gözetilerek gelmesinin hikmetine binaen ayın ne işe yaradığı, insanlar için önemli ve faydalı olan kısmı açıklanarak cevap verilmiştir. Bir diğer örnek ise;

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِللَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ ...

“Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: infâk edeceğiniz mal anne, baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve yolda kalmış gariplere verilmelidir.”¹²⁷ Burada soru ne infâk edecekleri şeklinde olup cevap ise infâk edilecek kişilerin sıralanması şeklinde gelmiştir. Böyle bir üslûp kullanmasının nedeni, kişiye benim cevabını verdiğim şeyin sorusunu sorman senin durumuna daha uygundur veya daha önemli olan şeye dikkati en güzel yolla çekmektir.”¹²⁸

Kazvîni *el-İzâh*'da Sekkâkî'nin üslûb-u hakîm tanımını vererek şu şekilde izâhta bulunur. Üslûb-u hakîm: kastedilmeye daha uygun olduğuna dikkat çekmek için muhâtabın kelâmını, kastettiğinin dışında bir manaya hamletmek suretiyle muhâtaba beklemediği/ummadığı bir cevap vermek ya da durumuna daha uygun ve daha mühim olduğuna dikkat çekmek için soru soran kişinin sorusunu başka bir soru yerine koymak suretiyle soru sorana istemediği bir cevap vermektir.¹²⁹

Seyyid Şerif el-Cürcânî ilgili sanatı, daha önemli olanı terk ettiği için, söz söyleyeni kınayarak, daha önemli olanı zikretmekten ibarettir şeklinde tanımlamaktadır.¹³⁰ Münavî

¹²⁶ Bakara: 1/189.

¹²⁷ Bakara 1/215.

¹²⁸ Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, 327; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm: Belâgat*; yayına hazırlayan Zekeriya Çelik, 358; İsmail Bayer, “İbn-i Kemâl'in “El-Üslûbu'l-Hakîm” Risalesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve es-Sekkâkî Eleştirisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 2016, sayı: 45, 215-231.

¹²⁹ Kazvîni, 70.

¹³⁰ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Tâ'rîfât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983, 23; Âdem Dölek, *Edebî Açından Hadislerde “Üslûb-İ Hakîm ve Önemi*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 15, 2001, 326.

ise Cürçânî'nin tanımını doğrudan almış, tarifinde ta'riz yerine ta'nif kelimesini kullanmıştır. Tanımdan yola çıkarak Cürçânî ve Münâvî üslûb-u hakîmi gayesine göre tanımladığı ifade edilebilir. Zira üslûb-u hakîmin gayelerinden birisi de ta'riz ve ta'niftir.¹³¹

Bu sanata dair müstakil bir risâle yazan Kemalpaşazâde'ye (ö. 940/1534) göre üslûb-u hakîm, siyâk ve makamın gerektirdiği, zevkî selîm sahiplerinin hoşnut olacağı, tasvip edeceği hoş bir nükte ve şerefli bir hikmete binaen cevabın zahirinden başka bir yöne döndürülmesine denir. İbn Kemâl bu tanımıyla hikmet ve latif bir nükte sebebiyle tâ'dîl edilmesinde udûl/yön değişikliği yapıldığını vurgulamaktadır.¹³²

Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) ele aldığı *Küllîyyât*¹³³ isimli eserinde muzaf muzafun ileyh şeklinde izafet terkihiyle ele alınan bu terkip, cevabını verdiği şeyin sorusunun sorulması gerektiğine vurgu yapmak için, sorulan soruya farklı bir cevap verilmesi olarak ifade edilmektedir. Kefevî üslûb-u hakîmi, istifhâm bâbının soru sorma çeşitleri bölümünde ele almaktadır. Bu bölümde de cevabın sorulan sorudan daha genel ve kapsayıcı olduğunu belirtmektedir. Bu da soru soranın, muktezâ-yı halinin gerektirdiği bir ihtiyaçtan dolayı söz konusudur.¹³⁴

Ahmed el-Hâşîmî (1878-1943), *Cevâhiru'l-Belâga* isimli eserinde el-üslûbu'l-hakîm şeklinde harf-i tarifli kullanarak, muhatabın beklemediği bir cevap alması, sorulan soruyu terk edip, kişiye sormadığı bir sorunun cevabını vermek veya soru soranın amacı dışında soruyu cevaplamak şeklinde tarif etmektedir.¹³⁵

Tahiru'l-Mevlevî üslûbu hakîmâne'yi, "Birini tekdîr/azarlama makamında ya da niçin böyle yapıyorsun diyecek yerde, niçin böyle yapıyoruz, yapmasak daha iyi olmaz mı? Tarzında nefsin katarak söylemektir."¹³⁶ şeklinde tanımlayarak ta'riz çeşitleri içerisinde değerlendirmiştir.

¹³¹ Sözlükte şiddet anlamına gelen bu kelime, ıstilahî olarak kısmen ta'riz anlamında kullanılsa bile, ta'rizden farklı olarak muhatabı şiddetli bir şekilde kınamak, eleştirmek ve muhatabın sözünü düzeltmeye çalışmak anlamına gelebilir; bk.: Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacil arifin b. Ali Münâvî, *et-Tevkîf Ala Mühimmâtı'l-Taarîf*; thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 2002, 62.

¹³² İbn Kemal Ahmed Şemseddin Kemalpaşazade, *Resail-i İbn Kemal*, Haz. Ahmed Cevdet, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye: İkdâm Matbaası, 1898/1316, II, 23. Risâle, 220.

¹³³ Hulusi Kılıç, "Ebu'l-bekâ el-Kefevî", *DİA*, İstanbul 2000, X, 298; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016, 232.

¹³⁴ el-Kefevî, *el-Küllîyyat: Mu'cem fi'l-Mustalahat ve'l-Furuk el-Lugaviyye*, 67, 91, 421.

¹³⁵ Hâşîmî, 319-320.

¹³⁶ Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, 178.

Bu bölümde çalışmanın konusu olan üslûb-u hakîm sanatının sözlük ve terim anlamlarına dair değerlendirmeler ele alınarak kavramın tanım ve tarifi yapılmıştır. Bu değerlendirmelerden sonra tekâmülünde etkili olan âlimlerin ele alma biçimleri ve kategorize etme yöntemleri bağlamında kavramın terimleşme süreci ele alınacaktır.

1.3. TERİMLEŞME SÜRECİ

Sorulan soruya alışılmışın dışında cevap verme türlerinden bir tür olan üslûb-u hakîm sanatının temelleri belâgat ilmimin başlangıcından itibaren olsa da, müstakil olarak ismi zaman içerisinde oluşmuştur. İ'câzu'l-Kur'ân meselesiyle başlayan belâgat ilminin terim ve kavramları zamanla yerine oturmuş ve sınırları belirginleşmeye başlamıştır. Belâgat ilminde dönüm noktasına olan, hatta bazı âlimlerce kurucusu sayılan “*el-Beyân ve't-Tebyîn*” eserinin müellifi Câhiz bu terkibi “*el-luğz fi'l-cevâb*” başlığı altında incelemektedir.¹³⁷ Bilmecelere üslûb-u hakîm sanatıyla cevap verilmesinden bahsetmiş fakat üslûb-u hakîm terimini kullanmamıştır.¹³⁸ Ayrıca Câhiz kitabının bir başka bölümünün, “Mahzuf kelâm konusunda dinleyen kimsenin mütekellimin kastettiği anlama yönelmesi” bahsinde (باب من الكلام المحذوف ثم نرجع بعد ذلك إلى الكلام الأول) başlığında bu terkibi ele almıştır.¹³⁹

Abdulkâhir Cürcânî de bu konuyu muğalata bahsinde ele almıştır.¹⁴⁰ Muğalata teriminin Kur'ân'la ilişkilendirilmesi bazı muasır araştırmacılar tarafından üslûb-u hakîm konusuna uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. İlk olarak Câhiz kendisinden sonraki belâgat âlimlerinin dikkatlerini üslûb-u hakîm konusuna çekmiş, Abdulkâhir Cürcânî ise muğalata şeklinde ele aldığı kavram nihayet Sekkâkî ile gün yüzüne çıkmıştır.

Tasrih ve telvih (kinaye), bağlamında el-üslûbu'l-hakîm terkibi şeklinde ilk defa telaffuz eden ve edebi sanat olarak değerlendiren kişi *Miftâhu'l-Ulûm* müellifi Sekkâkî olmuştur.¹⁴¹ Sekkâkî üslûb-u hakîmin Arapça üslûplar içerisinde çok önemli bir yere sahip olduğunu, başka hiçbir üslûbun üslûb-u hakîm kadar etkileyici olmadığını vurgulamaktadır. Üslûb-u hakîm sanatını, muhatabın ummadığı bir şeyle karşılaşması ya da soru soran kişinin beklediği cevaptan farklı bir cevapla karşılaşması anlamında iki

¹³⁷ Câhiz, II, 147.

¹³⁸ Câhiz, II, 100.

¹³⁹ كلام يذهب السامع منه إلى معاني أهله وإلى قصد صاحبه, bk: Cahiz, II, 193.

¹⁴⁰ Kazvîni, 533.

¹⁴¹ Sekkâkî, 156; Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, 381.

çeşidini kullanmıştır.¹⁴² Bu kavramın tarihsel gelişimini belirleyen müellif, Sekkâkî olmuştur.

Belâgat âlimi, Ziyâuddîn İbn Esîr (ö. 637/1239) üslûb-u hakîmi, içinde tevriye barındırdığından dolayı kelâmda kullanılan tatlı ve latif bir tür olan bu sanatın aslı, benzeri ve zıddı mevcut olan manalardan birisi kullanmak şeklinde muğâlata-yı maneviyye olarak ele almaktadır.¹⁴³

Miftâh şârihi Kazvînî, Sekkâkî'nin el-üslûbu'l-hakîm adını verdiği türü, muktezânın hilâfı olan söz çeşitleri bahsinde ele alarak el-kavli bi'l-muceb şeklinde değerlendirmiştir.¹⁴⁴ İbn-i Ebi'l-İsba' el-Mısri (ö. 654/1256) *Bedîu'l-Kur'ân* adlı eserinde üslûb-u hakîm sanatını el-kavli bi'l-muceb sanatı olarak ele alan ilk müelliftir.¹⁴⁵

Seyyid Şerîf el-Cürcânî “Mütekelliminin daha /en önemliyi terk ettiğini ta'rîz yoluyla işaret ederek daha/en önemliyi ifade etmektir.” tanımıyla üslûb-u hakîm sanatına daha genel bir çerçeve çizerken, İbn Hicce (ö. 837/1434) *Hizânetü'l-Edeb*'de “el-kavlu bi'l-muceb, buna üslûb-u hakîm denir.” diyerek ikisini aynı kategoride değerlendirmiştir.¹⁴⁶ Suyûtî (ö. 911/1505) ihtiyaç sebebiyle daha kapsamlı cevap vurgusunu öne çıkarmıştır.

Bu konuda müstakil bir risâle yazan Kemalpaşazâde, Arap dili belâgatına yön veren ve sistemleşmesinde katkı sağlayan isimlerdendir şeklinde nitelemesinden sonra Sekkâkî'yi bazı noktalarda eleştirmektedir.¹⁴⁷ Muktezâ-yi hâlin zâhirinden çıkılmak kaydıyla, üslûb-u hakîm'in dayanak noktası; makâmın gerektirdiği yüce bir hikmete veya anlayış sahiplerini hoşnut eden ince bir nükteye binaen ifadeye verilen karşılıklı/cevapta anlamın çevrilmesi (doğruya, daha/en doğruya yönlendirilmesi)dir ki bu husus

¹⁴² Sekkâkî, 327.

¹⁴³ Ziyâuddîn İbn Esîr, el-Meselû's-Sâir, III, 76.

¹⁴⁴ Kazvini Hamdullah Müstevfî, *el-İzah fî Ulumi'l-Belâğa*, Tahkik Muhammed Hafâcî, Dârü'l-ciyl, Beyrut 3.Baskı, Bk. Şerhu'l-idâh li'l-Hatîb el-Kazvîni Buğyetü'l-idâh, şrh: Abdulmuteâl es-Sa'dî, I-IV, el-Kahire Mektebetü'l Âdâb, 1999, I, 120.

¹⁴⁵ Ahmed Matlub, *Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Belaga ve Tetavvüruha*, Matbuatü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-İraki, Beyrut 1987, III, 145-146.

¹⁴⁶ İbn Hicce Ebü'l-Mehâsin Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Abdillâh el-Hamevî, *Hizânetü'l-Edeb: ve Ğâyetü'l-Ereb*, I-II, Beyrut Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2004, I, 258.

¹⁴⁷ İbn Kemal, 221.

mütekellimin amacının dışına çıkılması veya çıkılmamasından oluşan her iki durum için geçerlidir.¹⁴⁸

Muasır âlimlerden Atîk (ö. 1396/1976) ise *İlmu'l Bedî'* kitabında üslûb-u hakîm konusunu detaylı bir şekilde inceleyerek el-kavli bi'l-mûceble ilişkisini vurgulamıştır.¹⁴⁹

Âlimlerin birçoğu üslûb-u hakîm sanatını Hâtem-i Tâî'ye nispet edilen iki beyit ve Haccac ile ilgili bir muhaveresini (karşılıklı konuşma) örnek olarak vermişlerdir.¹⁵⁰

İki kelimededen mürekkep olan üslûb-u hakîm terkinin ele alınıp biçimi eserlerde farklılık arz etmektedir. Sekkâkî ve Kazvînî sonrası müelliflerden bazıları harfî tarifli bazıları harfî tarifsiz olarak üslûb-u hakîm sanatını mugâlata, mugâlata-i ma'neviyye, tecâhül-i ârif, tevriye, el-kavlu bi'l-mûceb şeklinde de isimlendirmişlerdir.¹⁵¹

Belâgat âlimleri üslûb-u hakîm kavramını izafet şeklinde değil de sıfat-mevsuf ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Nitekim müfessir İbn Âşûr da tefsirinde bir yerde izâfet tamlaması şeklinde kullanılmış diğer yerlerde çoğunlukla sıfat-mevsuf şeklini tercih etmiştir.¹⁵² *el-Belâgatul Vâdiha* müellifleri izafet şeklinde kullanımı tercih etmişlerdir. Kazvînî'nin *et-Telhîs* adlı eserinin şerhi olan Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* isimli eserinde meâni bölümünde müsnedün ileyhin halleri bölümünün muktezâ-yı zâhirin tersine göre geldiği haller kısmında üslûb-u hakîme yer vermiş ve muktezâ-yı zâhirin tersine üslûplardan kinâye ve mecazî örnek vermiştir.¹⁵³

Üslûb-u hakîmin belâgatın meâni ilminde mi yoksa bedî' ilminde mi değerlendirileceği hala tartışma konusudur. Bu konuda yapılan araştırmalar henüz olgunlaşmamıştır.¹⁵⁴ Sekkâkî, üslûb-u hakîm konusunu bedî' ilminde değil de, meâni ilmi kapsamında, talep ve haber cümlelerinin muktezâ-yı zâhirin dışına çıktığı hallerin anlatıldığı bölümde, meâni ilminin son konusu olarak işlemiştir.

¹⁴⁸ İsmail Bayer, "İbn-i Kemâl'in "el-Üslûbu'l-Hakîm" Risalesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve es-Sekkâkî Eleştirisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi (İLTED)* 2016, sayı: 45., 218 vd.

¹⁴⁹ Abdülaziz 'Atik, *İlmü'l-Bedî'*, Darün-Nehda, Beyrut t.y., 182-188.

¹⁵⁰ Haccâc ile ilgili örnek ileride üslûb-u hakîmin gayeleri başlığında ele alınacaktır.

¹⁵¹ Yahyâ b. Hamza el-Alevî, , *el-Îcâz li Esrâri Kitâbi'l-Îcâz*, nşr.: B. Âsâ, Dârü'l-Medâri'l-İslâmi, Beyrut 2007, 478; İbn-i Ebi'i-İsba', *Bedîu'l-Kur'ân*, nşr.: Hifnî Muhammed, Dâr-u Nahda, Mısır 1957, 314; Bayer, 218.

¹⁵² Al-i İmrân 41. ayeti izâhında izafet terkihi şeklinde ele almıştır.

¹⁵³ Teftâzânî, 201, 368, 402.

¹⁵⁴ Ali Ahmed, *Uslûbu'l-Hakîm fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Câmiatu'l-Kâsidî Merbât, Cezayir 2014, 9-12.

Bu bölümde üslûb-u hakîm sanatının temellerini oluşturan kavramlardan yola çıkarak terimleşme süreci ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde ise terim olarak konumu belirlenen üslûb-u hakîm sanatının kısımları ele alınacaktır.

1.4. ÜSLÛB-U HAKÎM SANATININ KISIMLARI

Bazı kimseler konuşanın veya soru soranın kastettiği manalar dışında lafızlar ve manalarla oynayabilme, konuşanın veya soru soran kişinin kullandığı lafızları maksadı dışında bağlamlara hamledebilme konularında ne kadar zeki olduklarını, ne kadar usta olduklarını göstermek için zârif bir üslûb kullanırlar.¹⁵⁵ Bu zarif, ince üsluplardan birisi olan üslûb-u hakîm sanatı, *Muhataba Beklemediği Şekilde Karşılık Vermek* تلقي المخاطب تلقي السائل بغير ما يتطلب ve *Soru Soran Kişiyi Arzulamadığı Bir Cevap Vermek* تلقي السائل بغير ما يتطلب şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Üslûb-u hakîm sanatının bu iki kısmı ayrı ayrı ayetlerde olabileceği gibi bir ayette mütedâhil bir şekilde de söz konusu olabilmektedir.

1.4.1. Muhataba Beklemediği Şekilde Karşılık Vermek (تلقي المخاطب بغير ما يترقب)

Üslûb-u hakîm sanatının bu kısmı, mütekellim tarafından muhâtabın sözü farklı bir anlama yönlendirilerek, muhataba beklediğinden farklı bir cevap vermek; daha hayırlı, daha faydalı olduğundan dolayı muhatabın dikkatini çekmek ve nükte amacıyla yapılmaktadır. تلقي المخاطب بغير ما يترقب şeklindeki Arapça ifadeden de anlaşılacağı üzere muhatabın sözünü beklemediği bir yöne tersine yormak, çevirmek esastır. Üslûb-u hakîm'in bu türüne genellikle şair Hutay'e ait espri amacıyla beklenmedik bir şekilde karşılık verilen şu misal zikredilmektedir: Elinde bir değnekle davarlarını güden Hutay'e rastlayan bir kişi, "Ey çoban, elindeki nedir?" diye sormuş, O da "palamut sopası" cevabını vermiş; adam, "Ama ben bir misafirim" deyince Hutay'e, "İyi ya, ben de onu davetsiz misafirler için hazır bulunduruyordum" karşılığını vermiştir."¹⁵⁶ Başka bir örnek ise; Kazvî'nin el-kavlu bi'l-mûceb'e örnek olarak verdiği, Sekkâkî'nin ise üslûb-u hakîme örnek verdiği İbnu'l Haccâc'a ait olan şu beyittir:

قلت ثقلت إذ أتيت مرارا قال ثقلت كاهلي بالأيدي

¹⁵⁵ Ali Ahmed, 43-47.

¹⁵⁶ Cahîz, *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, II, 100.

قلت طولت قال لا بل تطولت وأبرمت قال حبل ودادي

“Defalarca geldiğimde size yük oldum, dedi. Ben dedim ki: Sen yaptığın iyiliklerle omuzuma yük oldun. O, (sizde) kalmayı uzatarak sizi usandırdım, dedi. Ben ona dedim ki: Bana lütufta bulundun. O, işi sağlama bağladım, dedi. Ben ona, dostluk bağlarını sağlamlaştırdın, dedim.”¹⁵⁷ Burada ثقلت ve أبرمت kelimeleri muhâtabın sözlerinin dışında anlamlar yüklenerek cevap verilmiştir. Üslûb-u hakîm sanatının bu kısmında en çok kullanılan, en meşhur örneği ise Haccâc b. Yûsuf b. es-Sekafî (40-95/661-714) ile el-Kaba’serî arasında geçen diyalogdur: “Zulmüyle meşhur Haccâc’ın cezalandırmak istediği Hâricî Kaba’serî’ye:

لأحملنك على الأدهم

“Seni edheme (demir kelepçe/pranga/kara/yağız) bindireceğim sevk edip oturtacağım.” ceza fermanını kesmiştir. Bunun üzerine Kaba’serî:

مثل الأمير يحمل على الأدهم والأشهب

“Senin gibi bir emîr, yağız (edhem) ata da bindirir kır ata da” diyerek cevap vermiştir. Kaba’serî akıl ve dil manevrasıyla cümlede kullanılan “kara” "الأدهم" kelimesini “yağız at” anlamına yorarak, “Emirin cömertliğine yaraşır şekilde ve hediye olarak, yağız ve kır ata bindirmesi gibi” cümlesiyle durumunu kurtarır. Fakat Haccâc ısrarla “Benim kara kelimesinden kastım hadîd (demir) dir” der. Zincire vurulma tehdidiyle karşı karşıya kalan Kaba’serî yeni bir manevrayla, hadîd kelimesini uslu, çevik, atak ve hediyenin iyisi anlamına yorumlayarak “Elbette “Paşam”! Uslu ve atik, salaş ve serkeşten hayırlıdır veya hediyenin kötüsündense iyisi makbuldür” der. Muhâtabın olumsuz sözünü iyiye yorma biçiminde gerçekleşen, espri amaçlı beklenmedik karşılık veren, kelimeyi/cümleyi mecazi manalardan birine yönlendirerek olumluya dönüştüren bu üslûbla Kaba’serî Haccâc’ı etkileyerek bağışlanmayı sağlamıştır.¹⁵⁸

Muhataba beklemediği şekilde karşılık vermek şeklinde ifade edilen üslûb-u hakîm sanatının bu kısmında farklı anlama yönlendirerek, muhataba beklediğinden farklı bir

¹⁵⁷ Sekkâkî, 358.

¹⁵⁸ Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, XXXXII, 381-382 ; Bayer, 25-26; Haşimi, 319-320.

cevap verilmiştir. Muhatabın dikkatini çekmek ve usandırmamak için daha hayırlı, daha faydalı olan şey muhataba nüktedan bir şekilde ifade edilmiştir.

İletişim sürecinde muhatabın durumunu halini gözeterek cevap vermenin önemi verilen örneklerden de anlaşılmaktadır. Bu durumun farklı bir versiyonu olan diğer kısım ise yukarıda ele alınan aynı amaçlar güdülerek soru soran kişiye arzulamadığı şekilde cevap vermektir. Sıradaki bölümde üslûb-u hakîm sanatının bu kısmı ele alınacaktır.

1.4.2. Soru Soran Kişiye Arzulamadığı Bir Cevap Vermek (تلقى السائل بغير ما يتطلب)

Bu kısım, soru soran kişiyi, sorusunu başka bir soruya indirgemek suretiyle, talep ettiği farklı/başka bir şeyle karşılamak, cevaplamak suretiyle yapılır. Hemen hemen bütün belâgat kitaplarında bu kısmın örneği olarak Bakara suresinde geçen iki ayet verilmektedir.¹⁵⁹

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ

الْبِرُّ مَنْ اتَّقَى وَأَتَى الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışındır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹⁶⁰

Rivayetlere göre sahabe Rasulallah’a “Hilâlin niçin bazen ip gibi ince görünüp, sonra içi dolarak her tarafı aydınlık oluyor, sonra da tekrar ilk haline dönünceye kadar ışığı azalıyor. Güneş gibi bir halde durmuyor?” şeklinde hilalin değişimi hakkında soru soruyorlar. Hilâllerin bu şekilde değişim içerisinde olmasının hikmeti beyânı, onların durumlarına daha uygun ve daha evlâ olan şeyi sormaları gerektiği üslûb-u hakîm yoluyla ifade edilerek dikkat çekilmiştir. Hilalin bu hallere girmesi, sizin ibadet, oruç, hac ve zekât vakitlerinizi bilmeniz için birer göstergedir/alamettir. Zira soru soran kişinin, istediği cevabı değil de soru soran kişi için daha mühim olan şey açıklanmıştır. Hilalin

¹⁵⁹ Bolelli 534; Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/163-164; et-Tîbî, *et-Tibyân*, 297; el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 39; Ebü'l-Bekâ, 111; Ali el-Cârim, 296; Abdülazîz 'Atîk, 182; Hâşimî, 319; Habenneke, 1/498; Ahmed Matlûb, 119-120.

¹⁶⁰ Bakara: 1/189, 215.

değişim sebeplerini sormaları, değişimindeki hikmetleri sormaları hükmünde kabul edilmiştir.¹⁶¹ Örnek olarak verilen diğer ayet ise;

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

*“Sana (Allah yolunda) ne harcamayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcamayacağınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”*¹⁶²

Bu âyet-i kerîmede, harcama yerleri belirtilerek, onların neyi harcamayacaklarını değil de harcama yerleri, kimlere infâk edileceği cevabının sorusunu sormalarının daha uygun olduğuna işaret edilmiştir.¹⁶³ Nitekim onlara yakışan, gerekli olan unsur; harcama konusunda kimlere harcama yapılması gerektiğini sormalarıdır, yoksa niye harcamayacakları, ne kadar hangi miktar harcamayacakları konusu ise zaten infak konusunun içinde mevcuttur. Zürkânî bu ayette, Şâri'nin bir hikmete binaen sorulan soruyu göz ardı edip, soru soranın farklı bir cevapla üslûb-u hakîm ile mukabelede bulunulduğuna dikkat çekmiştir. Zîra harcama ve sadakanın kimlere yapılması gerektiğini bilmek, harcanacak şeyin ne olduğunu bilmekten daha önemlidir. Çünkü toplumların ıslahı ancak harcamaların yerli yerinde yapılmasına bağlıdır.¹⁶⁴

Üslûb-u hakîm sanatının bu kısmına şu hadis de örnek verilmektedir: “Enes b. Malik'ten rivayetle, bir bedevi Resûlullah'a, “Kıyamet ne zaman kopacak?” şeklinde soru sormuş, Resûlullah ise “Kıyamet için ne hazırladın?” buyurmuştur. Bedevî ise “Âhiret için öyle çok oruç, namaz ve sadaka hazırlayabilmiş değilim. Ancak ben Allah'ı ve Peygamberini seviyorum.” şeklin cevap vermiştir. Bunun üzerine Resûlullah “Öyle ise sen, sevdiğin ile berabersin” buyurmuşlardır.”¹⁶⁵ Bedevi kıyametin ne zaman kopacağını sormuş fakat Hz. Peygamber ona sorduğu sorunun cevabı olmayan başka bir cevap ile mukabelede bulunmuş bu konuda en önemli olan hususun, kıyametin ne zaman

¹⁶¹ Sekkâkî, 358; Teftâzânî, 402-403; Hâşimî, 319-320; Ali Cârîm, 572; İsmail Bayer, 215-231.

¹⁶² Bakara 1/215.

¹⁶³ Bolelli, 534; et-Tîbî, et-Tibyân, 297; Abdülaziz 'Atik, İlmi'l-Bedi', 186; Hâşimî, 320; Habenneke, 1/502; Bulut, Belâgat: Beyan-Meani-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı, 531.

¹⁶⁴ Zûrkânî, I, 127; Hâşimî, 319-320.

¹⁶⁵ Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr, 164.

kopacağını merak etmek değil, amel-i salihle ahirete hazırlık yapmak olduğunu vurgulamıştır.

Üslûb-u hakîm sanatının, muhataba beklemediği şekilde karşılık vermek ve soru soran kişiye arzulamadığı bir cevap vermek şeklinde iki kısımda da ele alınan örneklerden de anlaşılacağı üzere bu iki kısım bir cümle içerisinde birlikte kullanılmasının yanı sıra ayrı ayrı da kullanılabileceği anlaşılmaktadır. Terimleşme sürecinde farklı sanatların içerisinde ele alınması, âlimler tarafından farklı kategorilerde değerlendirilmesi üslûb-u hakîm sanatının, belâgat ilmindeki bazı sanatlarla ortak özellik taşımasından kaynaklanmaktadır. Bir sonraki bölümde ortak özelliği bulunan yakın sanatlarla alâkaları ele alınarak, hangi noktalarda ayrıştığı incelenecektir.

1.5. YAKIN-BENZER SANATLARLA ALÂKASI

Tefsir vecîhlerinin çeşitliliğinden, belâgat tanım ve tasniflerindeki farklı anlayışlardan dolayı Kur'ân metninin yorumlanmasında ve anlaşılmasında farklılıklar meydana gelmektedir. Bu yorumlama ve anlamlandırma çabaları dindeki sabit unsurlarda değil değişken unsurlardadır. Yani anlayış biçimlerinden, metodoloji ve yöntem farklılıklarından kaynaklanmaktadır. İlahi metnin yorumlanmasındaki bu farklılıklardan dolayı üslûb-u hakîm sanatının varlığı da değişkenlik gösterebilmektedir. Çünkü hakikat-mecaz kavramları, muktezâ-yı halin durumları gibi hususlar belâgat âlimleri tarafından farklı yorumlanmaktadır.

Her ne kadar belli başlı farklı noktaları olsa da, benzer noktalarından dolayı isimlendirme konusunda iç içe geçmiş, aynı adla kullanılmış sanatlar mevcuttur. İlimlerin bazı müşterek konularının, yönlerinin olması hasebiyle bu bölümde üslûb-u hakîm sanatıyla ortak paydada birleşen ve birini diğerinden ayıran temel özellikler bağlamında ilgili sanatlar örnekler üzerinden karşılaştırılarak ele alınacaktır. Bu bağlamda üslûb-u hakîmin, el-Kavlu bi'l-Mûceb, Tevriye, Müşâkele, Muğâlata-ı Ma'neviyye, Tecâhül-i Ârif, Kinâye ve Ta'rîz, İltifât, İnziyâh, İsti'nâf-i Beyâniyye sanatları ile alakası değerlendirilecektir.

1.5.1. el-Kavlu bi'l-Mûceb Sanatıyla Alâkası (علاقته بالقول بالموجب)

el-Kavlu bi'l-Mûceb, bir kimsenin kendinde olduğu iddia edilen hükmü kinaye yoluyla kendisinden bulunmadığını ifade etmesi veya başkasının sözünü aynı lafızla onun maksadının başka bir şeye hamlederek söylemesi şeklinde iki şekilde meydana gelmektedir.¹⁶⁶ Araştırmanın konusu gereği el-Kavlu bi'l-Mûceb'in Üslûb-u hakîm sanatıyla ortak noktası olan tanımında ikinci kısımda geçen başkasının sözünü aynı lafızlarla onun maksadının dışında kullanması kısmı ele alınacaktır.

Üslûb-u hakîm sanatı terimleşme sürecinde de anlatıldığı üzere, bazı kaynaklarda el-kavlu bi'l-mûceb şeklinde isimlendirilmiş, ikisinin aynı olduğunu zikredenler olmuştur. Bu iki sanat da bedî' ilminin Muhassinât-ı Maneviyye kısmında yer almaktadır. Benzer yönleri bulunmakla birlikte bâriz farklılıklar da mevcuttur. Üslûb-u hakîm sanatını el-kavli bi'l-muceb sanatı olarak ele alan ilk müellif İbn Ebî el-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*'da farklılıkları şöyle izâh etmektedir:

Âlimlerden bazıları Câhız'ın bahsettiği üslûbu'l-hakîm ile bunun aynı çeşit olduğunu söylemişlerdir. Hakikatte ise el-kavlu bi'l-mûceb, üslûbu'l-hakîm'den farklıdır. Her ikisi de kelâmın muktezâ-yı zâhîrin dışına çıkması konusunda aynı olsalar da, gaye ve sonuç bakımından farklıdır. Çünkü el-kavlu bi'l-mûcebin amacı, mütekellimin kelâmını reddetmek ve onun kastettiği manaların aksini söylemektir. Üslûb-u hakîmin amacı ise mütekellimin kelâmını, kastettiğinin dışında bir manaya hamlederek beklemediği bir şekilde cevap vermektir.¹⁶⁷

İbn Hicce el-Hamavî (ö. 837/1434), İbn Ma'sûm el-Medenî (ö. 1119/1707), Kazvînî gibi müteahhir edibler ile bazı çağdaş müellifler üslûb-u hakîm ile el-kavl bi'l-mûceb sanatını aynı şey kabul etmişlerdir.¹⁶⁸ El-kavlu bi'l-mûceb ve üslûb-u hakîm sanatlarını iki sütkardeşe benzeten Sadruddîn b. Ma'sûm el-Medenî'nin görüşüne göre bu sanatların aynı olduğunu söyleyenler olsa da amaçları yönünden farklılık vardır. Bu farklılıklar ise şöyle ifade edilebilir. Söz sahibinin dinleyene ait bir sözü reddetmesine rağmen o sözün

¹⁶⁶ Hâşimî, 384-385; Bulut, *Belagat: Beyan-Meani-Bedi' İlimleri Arap Edebiyatı*, 342-343.

¹⁶⁷ İbn Ebî el-İsba', *Bedî'u'l-Kur'ân*, 314.

¹⁶⁸ İbn Hicce, Takiyyuddîn Ebû Bekr Muhammed b. 'Ali el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Erab*, thk. Muhammed Nâci b. Ömer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, I, 116,; el-Kavâsimî, Bessâm 'Abdu'l-'Afuv, "el-Hevlu'l-Mu'cib fi'l-Kavli bi'l-Mûcib liSalâhiddîn es-Safedî", *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Filistin 2011, sayı: 1., 957-987.

gerektirdiği hükmü kabul etmesi şeklinde tanımlanan el-kavlu bi'l-mûceb, zıt anlama gelecek sözle karşılık verirken; üslûb-u hakîm ise beklemediği veya arzulamadığı bir şekilde muhatap için daha önemliye vurgu yapan bir yanıt, karşılık söz konusudur.¹⁶⁹ Her iki sanatın da örnek olarak verdiği şu ayet üzerinden farklılıklar görülebilir;

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”¹⁷⁰

Münafıklar, kendilerinin en şerefli olduklarını iddia etmişlerdir. Fakat bu âyetin son kısmında yüce Allah, şeref ve üstünlüğün yüce Allah'a, peygamberine ve mü'minlere ait olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹ Kendilerinde var diye iddia ettikleri hükmün, aslında onlarda bulunmadığının bildirilmesiyle, kelâm zıttı konuma getirilmiş, kastettiği manaların aksini söylemesi yönüyle el-kavlu bi'l-mûceb olarak değerlendirilmiştir. Resûlullah ve beraberindekilerin âziz kimseler olduğunun vurgulanması, münafıkların maksatlarının dışında bir cevap verilmesi yönüyle de üslûb-u hakîm sanatına girmektedir.¹⁷²

1.5.2. Tevriye Sanatıyla Alâkası (علاقته بالتورية)

Telvîhat nevilerinden olan tevriye, hakikat ve mecaz iki mana ihtiva eden lafzın uzak manasını kast etmek, manayı gizlemektir.¹⁷³ Tevriye sanatı îhâm, tevcîh, tahyîl ve muğâlata-ı ma'neviyye ismiyle de anılmaktadır.¹⁷⁴

¹⁶⁹ el-Kavâsimî, 986; Hasan Uçar, “Arap Dili Belâgatında el-Kavlu bil-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları”, *Omufd: Ondokuz Mayıs University Review Of The Faculty Of Divinity*, (37), 2014, 180; Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, XXXXII, 381-382.

¹⁷⁰ Münafikûn: 63/8.

¹⁷¹ Nusreddin Boilelli, *Belagat : Beyan-meani-bedi ilimleri Arap edebiyatı*, (İFAV), İstanbul 2009, 533-534. Bulut, 342-343; Hasan Uçar, “Arap Dili Belâgatında El-Kavlu Bil-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları”, 175-176.

¹⁷² İbn Hicce, I, 254; Hâşimî, 384.

¹⁷³ Tahiru'l Mevlevî, 159; bk: *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, “tevriye” mad; İşaret ve teğayyür manasına gelen ‘telvih’ kelimesinin çoğuludur. Maksadı, işaret yoluyla ve parlak bir surette göstermeye yarayan san'atlara ‘telvihât’ ismi verilir; Ayrıca bk: Tâhir-ül Mevlevî, 159-160.

¹⁷⁴ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, 192; Bulut, 289-290.

Terim anlamıyla ilk defa ele alan İbn Reşîk el-Kayrevânî, tevriye sanatını işaret kapsamında ve işaret yoluyla bir anlama delâlet eden belâgat türlerinden saymış ve kinayeye benzer bir tür olarak değerlendirmiştir. Abdülkâhir el-Cürcânî, Fahreddin er-Râzî ve Sekkâkî ilk anda yakın anlamı akla getirmesinden dolayı “ihâm” adıyla ele almışlardır.¹⁷⁵ Muhâssinat-ı maneviyye kısmında olan tevriye, günlük yaşamda zor bir durumda kalındığında yalan söylememek adına başvurulmuş bir yöntemdir. Hz. Ebu Bekir devesine bindirdiği Hz. Peygamber ile birlikte hicret ettiği esnada birisinin, “ Bu kim ya Ebâ Bekir ?” şeklindeki sorusu üzerine “Bana yol gösteren bir rehberdir.” demesiyle hem Hz. Peygamber’i korumuş hem de rehber kılavuz manasının uzak anlamı mahiyetinde İslam yolunu gösteren kişiyi kastederek tevriye sanatını icrâ etmiştir. Hz. İbrahim’in hanımı Sare’yi hükümdarın gazabından korumak gayesiyle “O, benim kardeşimdir.” şeklinde din kardeşliğini kastetmesi de tevriye örneklerindendir.¹⁷⁶

Tevriye sanatıyla üslûb-u hakîm sanatının arasındaki alâkayı, farklılıkları ele almak açısından, üslûb-u hakîm sanatında bahsedilen meşhur örnek Haccâc ile Kaba’serî arasında geçen diyalogu incelemek gerekmektedir.¹⁷⁷ Haccâc’ın cezalandırmak istediği Hâricî Kaba’serî’ye: لأَحْمَلَنَّكَ عَلَى الْأَدَمِ “Seni edheme (demir kelepçe/pranga/kara/yağız) bindireceğim sevk edip oturtacağım.” cümlesinde Kaba’serî kara-demir-yağız at gibi farklı manalara gelen الْأَدَمِ kelimesini, muhatabın kastı olan demir manasının dışında “yağız at” anlamında, uzak manasına hamletmiştir. Haccâc ise uzak manayı değil, ilk akla gelen yakın anlamı olan demir manasında kullanmıştır. Yakın ve uzak olmak üzere iki mânası olan kelimenin uzak anlamını kastetmek olan tevriye, bu noktada ayrılmaktadır. Zirâ burada mütekellim olan Haccâc, sözünde uzak anlamı kastetseydi tevriye olurdu lâkin mütekellim açısından değerlendirildiğinde burada tevriye olmadığı anlaşılmaktadır. Kaba’serî akıl ve dil manevrasıyla الْأَدَمِ kelimesini, “yağız at” anlamında kullanarak; مَثَلُ الْأَمِيرِ يَحْمِلُ عَلَى الْأَدَمِ وَالْأَشْهَبِ “Senin gibi bir emîr yağız (edhem) ata da bindirir kır ata da” şeklindeki cevabı muhataba beklemediği bir cevap verme konumunda üslûb-u hakîm sanatına girmektedir.¹⁷⁸ Bu iki sanat cümleyi mecazi anlamlardan birine yönlendirme noktasında benzerlik taşısa da muhatap ve mütekellim noktasında ayrılmaktadır.

¹⁷⁵ Durmuş, “Tevriye”, *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 45-47; Bulut, 290.

¹⁷⁶ İbn Hicce, II, 40-41; Bulut, 290-291.

¹⁷⁷ Durmuş, “*Üslûb-ı Hakîm*” mad; Bayer, 25-26; Haşimi, 319-320.

¹⁷⁸ Haşimi, 319-320; İbn Hicce, II, 40-42.

1.5.3. Müşâkele Sanatıyla Alâkası (علاقته بالمشكلة)

Bedî' ilminden kısımlarından olan, birbirine benzemesi, andırması¹⁷⁹ anlamına gelen müşâkele kelimesi, terim olarak bir söz içinde iki kelimenin biçim yönünden birbirine benzemesi manasında kullanılmaktadır.¹⁸⁰ Lafız ve mana bakımından söze estetik katan bedî' sanatları çerçevesinde ele alınan müşâkele, fittattan gelen bir üslup olarak da değerlendirilmiştir.¹⁸¹ Müşâkele sanatı, kelime tekrarından dolayı muhâssinât-ı lafziyyedenmiş gibi gözükse de, lafzın başka bir manada kullanılmasından dolayı muhassinât-ı maneviyeye girmektedir.

Bedî' ilmindeki kullanımıyla müşâkeleyi söz sanatı olarak ilk kullanan kişi, Zemahşerî'dir.¹⁸² Müşakele sanatı, mukabele, mutabaka, istiare şeklinde de ele alınmaktadır.¹⁸³ Üslûb-u hakîm sanatı el-kavlu bi'l-mûceb, müşâkele, teaattuf, istidrak, tevcih sanatlarıyla irtibatlandırarak da ele alınmaktadır.¹⁸⁴

Zemahşerî, İbni Cevzî, Kurtubî, İbni Kesir, Taberî, Beğavî gibi bazı müfessirler, müşâkele tabiri yerine, mükabele, mûcavede, müzavece, ıstırad, cevap gibi tabirler kullanmışlardır.¹⁸⁵ Bu kullanımlardan hareketle müşâkele ve üslûb-u hakîm sanatlarında cevap vermek söz konusudur. Cevap verme noktasında aynı lafızların kullanılması müşâkele iken, farklı lafızların kullanılması ise üslûb-u hakîmdir.¹⁸⁶

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا “Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)”¹⁸⁷ ayetinde birinci seyyie lafzi kötülük, ikinci seyyie ceza anlamındadır. Aynı lafız, cümle içinde iki farklı manada kullanması yönüyle müşâkele sanatını ihtiva ederken, muhataplarının kötülüklerine karşılık onlara tehekküm üslûbuyla yaptıkları kötülüğe karşılık olarak Allah'ın adaleti gereği yine kötülükle cevap verilmiştir.

¹⁷⁹ İbn Manzûr, XI, 356-357, 'şkl' md.

¹⁸⁰ Bilgegil, 201; Durmuş, “Müşâkele”, *DİA*, XXXII, 155; Hasan Uçar, *Kur'an Kerim'deki Anlamsal Bedi' Sanatları*, Konya 2013, 227-228.

¹⁸¹ Muhammed İbrâhim Bâsim, *Belâgatü'l-müşâkelefi'l-Kurâni'l-Kerîm*, Mecelletu'l-feth, Irak 2008, 32, 1.

¹⁸² Adem Yerinde, “Belâgat İlminde Müşâkele Sanatı”, *Usûl: İslam Araştırmaları*, 2018, sayı: 30, 11, 7-30

¹⁸³ Adnan Arslan, “Zemahşerî'nin el-Keşşaf Tefsiri Özelinde Müşâkele Üslûbu”, *Edebalı İslâmiyat Dergisi*, 2018, II, Sayı: 3, 125-136.

¹⁸⁴ el-Kavâsimî 982; İsmail Durmuş, “Safedî”, *DİA*, XXXV, 447-450.

¹⁸⁵ Adnan Arslan, 134-135.

¹⁸⁶ Selahattin Yılmaz, *Kur'an'da Müşâkele Sanatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Erzurum 2012.

¹⁸⁷ Şûrâ: 42/40.

Muhatapların beklemediği bir şekilde cevap verilmesi yönüyle üslûb-u hakîm sanatına girmektedir. Ayrıca üslûb-u hakîmin gayelerinden tehekküm gayesi güdülmüştür.¹⁸⁸

1.5.4. Muğâlata-ı Ma'neviyye Sanatıyla Alâkası (علاقته بالمغالطة المعنوية)

Mana delaletleriyle yapılan bir nevi yanıltmaca,¹⁸⁹ zihni yanıltacak söz söyleme¹⁹⁰ bozuk/fasid olduğunu bilerek hasmı yanıltma ve susturma (tağlit ve iskat) kastıyla düzenlenen kıyas,¹⁹¹ anlamlarına gelen, telvihât¹⁹² çeşitlerinden olan muğâlata kelimesi, içerisinde birçok sanatı barındıran geniş kapsamlı bir kavramdır. İstilahî olarak muğâlata-ı ma'neviyye şeklinde kullanılmaktadır.

Belâgat âlimi, Ziyâuddîn İbn Esîr (ö. 637/1239) edebî şöhet kazandığı ünlü eseri *el-Meselü's-Sâir*'de, muğâlata-yı maneviyyeyi şöyle tanımlamaktadır: “İçinde tevriye barındırdığından dolayı kelâmıda kullanılan tatlı ve latif bir tür olan bu sanatın aslı/kühü benzeri ve zıddı mevcut olan manalardan birisini kullanmaktır.”¹⁹³

Bazı kaynaklarda “tevriye” şeklinde geçen bu sanata Sekkâkî “ihâm” demiştir. Abdulkâhir Cürânî *Delâilü'l-İ'câz*'da, üslûb-u hakîm'in bilinen meşhur örneklerinden Haccâc ile el-Kaba'serî arasındaki diyalogundan bahsederek, el-Kaba'serî'nin cevabını muğâlata yollarından olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁴ Ancak burada uzak anlam manasında kullandığından ötürü bu açıdan bakıldığında Cürânî'nin zikrettiği “muğâlata” kelimesinin üslûb-u hakîm sanatına işaret etmediği açıktır. Lakin tevriye, el-luğz fi'l-cevâb, el-kavlu bi'l-mûceb, üslûb-u hakîm gibi pek çok sanatta muğâlata sanatından kısmî de olsa bir tür mevcuttur.¹⁹⁵

1.5.5. Tecâhül-i Ârif Sanatıyla Alâkası (علاقته بتجاهل العارف)

Tecâhül-i ârif, söz söyleyen kişinin takrir (sözle anlatma), ikrâr (itiraf etme) inkârı dışında kalan, hayranlık duyma, tevbih, öğmede mübalağa, yüceltme, tahkir, tezyif,

¹⁸⁸ Adnan Arslan, 128-129.

¹⁸⁹ Tâhir-ül Mevlevî, 101.

¹⁹⁰ Bilgegil, 190.

¹⁹¹ İbrahim Emiroğlu, “Muğâlata Nedir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, sayı: 8, 242.

¹⁹² Tâhir-ül Mevlevî, 159-160.

¹⁹³ Ziyâuddîn İbn Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, III, 76.

¹⁹⁴ Cürânî, *Delâilü'l-İ'câz*, 138.

¹⁹⁵ Ali Ahmet, 83-87.

tevhîh amacıyla bir nükteden dolayı bilinen bir şeyi bilmiyormuş gibi ifade etmesi, bilmezden gelmesi sanattır.¹⁹⁶ Sekkâkî bu söz sanatına tecâhül denmesini uygun bulmadığını ifade ederek bu sanatı, “*Bilinen Bir Şeyi Bilinmeyen Bir Şeymiş Gibi İfade Etme*” “سوق المعلوم مساق غيره” başlığı şeklinde ele almıştır. Kur’ân’da bu tür sanatın bulunduğundan dolayı “tecâhül” kelimesini kullanmanın Allah için uygun olmayacağını, edebe aykırı olduğunu söylemektedir.¹⁹⁷

وَمَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ

أُخْرَى

“Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? O, benim asamdır, dedi, ona dayanırım, onunla davarlarımı yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır.”¹⁹⁸ Tecâhül-i ârif’in nüktelerinden olan înâs/rahatlatma amacıyla sorulan soruya farklı yönde cevap verilen örnek, aynı zamanda belâgat ilminde ıtnab sanatında da ele alınmaktadır.¹⁹⁹

Arapçada cevap, bazen sorunun gerektirdiği şeyden başka yöne yapılmaktadır. Bu ayette ise sorulan soruya fazla cevap eklenerek tahrîd amacı güdülmüştür. Tahrid mü’mini teşvik, kâfiri kışkırtmak manasına gelmektedir. İhtiyaçtan dolayı konuşmada cevap, sorudan daha umumî gelmektedir. Buna ise telezzüz denir. Hz. Musa, Allah ile konuşmadan zevk aldığı, hoşlandığı için biraz daha zaman geçirmek adına sözü uzatmaktadır. Tahrîd ve telezzüz üslûb-u hakîmin gayelerindendir.²⁰⁰

Ayrıca burada Bakara 18. ayette geçtiği gibi, âsanın ne olduğu değil ne işe yaradığına dikkat çekilmiştir. Cenab-ı Allah soruyu bildiği halde sürekli tekrarlamıştır. Çünkü mucizenin ne kadar büyük olduğunu belirtmek içindir. Allah Teâlâ, ileride mucize olacak asanın özelliklerini saydırarak Hz. Musa’ya sorduğu soruya farklı bir cevap verdirtmektedir.²⁰¹

¹⁹⁶ Bilgegil, 196-197; Hacımuftüoğlu, 154.

¹⁹⁷ Sekkâkî, 513-514.

¹⁹⁸ Taha: 20/17-18.

¹⁹⁹ Bulut, *Belâgat: Beyan-Meani-Bedi’ İlimleri Arap Edebiyatı*, 335-336.

²⁰⁰ Kefevî, 421-422.

²⁰¹ Kuşeyri, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin, Ebû'l-Kasım, *Tefsirü'l-Kuşeyri*, II, 450.

1.5.6. Kinâye ve Ta‘rîz Sanatıyla Alâkası (علاقته بالكناية والتعريض)

Sözlükte “bir şeyi bir şeyle örtmek” anlamına gelen, edebî sanat olarak “örtülü anlatım” şeklinde tarif edilen kinâye, beyân âlimlerine göre söz içinde geçen asıl anlamın yanında bir başka lâzımî mânanın anlatıldığı kelime veya terkiptir. Kinâye kapalı bir anlatım yöntemidir. Duruma göre amacın açıkça ifade edilmesi yerine kinâyeli, kapalı bir üslûb kullanmak daha etkili bir anlatım biçimi olmaktadır. Açıkça söylenmesi uygun olmayan, kişiyi zor duruma düşürecek hallerde, kinâye kişiyi zor duruma düşmekten kurtarmaktadır. Dile ifade zenginliği katan, kişinin amacını birçok yolla ifade etmesini sağlayan kinâye çeşitlerinden birisi de; Türkçede “iğneleme, dokundurma” gibi anlamlara gelen, bir tarafı gösterip diğer tarafı kastetmek, ortaya söylenen sözün bir ucunun birine veya bir şeye imâ ve işaretle dokundurması şeklinde tarif edilen ta‘rizdir.²⁰²

Belâgat âlimleri ta‘riz konusunu kinâye kapsamında ele almışlar, kinâye ile ta‘riz arasındaki ortak noktaları ve farkları ortaya koymuşlardır. Cürcânî’nin de belirttiği üzere, ta‘riz maksadın muhataba tasrih etmeden daha gizli bir yolla ulaştırılması anlamında kullanılan bir sanattır.²⁰³ Münâvî ise Cürcânî’nin tanımını doğrudan almış, tarifinde ta‘riz yerine ta‘nif²⁰⁴ kelimesini kullanmıştır. Kanaatimizce Cürcânî ve Münâvî üslûb-u hakîmi gayesine göre tanımlamışlardır. Zira üslûb-u hakîmin gayelerinden birisi de ta‘riz ve ta‘niftir.²⁰⁵

Habenneke ta‘rizin kinâyeden daha gizli bir üslûb olduğunu, bunun ancak hal karinesi ile anlaşılacağını söylemiştir.²⁰⁶ Çünkü kinâyenin delâleti lafızla, ta‘rizin delâleti mefhumladır. Kinâye müfred lafızla yapılabildiği halde ta‘riz ancak mürekkep lafızlarla yapılabilmektedir.²⁰⁷ Orta yerde söylenen sözün bir ucunun söz sahibinin kastettiği kişiye dokundurulması ve onu iğnelemesi anlamında bir kinaye türü olan ta‘riz de üslûb-u hakîmin irtibatlı olduğu benzer belâgat kavramlarından biridir.

²⁰² Durmuş, “Kinâye”, *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 34-37; Hacımüftüoğlu, 101,152; Bulut, 253-259.

²⁰³ Cürcânî, *Ta‘rifât*, 62.

²⁰⁴ Sözlükte şiddet anlamına gelen bu kelime, ıstilahî olarak kısmen ta‘riz anlamında kullanılsa bile, ta‘rizden farklı olarak muhatabı şiddetli bir şekilde kınamak, eleştirmek ve muhatabın sözünü düzeltmeye çalışmak anlamına gelebilir.

²⁰⁵ Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali Münâvî, *et-Tevkîf ala Mühimmati't-Taarîf*; thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 2002, 62.

²⁰⁶ Habenneke, II, 127.

²⁰⁷ Bilgegil, 179.

قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ* قَالُوا أَنَّتِ فَعَلْتَ هَذَا يَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ

كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِن كَانُوا يَنْطِقُونَ

“(İbrahim gelince) “Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim” dediler. Dedi ki: Belki bu işi şu büyükleri yapmıştır. Hadi onlara sorun; eğer konuşuyorlarsa! dedi.”²⁰⁸ Ayet-i kerîmede Hz. İbrahim, konuşamayan, kendini savunmaktan aciz bir şeyin ilah olamayacağını ta’rîz yoluyla ifade etmiştir.²⁰⁹ Ayrıca üslûb-u hakîmin gayelerinden olan soru karşısında zor duruma düşmekten kurtaran üslûb olarak da ifade edilebilir. Ta’rîz üslûbundan anlaşılacak gayeler daha çok üslûb-u hakîmin bir soruya amacı dışında, arzulamadığı bir cevap verilmesi kısmında ele alınmaktadır.

“Kitabınızı o kadar muhafazaya çalışıyorsunuz ki sayfeleri dağılmasın diye kenarlarını kesmiyorsunuz.” ibâresi “Derse çalışmadığınız kitaplarınızın kenarlarını kesmeyişinizden belli.” amacına yönelik söylenmiş bir ta’rîzdir. Ta’rîz de nezâket ve nezâhet bulunacağı için itirâzdan iyi te’sîr icrâ etmektedir. Bir muallimin talebesine: “Çalışmayacak olursak sınıfta kalacağımıza şüphe etmemeliyiz.” demesi “Çalışmazsanız sınıfta kalacağınıza şüpheniz olmasın.” demesinden fazla hüsn-ü te’sîr eder. Bu tür ta’rîzli söyleyişlere de üslûb-u hakîm denilmektedir. Ta’rîzin dokunaklı olanlarına istihzâ, acı ve ağır istihzâyâ hâvi olanlarına da tehekküm denilmektedir.²¹⁰ Nitekim tehekküm ve ta’rîz üslûb-u hakîmin gayelerindendir.

1.5.7. İltifât Sanatıyla Alâkası (علاقته بالالتفات)

Meâni ilminin konusu olan müsned-i ileyhin muktezâ-yı zâhirin çıkması adlı bahsin bölümleri arasında incelenen iltifât sanatı, kelâmı güzelleştiren bir unsur olduğundan dolayı bedî’ ilminin de kapsamına girmektedir. Lügatta dönüp bakmak manasına gelen iltifât sanatı, monotonluğu kırmak, muhatabın ilgisini uyandırmak ve konunun önemine dikkat çekmek gibi amaçlardan dolayı bir beyitte veya kısa bir sözde beklenmedik şekilde şahıs, zaman ve üslûp bakımından değişiklikler yapmaktır.²¹¹

²⁰⁸ Enbiya: 21/63.

²⁰⁹ Kurtubi, *el-Câmi*, XI, 300.

²¹⁰ Mevlevî, 161.

²¹¹ Hikmet Aydemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, 124-125; Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İ’câz ve Belâgat Deyimleri*, 88;

İltifât sanatının belâgatın üç ana bölümüyle münâsebetine dikkat çeken Sekkâkî, Arapların misafirlerinin bedenlerini iyi ağırlamak için konuklarına çeşit çeşit yemekler ikram etmekten hoşlandıkları gibi misafirlerinin ruhlarını doyurmak anlamında, muhataplarına sözleri değişik tarzlarla sunma alışkanlığına sahip olduklarını ifade etmiş ve Kur’ân’da birçok latif iltifât örneği bulunduğunu, bunları da ancak dil zevki olan, zeki insanların sezebileceğini ifade etmektedir.²¹² Seyyid Şerîf el-Cürcânî müsnedün ileyhın halleri başlığının ‘iltifât’ bölümünde, sözün gâibten muhâtaba dönmesine örnek vermekte ve devamında ise şöyle söylemektedir: “Sekkâkî’nin üslûb-u hakîm, Abdulkâhîr’in muğâlata olarak isimlendirdiği üslûb da bu makâma (konuya) dâhildir.”²¹³

Ayetlerdeki soru kalıplarında istifham edatları arasındaki değişiklikler İstifham edatlarının kullanımındaki çeşitlilik, değişiklikler aslında üslûb-u hakîm sanatının iltifât sanatı ile olan yakından ilişkisini ortaya koymaktadır üslûb-u hakîm aralarındaki bu çeşitlilik ile iltifât sanatı kapsamında ele alınabilir ya da iltifat sanatı üslûb-u hakîmin bir alt disiplini olabilir. İltifât sanatı ile üslûb-u hakîm sanatı arasında umum husus mutlak ilişkisi söz konusu edilebilir. Her iltifat bir üslûb-u hakîm ama her üslûb-u hakîm iltifât değildir. Bu konuyu dair şu ayeti incelemek yerinde olacaktır.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ

أُمْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا قَالَ كَذَلِكِ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّئْ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا

“Allah şöyle buyurdu: Ey Zekerîyya! Biz sana bir oğul müjdeleriz ki, onun adı Yahya’dır. Daha önce ona kimseyi adaş yapmadık. Zekerîyya: Rabbim! dedi, karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir? Allah: Öyledir, dedi; Rabbin: O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım, buyurdu.”²¹⁴

Hız. Zekerîyya mabette namaz kılarken melekler Yahya a.s.’ı müjdelemişler. Hız Zekerîyya ise hayretle sevinç ifade eden soruyu yöneltmiştir. Bu ayetteki sorularda taaccüb manası vardır. Allah kendi kudretini ortaya koyarak daha önemliye vurgu yapmaktadır. Burada verilen cevapta taaccübü iptal edip karım nasıl hamile olur demene

²¹² Sekkâkî, 135-145.

²¹³ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *el-İşârât*, 50

²¹⁴ Meryem: 19/7-9.

gerek yok, çünkü Rabbine bunlar kolaydır denmektedir. Allah açısından daha kolay olacağına dikkat çekilmiştir. Bu soruya cevap verme konusunda sorunun istikametinde değişiklik yapılarak yaratmanın Allah'a gayet kolay olduğu vurgulanmıştır. Hz. Zekeriyâ'nın sorusunda üslûb-u hakîmin sarf/udûl gayesi güdülmüştür.²¹⁵ Ayrıca bu ayette Allah'ın kudretine vurgu yapılarak, iltifat sanatıyla da üslûb-u hakîm yapılmaktadır.²¹⁶

1.5.8. İnziyâh Sanatıyla Alâkası (علاقته بالانزياح)

İnziyâh kavramı üslûb ve modern şiir kavramı olsa da belâgat kökleri yunan edebiyatına kadar dayanmaktadır. Alışılmışın dışında, ilginç, yenilik taraftarı bir dil anlayışı olarak ortaya çıkmıştır.²¹⁷ İlk dönemler de inziyâh kavram olarak geçmezken, istiâre, takdim-tehir, 'udûl kavramları bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Abdülkâhir el-Cürcânî inziyâh kavramını 'udûl bağlamında ele almaktadır. Bir üslûbdan başka bir üslûba geçişte 'udûl olgusunun öneminden bahsetmiştir.²¹⁸ Bu kavram belâgat âlimleri tarafından farklı istilahlarla ele alınmaktadır. İbn Cinnî (ö. 392/1002) belâgat üslûplarından bahsederken 'udûl kavramının yanında inhirâf lafzını da kullanmış ve ibdâl konusunu 'udûl kavramı içinde değerlendirmiştir.²¹⁹ Ebu Ubeyde mecaz çeşitleri içerisinde değerlendirirken, Salah Fadıl inhirâf şeklinde ele almıştır.²²⁰ İnziyâhı 'udûl anlamında kullanan âlimlerden bazıları şunlardır. Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 395/1004), Abdülkâhir el-Cürcânî, es-Sekkâkî, İbnu'l-Esîr (ö. 673/1274), Kazvînî, Tefâtânî, Kemâlpaşazâde.²²¹

Erken dönem âlimlerin inziyâhı kavram olarak ele almasalar da konunun Arap âlimleri arasında 'udûl olgusu bağlamında ele alındığı bilinmektedir. Bu bağlamda inziyâh kavramı, konunun bütünlük arz etmesi sebebiyle 'udûl şeklinde ele alınmıştır. Üslûb özelliklerinden olan ve üslûb-u hakîm sanatının hem sanat yönüyle hem de

²¹⁵ *Safvetü't-Tefâsir*, III, 479-481.

²¹⁶ İbn Âşûr, XVI. 71-72

²¹⁷ Ahmed Muhammed Veys, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsâti'l-Uslûbiyye*, el-Muessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 2005, 82.

²¹⁸ Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, 62.

²¹⁹ Murat Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da Udûl*, (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016, 41.

²²⁰ Salâh Fadl, *İlmu'l-Uslûb Mebâdiuhu ve İcrââtuh*, Dâru's-Şurûu, Beyrut 1998, 212, 211

²²¹ Murat Tala, 41-45.

gayerleri yönüyle bir parçası olan ‘udûl, herhangi bir asıldan çıkmak veya kâideye muhalefet ederek alışılmışı terk edip alışılmadık özel bir üslûba intikâl etmektir. ‘Udûl (dil sapması), anlamsal ve iletişimsel bir kaygı ve özel bir nükteden dolayı dili güçlendirmek, dikkat çekmek, metne bütüncüllük kazandırmak, sıradan bir sözü daha alımlı hâle getirmek, göstergeleri ses ve anlam açısından daha etkili kılarak muhâtabın zihninde yeni bir idrâk (tasarım ve duygu değeri) oluşturmak kastıyla, dildeki yerleşik tarzı bırakarak farklı yeni bir ifade biçimiyle muhâtabın sözün söylendiği andaki beklentisinden farklı bir biçimde icrâ edilmesidir.²²²

Sonuçtan öte, bir süreç mahiyetinde görünen ‘udûl kavramı, dil ve üslûpla alâkalı bir olgudur. Abdulhâmid el-Hindâvî, ‘udûl meselesinin dilin yerleşik kurallarını kırarak dilde alışılmış olan tarzın dışına çıkmak şeklinde ele almaktadır. Hindâvî yeni üslûplar icat edilmesini, yaygın olarak kullanılan bir lafzı bırakıp yaygın olmayan eski bir kullanımın söz dizimine koyulmasını ve lafzın asıl vaz‘ edildiği anlamın dışında başka bir anlamda kullanmayı ‘udûl içerisinde değerlendirmektedir.²²³

Belâgat ‘udûlleri genellikle meânî ve beyân ilimleriyle ilgili konularda meydana gelmektedir. Söz konusu ‘udûller iltifât, üslûb-u hakîm, kalb, takdîm-te’hîr, mecâz, îcâz, ıtnâb, kinâye gibi farklı şekillerde ele alınmaktadır.²²⁴ Abdulhakîm es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657) ‘udûlün sebebinin belirlenmesinde asıl olan şeyin mütakellimin kastı olduğuna değinir.²²⁵

‘Udûllerin Kur’ân’ın dilini anlamsal olarak daha etkili ve daha zengin hale getirdiği ifade edilebilir. Ancak burada anlamı etkileyen asıl unsurun kelimelerden ziyade Kur’ân’ın i‘câz vasfını ortaya çıkaran nazmı olduğuna da işaret edilmektedir.²²⁶

Kur’ân çerçevesinde değerlendirildiğinde, ‘udûllerin Kur’ân’ın i‘câzını açıklarken önemli bir işlevinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bir edebî sanat değil bir üslûp meselesi olan ‘udûl kavramı, klasik Arap literatüründe karşılığı olan köklü bir kavramdır. Arap

²²² Murat Tala, 7-22.

²²³ Abdulhamîd Ahmed b. Yusuf el-Hindâvî, *el-Î‘câzu’s-Sarfî fî l-Kur’âni’l-Kerîm: Dirâse Nazariyye Tatbikiyye et-Tavzîfu’l-Belâğî li-Siyâğati’l-Kelime*, el-Mektebetu’l-‘Aşriyye li’t-Tibâ‘ati ve’n-Neşr, Beyrut 2002, 141-143.

²²⁴ Murat Tala, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur’an’da ‘Udûl*, 46.

²²⁵ Abdurrahman, eş-Şîrbînî, *Feydu’l-Fettâh ‘alâ Havâşî Telhîsi’l-Miftâh*, Matbaatu Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, Kahire 1905, I, 221.

²²⁶ Sedat Şensoy, *Abdülkâhir el-Cürcânî’de Anlam Problemi*, Detay Copy Center, İstanbul 2010, 254-255.

dilinde belâgat âlimlerinin sıklıkla kullandığı Mu‘allakât şiirleri incelendiğinde Câhiliye şiirlerinde ‘udûl olgusu temel bir üslûp özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.²²⁷

Şu şekilde özetlemek mümkündür: ‘Udûlün temel görevi, alıcıyı hayrete düşürerek, onda yeni bir şuûr, idrâk ve dikkat oluşturmaktır.²²⁸ Yine metnin iletmek istediği mesajın bütüncül bir şekilde algılanmasını sağlamak, şaşırtıcı bir üslûpla dikkat çekmek, üslûbu daha alımlı hale getirerek etkiyi artırmak onun işlevlerindendir. Muhatabı uyanık tutmak için en güzel yollardan birisi olan ‘udûl sanatsal bir uyarıcı ve üslûptaki ilhamsal bir enerjidir. ‘Udûl mevcut kavramlar içerisinde, üslûba en çok vurgu yapan ve üslûpla en irtibatlı kavramdır.²²⁹

1.5.9. İsti'nâf-i Beyâniyye ile Alâkası (علاقته باستئناف بياني)

Bir şeyin başı ucu manasında olan isti'nâf kelimesi, meânî ilminde öncesindeki cümlelerin gerektirdiği ve bu cümlede bulunan mukadder, gizli bir soruya cevap vermesi konumuyla bir sonraki cümleyi vav bağlacı kullanmadan ayıran cümledir.²³⁰ Leb demeden leblebiyi anlamak, mukadder, muhtemel bir sorunun cevabı olarak verilen cümleye isti'nâf-i beyâniyye cümlesi söz arasında yer almaktadır. İsti'nâf-i beyâniyyenin önünde mutlaka bir cümle olur ve bu cümle ile isti'nâf cümlesi arasında gizli bir soru-cevap ilişkisi bulunmaktadır.²³¹ Üslûb-u hakîm sanatında soru cevap ilişkisi²³² bulunmakla birlikte aralarındaki temel fark üslûb-u hakîmde soru vardır, isti'nâf-i beyaniyyede ise soru yoktur.

Bazı ayetler başlangıç cümlesi olmasına rağmen Cenab-ı Hak adeta kuldan gelebilecek tahmini soruları cevaplarını verecek mahiyette ayeti ifade etmektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا إِلَىٰ رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ مِّنْ يَّخْشَاهَا

كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبِثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا

²²⁷ Murat Tala, 36.

²²⁸ Kefevî, 421-422.

²²⁹ ‘Udûl örneği, “*Soruyu Zâhirinden Farklı Bir Hikmete Yönlendirme*” başlığı altında incelenecektir.

²³⁰ Durmuş, “İstinâf”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 367-368.

²³¹ Durmuş, “İstinâf”, *DİA*, 368.

²³² Kefevî, 422-423.

“Sana kıyameti sorarlar: Gelip çatması ne zamandır? (derler.) Sen onu nereden bilip bildireceksin! Onun nihaî ilmi yalnız Rabbine aittir. Sen ancak ondan korkanları uyarırsın. Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar.”²³³

Ayet-i kerime mukadder bir soruya cevap olarak gelmiştir. Bu yönüyle isti'nâf-i beyâniyye iken, soru soranların beklemediği bir şekilde cevap alması yönüyle de üslûb-u hakîmdir. Size yakışan, lazım olan ve sizin için önemli olan kıyametin ne zaman kopacağı değildir. Buradaki cevap hem Hz. Peygamber'e hem de müşriklere beklemedikleri şekilde verilmiştir. Hz. Peygamber'e görevini yapması, tebşîr ve tebliği hatırlatılmış, müşriklere de salâhiyetleri olmayan kıyameti sormamaları gerektiği bildirilmiştir.²³⁴

Bu bölümde üslûb-u hakîm sanatıyla benzer noktaları bulunan belâgat sanatları ele alınmıştır. Müşterek konularla alâkalarının açıklandığı kısımlardan da anlaşılacağı üzere sanatların benzerlikleri ayetlerde iç içe geçmiş bulunmakta ve bir bütünlük arz etmektedir. Üslûb-u hakîm sanatıyla ortak paydada birleşen ve birini diğerinden ayıran temel özellikler bağlamında ilgili sanatlar ele alındıktan sonra bir sonraki bölümde üslûb-u hakîmin gayeleri ele alınacaktır.

1.6. ÜSLÛB-U HAKÎM SANATININ GAYELERİ

Belâgat âlimleri üslûb-u hakîm sanatına bedî' ilminin bir alt dalı olarak yer vermişler, fakat bu sanatın gayelerine ise doğrudan değinmemişlerdir. Ancak siyak ve bağlamdan anlaşılabilir karînelerle bu sanatın amaçları ortaya çıkmaktadır. Belâgat kitaplarında bu gayeler ancak küçük ve belirsiz işaretler şeklinde görülmektedir. Bu durum da ilgili ayet ve hadisin yorumu ile şiir ve mesellerin izâh ve istişhadında ortaya çıkmaktadır. Sözü söyleyen kişinin böyle bir üslûbu tercih etmesinin gayesi, sarfettiği sözün maksada daha uygun olduğunu veya verilen cevabın muhatabın haline daha muvafık ya da onun için daha önemli olduğunu vurgulamaktır.²³⁵ Bununla birlikte üslûb-u hakîmin gayeleri bazı kaynaklarda “tezarruf, soru soranı zor duruma düşürmekten kurtarmak, en önemli olanı öne almak ve alay” şeklinde de ifade edilmektedir.²³⁶ Üslûb-

²³³ Naziât: 79/42-46.

²³⁴ İbn Âşûr, XXX, 94-95.

²³⁵ Akdemir, 381-382.; el-Kazvini, *el-İzah*; Hâşimî, 388; el-Câmi, 206-207.

²³⁶ Abdulaziz Atik, *İlmul-Bedi'*, 183; Ahmed Matlub, 119-120.

u hakîm sanatının gayeleri mütekaddimûn ve müteahhirûn eserlerde sözün bir hikmete binaen farklı şekilde cevaplandırılması temelinde ele alınmıştır. Kaynaklarda geçen belli ‘bir hikmete binaen’ sözü üslûb-u hakîm sanatının amaçlarını, gayelerini ortaya koymaktadır.

Soruyu zâhirinden farklı bir hikmete yönlendirmek, daha önemli olan hususa dikkat çekmek, soru karşısında zor duruma düşmekten kurtulmak, edebe riâyet ederek cevap vermek, şaka ve nükte yoluyla ortamı yumuşatmak, telezzüz/ istilzaz, cevabı fazlaca uzatarak soru soranın öfkesini arttırmak, soru soranın taassubunu ortaya koymak, soru soranın iddiasını çürütmek, muhataba alaylı bir söylemle cevap vermek, muhatabı caydırmak, muhatabı incitmeden yumuşak üslûb kullanmak üslûb-u hakîm sanatının gayeleri arasında yer almaktadır. Bu bölümde incelenecek olan üslûb-u hakîmin gayeleri tek bir ayette mütedâhil iç içe geçmiş bir şekilde söz konusu olabilmektedir.

1.6.1.Soruyu Zâhirinden Farklı Bir Hikmete Yönlendirmek (الصرف والعدول)

Üslûb-u hakîmin soruyu zâhirinden farklı bir hikmete yönlendirme gayesi, Kemalpaşazâde’nin bu konuya dair yazdığı müstakil eserinde vurgulanmaktadır: “Muktezây-i hâlin zâhirinden çıkılmak kaydıyla, üslûb-u hakîm’in dayanak noktası; mütekellimin amacının dışına çıkılması veya çıkılmamasında oluşan her iki durumda da geçerli olan; makâmın gerektirdiği âlî bir hikmete veya anlayış sahiplerini hoşnut eden ince bir nükteye binaen bir ifadeye verilen karşılıktaki (cevapta) anlamın doğruya, daha/en doğruya yönlendirilmesidir.”²³⁷ Hikmet ve latîf bir nükte sebebiyle tâ’dîl/‘udûl/yön değişikliği vurgusu, *sarf ve ‘udûl* kelimeleri, üslûb-u hakîm sanatının hemen hemen bütün tariflerinde geçmektedir. Bu da üslûb-u hakîm sanatının asıl gayesinin muhatabın sorduğu sorunun farklı bir bağlama yönlendirilmesi olduğunu izah etmektedir. Aslında *sarf ve ‘udûl*, diğer bütün zikrettiğimiz gayeleri kapsayacak ana gayedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ

الْبِرُّ مَنْ اتَّقَى وَاتَّقَى الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

²³⁷ İbn Kemâl, 221; Bayer, 219.

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”²³⁸ Ehille ayetindeki soru, hilalin şekil değişikliği ve evreleri hakkındadır. Nasıl soru sorulması gerektiğini içeren bir cevap şeklinde olan ayette, ayın bilimsel, astrolojik yönünden ziyade hangi amaca hizmet ettiği, hikmetinin ne olduğu yönünde cevap verilmiş ve soru bu yönde sorulmuş hükmünde kabul edilmiştir. Hilâllerin bu şekilde olmasının hikmeti beyânı, onların durumlarına daha uygun ve daha evlâ olan şeyi sormalarına üslûb-u hakîm yoluyla dikkat çekilmiştir. Zira soru soran kişinin, istediği cevabı değil de soru soran kişi için daha mühim olan şey açıklanmıştır.²³⁹

Kemâlpasazâde risalesinde bu ayeti izâh ederken; cevabı o zamanın bilim düzeyi için karmaşık olan bu sorunun hikmete matuf olan alana çekilerek ‘udûl/yön değişikliği yapıldığını ifade etmektedir.²⁴⁰ Burada ‘udûlün anlamının daraltmak, genişletmek, özel bir alana çekmek şeklinde olduğu ve yönlendirme görevinin bulunduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır.²⁴¹ Cahiliye döneminde birçok toplumda ay inancı yaygın olması hasebiyle, ayetin arka planında, hilalin değişim evrelerinden gaybî çıkarımlarda bulunmayın, ayın değişim halleri astrolojik ve politeist yansımalar değildir, mesajı yer almakta, dikkat ve ilgilerinde yön değişikliği yapılmaktadır.²⁴²

1.6.2. Daha Önemli Olan Hususa Dikkat Çekmek (التنبیه علی اللائق والأهم)

Sekkâkî, üslûb-u hakîmin yerinde ve bağlamında kullanıldığı zaman, dinleyicinin ilgisini canlandırmakta, algısını harekete geçirmekte olduğunu, kişiyi büyülediğini birçok yerde ifade etmiştir.²⁴³ Cürcânî ise tanımında daha önemliyi zikretmek ibaresine dikkat çekmiştir.²⁴⁴ Tüm bu tanım ve tariflerden anlaşılacağı üzere üslûb-u hakîmin gayelerinden birisi de, daha önemli olan şeyi ön plana çıkarmak, daha evlâ olana dikkat çekmektir. Nitekim hilalin durumunu soran sahabelere hilalin insanlar ve hac için vakit ölçülerinin

²³⁸ Bakara: 1/189.

²³⁹ Sekkâkî, 358; Teftâzânî, 402-403; Bayer, 215-231; Ali Cârîm, 572; Safvetü’t-Tefâsir, I, 113.

²⁴⁰ İbn Kemal, Resail-i İbn Kemal, 222.

²⁴¹ Murat Tala, 35.

²⁴² İsmail Bayer, 223.

²⁴³ Sekkâkî, I, 327.

²⁴⁴ Cürcânî, et-Tâ’rifât, s.23.

olduğunun vurgulanması, onlar için hilalin evreleri değil daha önemli olan hususun ele alınarak hikmete binaen cevap verilmesi, bu gayeye örnektir.²⁴⁵

Bir bedevinin Resûlullah'a, "Kıyamet ne zaman kopacak?" sorusuna Resûlullah'ın cevabı, kıyametin kopmasına dair bilgilendirme şeklinde olmayıp kıyametin ne zaman kopacağını merak etmek değil, ameli salihle ahirete hazırlık yapmak şeklinde olmuştur. Ona sorduğu sorunun cevabı olmayan başka bir cevap ile mukabelede bulunarak, bu konuda kişi için önemli olan husus vurgulanarak cevap verilmiştir.²⁴⁶

Bu gayeye diğer bir örnek ise Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiği şu hadis-i şeriftir: "Hz. Peygamber bir kabrin yanında ağlamakta olan bir kadının yanından geçti ve ona 'Allah'tan sakın ve sabret!' buyurdu. Kadın peygamberi tanımadan: benden uzak dur, benim başıma gelen musîbet sana gelmedi, dedi. Kadına: Bu zat peygamberdir, denildi. Bunun üzerine kadın Hz. Peygamber'in kapısına geldi ve kapısında nöbetçiler görmedi. Peygambere: seni tanıyamadım, dedi. Hz. Peygamber de: sabır ancak musibetin ilk geldiği andadır. (musibet geldiği ilk anda sabretmek evlâdır, güzeldir)" buyurdu.²⁴⁷

Bu hadiste üslûb-u hakîm sanatı الصدمة الأولى sözündedir. "Benden uzak dur." diyen kadına Hz. Peygamber, "Sabır, musibetin ilk geldiği zamandır." şeklinde cevap vererek muhatabın beklemediği şekilde karşılık vermiştir. Zira sabır, musibet geldiği anda kıymetlidir ve sevaba layıktır. İlk andaki sabrın daha önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır.²⁴⁸

1.6.3. Soru Karşısında Zor Duruma Düşmekten Kurtulmak (التخلّص)

Üslûb-u hakîmin bu gayesi başına bir şey gelmesi korkusuyla, muhatabın kelime oyunları ile gerçek cevabı vermekten çekindiği, lafızlarla oynayarak soru soranı oyaladığı, soru soranın dikkatini dağıtmaya çalıştığı durumlarda söz konusudur. Haşîmî'nin vermiş olduğu şu kıssa, bu durumun en bariz örneğini oluşturmaktadır.

"Hâlîl b. Velîd (ö. 21/642) Hire kentini fethetmeye yönelince, Hire halkı tarafından tecrübeli bir adam Halit'in yanına geldi. Halit ona dedi ki, Sen ne içindesin? ben

²⁴⁵ Sekkâkî, 358; Teftâzânî, 402-403; Bayer, 215-231. Ali Cârîm, 572; *Safvetü't-Tefâsir*, I, 113.

²⁴⁶ İbn Âşûr, XXX, 95-96.

²⁴⁷ Buhârî, Cenâiz, 31; Ahkâm, 10.

²⁴⁸ et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, *Şerhu't-Tîbî 'Alâ Mişkâtî'l-Mesâbih*, Tahk: Abdülhamîd Hindâvî, Mekke, Riyad, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1997, IV, 1419.

elbisemin içindeyim, dedi. Halit dedi ki, Sen ne (hangi din) üzerindesin? O, şöyle cevap verdi: Ben, yerin üzerindeyim. Halit, ona dedi ki senin(sinnin) yaşın kaç? O, şöyle cevap verdi. Otuz iki dişim vardır. Halit ona dedi ki, Ben sana bir şeyi soruyorum, sen bana başka bir cevap veriyorsun. Bunun üzerine o şöyle dedi. Ben, ancak sorduğun şeylere cevap verdim.”²⁴⁹ Hristiyan adam Halit b. Velid’in sorduğu sorunun cevabını değil sormadığı bir sorunun cevabını vermiştir. Muhatabın beklemediği bir şekilde karşılık vererek üslûb-u hakîm sanatı yapmıştır. Gerçeği söylemek istememiş, ülkesini ve ailesini korumak için, zor duruma düşmemek gayesiyle gerçek cevabı vermekten kaçınmıştır.²⁵⁰

Bu konuyla ilgili bir başka örnek ise şu şekildedir; “Haccac, Gadbân b. el-Kabe’serî’yi Kirmana ibnu’l-Eş’âs hakkında bilgi toplamak üzere istihbarat amaçlı gönderdiği zaman Gadban orada bir bedevi ile karşılaşır. Bedevi ona, nerden geldin, dediği zaman, arkamdan/ gerilerden, diye cevap verir, nereye gidiyorsun, dediği zaman ileriye/önüme gidiyorum, demiştir; ne için geldin (ne üzerinde geldin) sorusuna da, atımın üzerinde geldim cevabını vermiştir. Hangi hususta geldin (ne içinde geldin) sorusuna, elbiselerimin içinde şeklinde cevap vermiştir. Gadban burada bedevinin sorduğu sorulara beklemediği cevaplar vermiştir. Bunun sebebi ise bedevinin sorusuna cevap verdiği zaman sırrı açığa çıkacak, istihbarat görevi ortaya çıkacaktır.”²⁵¹

Üslûb-u hakîm’in birçok bölümüne örnek olan, Haccâc’ın cezalandırmak istediği Hâricî Kaba’serî’ya söylediği, “Seni zincire (edhem) vuracağım” (لأحملنك على الأدهم) cümlesini Kaba’serî, “Senin gibi bir emîr yağız (edhem) ata da bindirir kır ata da” (مثل) ...” (الأمير يحمل على الأدهم والأشهب) Şeklindeki devam eden diyalogda dilin imkânları kullanılarak sürpriz ve ince bir şekilde yorumlanmıştır. Bu örnekte de aynı şekilde Kaba’serî, Haccâc’a ince göndermeler yaparak, muhataba beklemediği cevaplar vererek içinde bulunduğu sıkıntılı, zor durumdan kurtulma yoluna gitmiştir.²⁵²

Yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere, verilen cevaplarda hazırlıksız yakalandığı bir soru karşısında kişinin pratik bir zekâ ile sıkıntılı durumu bertaraf etmesi söz konusudur. Bu da kişinin zekâsının ve hazır cevaplılığının bir göstergesidir.

²⁴⁹ Bolelli, 533-534; Kazvîni, 236; İbn ebi'l-Isba', 599; Ali Carim, 295-296; Hâşimî, 320; İhsan Abbas, 63; Habenneke, I, 498.

²⁵⁰ Hâşimî, 322.

²⁵¹ Bolelli, 533; Ali Cârîm, 291; Hâşimî, 320; İhsan Abbas, 63; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, Daru'l-Hicra, Kum 1409; Tahkik Esad Dağır, III, 147.

²⁵² Bayer, 25-26; Hâşimî, 319-320; Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, XXXXII, 381-382.

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا يَا إِبْرَاهِيمَ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ

“(İbrahim gelince) “Sen mi yaptın bunu ilâhlarımıza ey İbrahim” dediler. Dedi ki: “Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa, onlara sorun bakalım!”²⁵³ Ta’rîz sanatıyla²⁵⁴ münasebetinde de anlatılan Hz. İbrahim örneği, üslûb-u hakîmin gayelerinden olan soru karşısında zor duruma düşmekten kurtaran üslûb olarak da değerlendirilebilir.

1.6.4. Edebe Riayet Ederek Cevap Vermek (التآدب)

Bu çeşit bir gaye soru soranın sorusu dışında amaca cevap verme kapsamında ele alınmaktadır. Bir kişi bulunduğu ortamda oradakilerin seviye ve konumuna göre sorulan soruya farklı bir şekilde cevap verebilir. Bunu oradakilere saygı ve ta’ziminden, su-i edebe düşmemek için edepli bir şekilde yapar.

Peygamberimizin amcası Hz. Abbas’a; “Sen mi daha büyüksün Resûlullah mı” sorusuna Hz. Abbas: Resûlullah benden daha büyüktür, ben ondan daha önce doğdum.”²⁵⁵ şeklinde cevap vermesi, edebe riayet ederek soru soranın amacı dışında cevaplanması bağlamında üslûb-u hakîm sanatına güzel örnek teşkil etmektedir. Hz Abbas yaş bakımından Hz Peygamberden daha büyük olmasına rağmen, Hz. Peygamber’e ve risalet makamına saygısından ötürü Hz. Peygamber’in daha büyük olduğunu söylemiş, edep dairesinde yaş bakımından daha yaşlı olduğunu da ifade etmiştir.²⁵⁶

1.6.5. Şaka ve Nükte Yoluyla Ortamı Yumuşatmak (الدعابة)

Duâbe üslûbu, muhatabın beklemediği bir cevap vererek, mizah ve espri yoluyla soruya cevap vermektir. İnsanları güldürmek, güldürerek eğlendirmek, ünsiyeti arttırmak, insanları rahatlatmak için insanların bir araya geldiği ortamlarda kullanılan bir üslûb-u hakîm gayesidir.²⁵⁷

²⁵³ Enbiya: 21/62-63.

²⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*; tahkik Ahmet el-Berdûni İbrahim Atfîş, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964, XI., 300.

²⁵⁵ Câhîz, *Kitâbu'l-Mehâsin ve'l-Ezdât*, Mektebetu'l-Hilal, Beyrut 1423, 37.

²⁵⁶ Ali Ahmet, 63-64.

²⁵⁷ Ali Ahmet, 66.

Mizah ve espri yoluyla muhataba beklemediği bir cevap verilmesine şu örnek verilebilir. İbn Şirine (ö. 110/729) bir adam hakkında soru sorulduğunda, dün öldü cevabını verince soru soran kimsenin endişelendiğini görün İbn Şirin;

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ
الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır da ölümüne hükmettiği canı alır, ötekini muayyen bir vakte kadar bırakır. Şüphe yok ki, bunda iyi düşünecek bir kavim için ibretler vardır.”²⁵⁸ ayetini okumuş ve karşın tarafı rahatlatarak, ayette geçtiği üzere ölümden uykuyu kastettiğini şaka ve nükte sebebiyle söylediğini belirtmiştir.²⁵⁹

Duâbe üslûbuna bir diğer örnek ise şöyledir. Peygamberimize bir kadın: Ya Rasûllallah, Allah’ın beni cennete koymasına için bana dua et, talebi üzerine, Hz. Peygamber o kadına, yaşlılar cennete giremez diyerek ona şaka yollu mukabele de bulunmuştur. Bunun üzerine kadın ağlayarak gidince, Hz. Peygamber, o kadına söyleyin, yaşlı haliyle cennete giremez diyerek Vâkıa suresi 35-37 ayetlerini okumuştur.

إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا

“Biz o kadınları, yepyeni bir yaratılışla yarattık. Böylece onları bakire kızlar kıldık.”²⁶⁰ Bu da üslûb-u hakîmin şaka yoluyla kullanılabileceğinin örneğidir.²⁶¹ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere muhataba şaka yoluyla beklemediği bir cevap verilmektedir.

1.6.6. Telezzüz/ İstilizâz (الاستلذاذ)

Üslûb-u hakîm sanatının gayelerinden bir diğeri de telezzüz yani hoşlandığı, hazzettiği ve zevk aldığından dolayı, kişinin cevabı uzatarak ifade etmesidir. İstifham babının içinde ele alınan üslûb-u hakîm de soru bazen telezzüz için uzatılır bazen de tahrîd

²⁵⁸ Zümer: 39/42.

²⁵⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî İbn Kuteybe, *Edebü'l-Kâtib*, thk., ta'lik Muhammed ed-Dali, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, 15.

²⁶⁰ Vâkıa: 56/35-37.

²⁶¹ Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Tirmizi, *eş-Şemailü'l-Muhammediyye*, i'tena bihi Muhammed Avvame, Medine: Darü'l-Yüsr ; Cidde: Darü'l-Minhac, 2011, 389-391 (240. hadis); İbn Kuteybe, *Edebü'l-Kâtib*, 15.

için uzatılır veya kısaltılır.²⁶² Belâgat kitaplarında itnâb sanatının da örneği olarak gelen şu ayet-i kerîme bu konunun örneklerindendir.

وَمَا تِلْكَ يَمِينِكَ يَا مُوسَى قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ

أُخْرَى

“Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? O, benim asamdır, dedi, ona dayanırım, onunla davarlarımı yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır.”²⁶³

İhtiyaçtan dolayı konuşmada cevap, sorudan daha umumî gelmektedir. Buna ise telezzüz denir. Hz. Musa, Allah ile konuşmadan zevk aldığı, hoşlandığı için biraz daha zaman geçirmek adına sözü uzatmaktadır. Soruya beklenenden farklı yönde cevap vererek sözü uzatmış, asanın ehemmiyet ifade eden taraflarına vurgu yapmıştır.²⁶⁴

1.6.7. Cevabı Fazlaca Uzatarak Soru Soranın Öfkesini Arttırmak (التحريض)

Üslûb-u hakîmin gayelerinden bir diğeri de “*Cevabı Fazlaca Uzatarak Soru Soranın Öfkesini Arttırmak*” gayesidir. Tahrîd bazı kaynaklarda mümini teşvik, kâfiri ise kışkırtmak anlamına gelmektedir.²⁶⁵

إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ

“Hani o, babasına ve kavmine: Neye tapıyorsunuz? demişti. Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz. diye cevap verdiler.”²⁶⁶

Hiz. İbrahim, kendi inancını benimsemeyen babasına ve kavmine bu soruyu istihza yoluyla sormuş ve tehekküm ile onların tapmakta oldukları şeyin acziyetini, geçersizliğini üslûb-u hakîm yoluyla bildirmiştir. Bu soru da muhatabın öfkesini arttırmak, onları kışkırtmak amacıyla sorulmaktadır.²⁶⁷

²⁶² Kefevî, 421.

²⁶³ Taha: 20/17-18.

²⁶⁴ Kefevî, 421-422.

²⁶⁵ Kefevî, 421-422.

²⁶⁶ Şuâra: 26/70-71.

²⁶⁷ Kefevî, 421.

1.6.8. Soru Soranın Taassubunu Ortaya Koymak (التَّعَنُّت)

Üslûb-u hakîmin gayelerinden bir diğeri, sorulan soruya beklemediği bir cevapla mukabelede bulunarak, soru soran kimsenin, art niyetli olduğunu ortaya çıkarmaktır. Ya da inat ve inkârından ötürü bu şekilde soru sorduğunu ortaya çıkarmaktır.²⁶⁸

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Ve sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki: “Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.” (İsrâ: 17/85) Bu ayet-i kerîmede ruh hakkında soru soran kimselere, soruya verilen cevap onların maksatlarının, amaçlarının dışında cevap verilerek üslûb-u hakîm yapılmıştır. Ayette ruhun mahiyetinin ne olduğu sorulmuş fakat onlara Allah’ın ilmine vurgu yapılarak ruhu yaratanın kim olduğu hatırlatılmıştır. Muhatap için ruhun mahiyetini bilmenin, öğrenmenin ehemmiyet ifade etmediği, onlar için daha evla olan, ruh dâhil her şeyin Allah’ın ilminde olduğunu vurgulanmıştır.

Bu ayetin sebep-i nüzulü olarak şu hâdise verilir. Kureyş müşrikleri ve Yahudiler Hz. Peygamber’i kadim bilgilerle reddedip, O’nun peygamberliğini sınamak, ona karşı koymak, kendi inatlarını, taassuplarını, tutuculuklarını gösterir bir hal ile ruh hakkında, Cebrail’in gelişine dair sorular sormuşlar. Amaçlarının dışında cevap almalarından dolayı size pek az ilim verilmiş ki bunları bilmiyorsunuz şeklinde ta’rizli bir ifade kullanmışlar. Bunun üzerine Yahudiler “bize çok ilim, Tevrat verildi” şeklinde karşılık vererek taassuplarını ortaya çıkaran cevaplar vermişlerdir. Kişinin niyetinin ortaya çıkması mahiyetinde gelen soru hikmete binaen gayet şumûlî bir şekilde cevaplandırılmıştır.²⁶⁹

1.6.9. Soru Soranın İddiasını Çürütmek (الإبطال والإنكار)

Bu gaye, beklenmedik bir karşılık bazen muhatabın iddiasına doğrudan karşılık vermeden ve polemige yol açmadan gerçeği ortaya koyan bir cevap şeklinde gerçekleşir. Bir yönüyle de ibdâl ve inkâr ile ‘udûl/yön değişikliği yapılmaktadır. Metnin iletmek

²⁶⁸ Kefevî, 422.

²⁶⁹ Kefevî, 422; Buhârî, İlim: 27; Müslim, Sıfatu’l-Kıyame: 17; Çetiner, Bedreddin, *Fatiha’dan Nas’a Esbab-ı Nüzul : Kur’an Ayetlerinin İnış Sebebi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002. II, 573-575.

istediği mesajı bütüncül bir şekilde, şaşırtıcı bir üslûpla dikkatleri celb ederek, daha alımlı bir üslûbla muhatapta etkiyi artırmak amaçlanmaktadır.²⁷⁰

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ

الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”²⁷¹

Kendilerini üstün, Müslümanları aşağı görerek tâ’rizde bulunan münafıkların, “Medine’ye dönersek hiç şüphesiz ki üstünler zayıf ve aşağı olanları oradan çıkaracaktır” şeklindeki sözlerine, “Asıl üstünlük Allah’a, resulüne ve müminlere aittir, fakat münafıklar bunu bilmezler” şeklinde karşılık verilmiştir. Münafıklar, kendilerinin en şerefli olduklarını iddia ederken âyetin son kısmında yüce Allah, şeref ve üstünlüğün yüce Allah’a, Peygamberine ve mü’minlere ait olduğunu belirtmiştir.²⁷² Bu ayet, kendilerinde var diye iddia ettikleri hükmün, aslında onlarda bulunmadığını bildirmesiyle, kelâmı zıttı konuma getirmiş; kastettiği manaların aksini söylemesi yönüyle el-kavlu bi’l-mûceb olarak değerlendirilmiştir. Resûlullah ve beraberindekilerin âziz kimseler olduğu vurgusu, onlara maksatlarının dışında bir cevap verilmesi, muhatabın iddiasına doğrudan karşılık vermeden ve polemiğe yol açmadan iddialarını iptal edilmesi, gerçeğin ortaya konulması yoluyla üslûb-u hakîm sanatının gayeleri arasına girmektedir. Konuyla ilgili bir diğer ayet ise şu şekildedir;

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا

الْكِتَابَ وَيَزِدَّادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

²⁷⁰ Ali Ahmet, 95.

²⁷¹ Münafikun: 63/8

²⁷² Nusreddin Bolelli, *Belâgat : Beyan-Meani-Bedi İlimleri Arap Edebiyatı*, 533- 534. Bulut, 342-343; Hasan Uçar, “Arap Dili Belâgatında el-Kavlu bil-Mûceb ve Kur’ân-ı Kerîm’deki Uygulamaları”, 175-176; Durmuş, “Üslûb-ı Hakîm”, XXXXII, 381-382.

وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ

“Biz cehennemın işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişsinizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık ki, böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensin, iman edenlerin imanını arttırsın; hem kendilerine kitap verilenler hem müminler şüpheyi düşmesinler, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: “Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?” desinler. İşte Allah böylece, dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini doğru yola eriştirir. Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez. Bu ise, insanlık için ancak bir öğüttür.”²⁷³

Ayette sorularının zâhirine göre cevap verilmiş, fitne çıkaranların beklentilerinin tersine onların beklentilerini boşa çıkaracak şekilde cevap verilmiştir. Meleklerin sayısı inkâr edenler ve Ehl-i Kitap’ın iman edenleri açısından bir fitne, müminlerin imanının arttırması açısından da bir fırsattır. Bu bağlamda ibtal gayesi güdülmüştür. Ayette geçen, “Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir.” ifadesi, yoldan çıkmış sapkın kimselerle, kalbinde hastalık buluna kimselerin gayb ve ahiretle ilgili konuları işittikleri zaman ortaya atacakları yalanları boşa çıkarmak çürütmek (ibtâl) gayesiyle getirilmiştir.²⁷⁴

Bir başka ayette ise kâfirlerin ve yalancılara Allah ve Rasûlü hakkındaki iddialarını çürütmek sadedinde onlara “*Eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.*” ayetiyle cevap verilerek iddiaları inkâr gayesiyle çürütülmüştür:

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ قُلْ لَا أَفْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ

أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

“Doğru iseniz bu vaad (azap) ne zamandır? diyorlar. De ki: Ben kendime bile Allah’ın dilediğinden başka ne bir zarar ne de bir menfaat verme gücüne sahibim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.”²⁷⁵

²⁷³ Müddesir: 74/31.

²⁷⁴ İbn Âşur, XXIX, 319.

²⁷⁵ Yunus: 10/48-49.

Bu ayette üslûb-u hakîm bağlamında açıklama şöyle ifade edilmektedir. Ahmakça, alay içeren bu soruyu sormaktansa, irşâd ve öğrenme amaçlı bir soru sormaları gerektiği onlara, maksatlarının dışında bir cevap verilmek suretiyle vurgulanmıştır.²⁷⁶

1.6.10. Muhataba Alaylı Bir Söylemle Cevap Vermek (التَّهْكُم)

Üslûb-u hakîmin tehekküm gayesi, ta'n ve istihzâ içeren bir anlam içermektedir. Tahkîr mânâsında olumlu ifade kullanma üslûbu olan tehekküm, temlîh, müjdeleme yerine korkutma, övme yerine yerme, vaad yerine tehdit etme gibi kullanılan ifadenin anlamca zıttının kastedilmesi suretiyle gerçekleştirilen ta'rîz/dokundurma türü bir istiâre şeklinde ele alınmaktadır.²⁷⁷

Tehekküm ciddiyet ve tehdit içermesi bakımından ta'rîzden daha ağır, hicivden daha özel bir konumdadır. Tehekküm olumlu görünümlü istihzâ (ince ince alay etme/ eğlenme), hezl (neşelendirme amaçlı) ise latîfe görünümlü ciddiyet ifadesini içermektedir.²⁷⁸ Üslûb-u hakîmin gayelerinden alaylı bir söylemle cevap vermeye şu ayet misal getirilebilir;

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِي عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ

شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ

“(Ey kâfirler!) Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! (Yenelim derken yenildiniz.) Ve eğer (inkârdan) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine (Peygamber’e düşmanlığa) dönerseniz, biz de (ona) yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah müminlerle beraberdir.”²⁷⁹

Ayette muhataplarının beklemediği, ummadığı bir cevap verilmiş, inkâr eden topluluk Allah’tan zafer istemiş ve neticede duaları kabul olmuştur. Fakat Allah zaferi, fetih ve yardımı size değil müminlere gelmiştir, şeklinde alaylı bir anlatımla cevap

²⁷⁶ İbn Âşur, XI, 196.

²⁷⁷ İbn Manzûr, XII, 617; Ali Ahmet, 100.

²⁷⁸ Hasan Tefvik Marulcu, “Kur’ân’da Edebî Bir Üslup Olarak Tehekküm ve Müşâkele/Kelâm Açısından Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2017, sayı: 29, 328-330.

²⁷⁹ Enfâl: 8/19.

vermiştir. Müjdeleyerek korkutma, ciddiyet görünümlü istihzâ ile tehekkümle karşılanmıştır.²⁸⁰

1.6.11. Muhatabı Caydırmak (التهديد)

Muhataba beklenmediği bir karşılık vermek ya da soru soran kişinin arzulamadığı bir cevap verilmesi şeklinde gerçekleşen üslûb-u hakîmin bu gayesi, muhatabı caydırmak amacıyla şaşırtıcı bir üslûp kullanarak, muhatapların dikkatlerini çekmektir. Tehdid/caydırma muhatapta etkiyi artırmak gayesiyle de gerçekleşmektedir. Nitekim şu ayet-i kerime bu gayeye örnek teşkil etmektedir;

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ

“Ona (Muhammed’e) Rabbinden bir mucize indirilse ya! diyorlar. De ki: Gayb ancak Allah’ındır. Bekleyin (bakalım) ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.” (Yunus 10/20)

Bir ayet ya da mucize inmesini bekleyen kimselere, beklemedikleri bir şekilde cevap verilerek, gaybı bilmenin sadece Allah’a ait olduğu üslûb-u hakîm ile vurgulanmıştır. Bu sorunun Allah’ın azabını celb edecek bir soru olduğu dolayısıyla da tehdit içeren şekilde “*bekleyin bakalım*” şeklinde mukabele de bulunulmuştur. Bu şekilde azap ile korkutularak, inatları noktasında vazgeçmeleri için tehdit gayesiyle muhatabın dikkati daha önemli olan hususa çekilmiştir.²⁸¹

1.6.12. Muhatabı İncitmeden Yumuşak Üslûb Kullanmak (التلطّف)

Üslûb-u hakîmin bir gayesi olarak telattuf, kalplerin ısıdırılması, yumuşaması bu sayede de inat ve küfürden dönmelerine yönelik muhataba hoş ve yumuşak davranmak gayesiyle ele alınan üslûb-u hakîm yöntemidir. Muhatabı incitmeden yumuşak, nâzik bir üslûb kullanmak Hz. Peygamber’in kullandığı bir irşâd metodudur.

²⁸⁰ Ali Ahmet, 100-101.

²⁸¹ Ebü's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Âlusi, *Ruhü'l-Meani fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesâni*, thk Ali Abdülbârî Atıyye, Daru'l-Kutubî'l İlmiyye, Beyrut 1415, VI, 88.

وَالِىَ عَادِ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ قَالَ يَاقَوْمِ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik). O dedi ki: ‘Ey kavmim! Allah’a kulluk edin; sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Hâla sakınmayacak mısınız?’ Kavminden ileri gelen kâfirler dediler ki: Biz seni kesinlikle bir beyinsizlik içinde görüyoruz ve gerçekten seni yalancılardan sanıyoruz. ‘Ey kavmim! dedi, ben beyinsiz değilim; fakat ben âlemlerin Rabbinin gönderdiği bir elçiyim. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.”²⁸²

Hız. Hud’un Ad kavmine yaklaşımından, nâzik ve latif bir üslûbla tebliğde bulunduğu anlaşılmaktadır. Kavminin kalplerinin yumuşayarak imana gelmesi için telattuf yoluyla hitap etmiş ve kavmini tebliğ ve irşâd etmiştir.²⁸³ Önceki bölümlerde bahsi geçen üslûb-u hakîmin gayelerinden olan, *Soru Karşısında Zor Duruma Düşmekten Kurtulmak* şeklinde ifade edilen gayenin bir başka şekli de, bu bölümde ele alınan, maksada yumuşak ve mülayim bir yolla ulaşmanın yöntemlerinden birisi de telattuf üslûbudur. Bu çeşit bir üslûbu ancak zeki kimseler, kavrayışı hızlı kimseler yapabilirler. Bazı kaynaklar yukarıda verilen Haccac örneği telattuf kapsamında da ele alınmaktadır.

Bu bölümde çalışmanın ana omurgası olan üslûb-u hakîm sanatının, belâgat terminolojisi içerisinde tanımı, konumu ve bölümleri ele alınmıştır. Bu bağlamda tanım ve konumundan yola çıkılarak ortak özellikleri olan belâgat sanatlarıyla aralarındaki alakalar incelenmiştir. Kur’ân’ın i’câz özellikleri tekrar gözler önüne sererek, üslûb-u hakîm sanatının neden kullanıldığı, neyi amaçladığı ve nasıl bir etki bıraktığı gayeleri başlığı altında ele alınmıştır. Üslûb, muhatap ve bağlamın ne kadar ehemmiyet arz ettiği üslûb-u hakîmin gayelerinden anlaşılmaktadır.

Bir sonraki bölümde ise yukarıda yapılan incelemeler sonrasında kategorize edilen ayetlerin, tefsir metinleri içerisinde ele alınış biçimleri incelenecektir.

²⁸² A’raf: 7/65-68.

²⁸³ Ali Ahmet, 92.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE ÜSLÛB-U HAKÎM SANATI

Kur'ân-ı Kerîm, hayatın anlamını ve amacını doğru kavratan ve barındırdığı değerlerle insanoğlunun yaşamını inşa eden bir rehberdir. Bu yaşamsal değerleri çağın idrâkine sunmak, zihinlere ve seviyelere ulaştırmak için Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok üslûp biçimleri yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde üslûb-u hakîm sanatı şeklinde değerlendirilen ayetlerin tespit ve tahlilî yapılacaktır.

Ayetlerin tespitinde tefsir kaynakları taranarak çoğunda ortak olan ayetler ele alınmıştır. Sebeb-i nüzulleri bağlamında ayetlerin dirayet ve rivayet yönleri dikkate alınarak kavramın tefsirlerde nasıl geçtiği bu bölümde incelenmiştir.

Kavramlar, terimler ve metinsel yorumlamalar, dönemler ve ilmi birikimler sonucu zaman içerisinde farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu nedenle çalışmanın konusunu oluşturan belâgat terimi, müfessirler ve sahada uzman kişilerce ilgili eserlerin farklı bölümlerinde ve başlıklarında işlenmiştir. Temel çıkış noktaları aynı olmakla birlikte metin içinde kullanımlarda değişik yaklaşımlar da mevcuttur. Bazen bir müellifin ayeti belâği nükteler açısından üslûb-u hakîm sanatı içinde değerlendirdiği görülürken, başka bir müellifin Arap dilinin zenginliğinden ve çok yönlülüğünden kaynaklı olarak tevriye, kavli bi'l-mûceb, kinâye, müşâkele, ta'riz vb. sanatlarının içinde değerlendirdiği görülmektedir. Kur'ân'ın i'câz özelliklerini ve belâgat ilminin konularını tefsirlerinde ağırlıklı olan işleyen eserlerde, üslûb-u hakîmin kapsamına girdiği düşünülen sanatlar ele alınmıştır.

Konunun öz dinamiklerinin önüne geçmemesi adına üslûb-u hakîmle yakınlığı, ortak noktası olan yorumlar dikkate alınarak, şekli tartışmalardan, farklı tefsir yönelişlerinden kaynaklı yorumlara çok değinilmemiştir. Konunun anlaşılması, kavram ve çerçevesinin daha da belirginleşmesi adına ayetlerin sadece üslûb-u hakîmle alakalı yönlerine yer verilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'de Üslûb-u Hakîm Sanatı adlı çalışmanın ikinci bölümünde ilgili ayetler üslûb-u hakîm sanatının iki temel kısmı bağlamında, muhataba beklemediği şekilde karşılık vermekle ilgili ayetler ve soru soran kişiye arzulamadığı bir cevap vermekle ilgili ayetler başlığı altında değerlendirilecektir.

2.1. MUHATABA BEKLEMEDİĞİ ŞEKİLDE KARŞILIK VERMEK

Üslûb-u Hakîm sanatının iki kısmından birincisini oluşturan bu kısım, muhatap için daha hayırlı daha faydalı olduğundan dolayı sorunun farklı şekilde cevaplanması esasına dayanmaktadır. Üslûb-u hakîmin, muhataba beklemediği şekilde karşılık vermek çeşidine ait Kur’ân’dan tespit edilen ve bu kısımda belirtilen ayetler Mushaf tertibine göre nüzul sebepleri de verilerek incelenecektir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا زَوْجًا وَادُّكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالنَّعِشِيِّ

وَالْإِنِّكَارِ

“Zekeriyya: Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alâmet göster, dedi. Allah buyurdu ki: Senin için alâmet, insanlara, üç gün, işaretten başka söz söylememendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.”²⁸⁴

Bu ayet-i kerimede Zekeriyya’a (a.s.) evlat müjdelendiği vakit, kendisinin yaşından, eşinin de kısır olmasından dolayı bir delil gösterilmesini talep etmesinden bahsetmektedir. Bu talep şüpheden dolayı değil, kalbinin mutmain olmasını istemesinden dolayıdır. Allah Hz. Zekeriyya’nın üç gün konuşmamasını, eşinin hamile kaldığına delil yapmıştır. Konuşmadan beklenen üç günün sonunda hamileliğinin belli olacağı ifade edilmektedir. Yani susmaktan, hamileliğinin vuku bulacağı kastedilmektedir. Çünkü hamilelik sükûtun ardından tecelli etmektedir. “Rabbim bana bir delil göster.” şeklindeki talebine, muhatap beklemediği bir şekilde cevap almıştır. Açıkça söylenmesi hoş karşılanmayan şeylerde özellikle de kadınlarla alakalı eylemlerde Kur’ân ta’riz üslûbunu kullanmaktadır.²⁸⁵ Bu bağlamda ayette de Hz. Zekeriyya’nın (a.s.) hanımının hamileliğine ve onun içinde bulunduğu duruma şükretmesi gerektiği ta’riz yoluyla üslûb-u hakîmle bildirilmiştir.²⁸⁶

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْزِلَ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

²⁸⁴ Âl-i İmrân: 3/41.

²⁸⁵ Bakara: 2/223, 225, Nisâ: 4/43, Yûsuf: 12/23, Ahzâb: 33/27, Zuhurf: 43/18.

²⁸⁶ İbn Âşur, III, 243.

“O’na Rabbinden bir mucize indirilseydi ya! dediler. De ki: Şüphesiz Allah mucize indirmeye kâdirdir. Fakat onların çoğu bilmezler.”²⁸⁷

İbn Abbas bu ayetin Kureyş kâfirlerinin ileri gelenleri hakkında indiğini bildirmektedir.²⁸⁸ Ayetin siyâkına bakıldığında önceki ayetlerde kureyşten bir grup müşrik Hz. Peygamber’e gelerek, “Ey Muhammed, diğer peygamberlerin, kavimlerine mucizeler getirdiği gibi sen de bize bir mucize getir. Şayet bunu yaparsan sana iman ederiz.” şeklinde talepte bulunmuşlardır.²⁸⁹ Allah Teâlâ’nın onların arzuladığı biçimde bir mucize göndermemesi üzerine iman etmeyerek Hz. Peygamber’den yüz çevirmişler ve geri dönüp gitmişlerdir. Kavminin hidayeti konusunda çok istekli ve hassas olan Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bu durum ağır gelmiş ve En’âm Sûresi 35. ayet-i kerîme inmiştir. Bu ayette Allah Hz. Peygamber’e ne kadar çabalarsa çabalasın onların iman etmeyeceğini bildirmektedir. Bir mucize gösterilmesi konusunda zorlayıcı olmaması ve hırslanmadan sabretmesi gerektiği, hidayetin sadece Allah’ın dilemesiyle olacağı vurgulanmaktadır.²⁹⁰

Bu ayette kâfirlerin mucize talepleri, Hz. Peygamber’i hor görür bir hal ile itiraz ederek gerçekleşmektedir. Talep edilen ayetin/mucizenin indirmemesi, Allah’ın güçsüzlüğünden değil, hikmetinden dolayı olduğu bildirilmektedir. İstedikleri şeyin kendilerine fayda vermeyeceği, Peygamber gönderilmesinin hikmetinin onların taleplerine, azgınlıklarına uymak değil, Allah’ın azabından korkutmak ve irşâd etmek olduğu vurgulanmıştır.²⁹¹

Edebi yönden müşrikler bir mucize inmesini beklerken, beklentilerinin tam tersine kısa ve net bir cevap verilmiş, ilgili ayetle, mucize indirmenin sadece Allah’a mahsus olduğu üslûb-u hakîm yoluyla daha belîğ ve daha kuvvetli bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca üslûb-u hakîmle ortak yönü açısından mucize indirmenin Allah’a mahsus olduğu ta’riz yoluyla bildirilmiş.²⁹²

Konuyla ilgili bir diğer ayet ise yine En’âm suresinde yer almaktadır.

²⁸⁷ En’âm: 6/37

²⁸⁸ Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dârü'l-Meyman, Riyad 2005, 148-149.; Çetiner, I, 361-362.

²⁸⁹ Râzî, XII, 207.

²⁹⁰ Râzî, XII, 207; Vâhidî, 148-149; Çetiner, I, 361.

²⁹¹ Âlûsî, IV, 135; *Safvetü't-Tefâsir*, II, 193; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1982, III, 1917-1918.

²⁹² Ali Ahmet, 155.

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ
إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا
بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veriz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah’ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın! İşte bunlar Allah’ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız.”²⁹³

Bu ayetin sebab-i nüzulü olarak (وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ) “ahlaksızlıkların açık olanına da gizli olanına da yaklaşmayın” kısmına istinaden cahiliye halkı zinanın açıktan yapılan şeklini haram, gizli yapılan şeklini ise helal görmeleri ve açıktan yapılanı alçaklık olarak addederken, gizli yapılanda bir sakıncası görmemeleri üzerine nâzil olmuştur.²⁹⁴ Bu âyetler diğer mukaddes kitapların hiçbirinde neshedilmemiş, yürürlükten kaldırılmamış muhkem ayetlerdir. Akıl sahipleri için, kapsayıcılığı açısından her devirde yasaklanan haramların kötülüğü ve helal olanların ise faydası bildirilmektedir.²⁹⁵

Burada muhataba beklemediği bir cevap verilmiştir. Zinaya dair cevap verilmesi beklenirken, daha kapsamlı bir şekilde helal-harama dair bilgiler vermektedir. Allah Teâlâ bu ayette müşriklerin Allah’ın haram kılmadığı şeyleri, kendilerine haram kılmalarına cevap niteliğinde ayetler indirmiş ve onların şüphelerini ta’riz yoluyla çürütmüştür. Zira onlar bu halleriyle cehalet içinde kalmaktadırlar. Kendilerine söylenen şeylere kulak verseydiler ilmin ve izzetin zirvesine ulaşacaklardı.²⁹⁶ Bu ayet-i kerîmede hem beklemedikleri bir cevap hem de maksatlarının dışında bir cevap verilmektedir. Olayın haram olduğu kesinlikle ortaya konarak, onların düşündüklerinden farklı şekilde, yaptıkları şeyin ne kadar çirkin olduğu onlara ta’riz yoluyla bildirerek cevap verilmektedir. Ayet-i kerîmede helal ve haram hükmü koymanın onların hakkı olmadığı, helal ve haramı vahiyden öğrenmeleri gerektiği belirtilmektedir.

²⁹³ En’âm: 6/151.

²⁹⁴ Çetiner, I, 389.

²⁹⁵ Elmalılı, III, 2003-2091; *Safvetü’t-Tefâsir*, II, 268-269.

²⁹⁶ Âlûsî, IV. 297.

Konuyla ilgili bir diğer ayet ise şu şekildedir;

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ وَإِنْ تَنْتَهُوا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ وَلَنْ تُغْنِي عَنْكُمْ فِئَتُكُمْ

شَيْئًا وَلَوْ كَثُرَتْ وَأَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ

“(Ey kâfirler!) Eğer siz fetih istiyorsanız, işte size fetih geldi! (Yenelim derken yenildiniz.) Ve eğer (inkârdan) vazgeçerseniz bu sizin için daha iyidir. Yine (Peygamber’e düşmanlığa) dönerseniz, biz de (ona) yardıma döneriz. Topluluğunuz çok bile olsa, sizden hiçbir şeyi savamaz. Çünkü Allah müminlerle beraberdir.”²⁹⁷

Rivayetlere göre, Mekke müşrikler, Mekke'den yola çıktıkları zaman, Kâbe'nin örtüsüne yapışarak “Ey Allah’ımız, iki askerin en yücesine, iki tarafın en doğrusuna, iki grubun en değerlisine yardım et!” diye dua ile Allah'tan zafer ve fetih dilemekteydiler. Ne kadar dikkat çekicidir ki duaları aynen kabul olmuş lakin ettikleri dualarının sonucu kendi aleyhlerine, müminlerin de lehine gerçekleşmiştir. Âyette, Bedir Savaşı'nın asıl çıkış sebebinin müşriklerin saldırgan tutumundan kaynaklandığına işaret edilerek, eğer siz bu sevdadan vazgeçerseniz yani Allah'a ve Resulüne karşı gelmeye, kin ve düşmanlık gütmeye, ona karşı savaş açmaya son verirsiniz ki bu sizin için daha hayırlıdır. Aksine yine harp fikrine dönerseniz, biz de döneriz şeklinde cevap verilmektedir. Çokluklarının hiçbir işe yaramayacağı, onlara fayda vermeyeceği ifade edilmiştir. Fetih isterken fetholunmuşlar ve emelleri tersine dönmüştür. Fetih isteyen müşriklere, özel de ise Ebu Cehil'e yaptıkları hilelerin kendi başınıza geldiği istihza, alay yoluyla cevap verilmiştir.²⁹⁸

Burada muhatabın beklemediği bir cevap verilmektedir. Şöyle ki, inkâr edenler Allah’tan zafer istemişler duaları kabul olmuş fakat zafer kendilerine değil müminlere göndermiştir. Müminlerin fethi ile beklemedikleri bir durumla karşılaşan müşriklere, müjdeleme yerine korkutma, övme yerine yerme, vaad yerine tehdit etme anlamında tehekküm/alaylı bir şekilde üslûb-u hakîm ile cevap verilmiştir.

Konuya dair bir diğer ayet ise şu şekilde gelmektedir;

²⁹⁷ Enfâl: 8/19.

²⁹⁸ *Safvetü't-Tefâsir*, II, 406-407; Elmalılı, IV, 2379-2381.

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنٌ خَيْرٌ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ

لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“(Yine o münafıklardan:) O (Peygamber, her söyleneni dinleyen) bir kulaktır, diyerek peygamberi incitenler de vardır. De ki: O, sizin için bir hayır kulağıdır. Çünkü O, Allah’a inanır, müminlere güvenir ve O, sizden iman edenler için de bir rahmettir. Allah’ın Resûlüne eziyet edenler için mutlaka elem verici bir azap vardır.”²⁹⁹

Münafıklar hakkında nâzil olan ayette, münafıklardan bir kısmı aralarında konuşurken Hz. Peygamber hakkında tefevvühatta (yakışık almayan, münasebetli-siz sözler, dedikodular) bulunmuşlardır. Bunun üzerine içlerinden bazıları ‘yapmayın korkarız ki, işitir de hakkımızda iyi olmaz’ dediği vakit içlerinden Cûlâs İbn-i Süveyd: ‘Biz dilediğimizi söyleriz sonra ona gider söyledüğimizi inkâr ederiz bir de yemin basarız, hemen sözümüzü tasdik eder, Muhammed’in kulağı işiten bir kulaktır (üzünü samiâdır).’ şeklinde sözler sarfetmişlerdir. Münafıkların kulaktan kastı, ne söylenirse dinler reddetmez, emarelerine göre değerli olanı, kabul olanla olmayanı ayırt etmez anlamındadır.

Araplar casusa “ayn” dedikleri gibi her söyleneni dinleyip kanan sade dilli kimseye de “üzün” demektedirler. Hz. Peygamber’in münafıkların kabahatlerini yüzlerine vurmayan, hilm-ü kerem ile muamele ederek, onları hayır ve hak üzere dinlediği, onları sadece onların hayrı için dinlediği ayette belirtilmektedir.³⁰⁰ Ayet-i kerîmede verilen cevap, muhatabın beklemediği bir şekildedir. Yani Hz. Muhammed sizin dediğiniz maksadın dışında bir kulaktır ve hayırlı bir kulaktır onun hayırlı bir kulak olduğunu, yanlış doğrudan ayırabilen herkesin görebileceği bildirilmektedir.³⁰¹

İbn Ma’sûm el-Medenî (ö. 1120/1708) Envâru’r-Rebî‘ adlı eserinde âyeti şu şekilde açıklamaktadır: “O kulaktır, diyenlere sanki şöyle cevap verilmiştir; Evet, o bir kulaktır. Fakat o ne güzel bir kulaktır. Yani o sizin dediğiniz gibi kulaktır ama hayır (iyilik) kulağıdır. Kötülük kulağı değildir.”

²⁹⁹ Tevbe: 9/61.

³⁰⁰ Elmalılı, IV, 2582-2583.

³⁰¹ İbn Âşur, X, 242.

Bu âyette Allah, “O, her duyduğunu dinleyip onaylayan kimsedir.” anlamını kasteden muhâtapların sözünü, onların kastettiği anlam dışında bir şey olan “hayır kulağı (hayrı işiten ve onaylayan)” manasına hamletmiştir.³⁰²

Ayette kullanılan üslûb Kur’ân’ın letaifinin göstergelerindendir. Hz. Peygamber’e peygamberlik makamına yakışır şekilde anlam yüklenmesi gerektiği ve onların batıl iddialarının çürütülmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Zira bu düzeltme olmasa Hz. Peygamber hakkında ortaya atılan gerçek dışı iddialar sonucu oluşan olumsuz imaj yaygınlaşacaktır. İşte bu yanlış algıyı düzeltmek için peygamberin kötü bir kulak olmadığı soru soranların amaçlarının dışında da bir cevap verilerek üslûb-u hakîm yoluyla ortaya konmuştur.³⁰³

Bir diğer ayet ise şu şekildedir;

سَيَخْلُقُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لَتُعَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رَجِسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ

جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Onların yanına döndüğünüz zaman size, kendilerinden (onları cezalandırmaktan) vazgeçmeniz için Allah adına ant içecekler. Artık onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. Kazanmakta olduklarına (kötü işlerine) karşılık ceza olarak varacakları yer cehennemdir.”³⁰⁴

Bu ayette önceki ayetlerin devamı niteliğindedir. Tebük seferinde cihattan geri kalan ve yalan yere ettikleri yeminlerle özürlerini pekiştiren münafıklardan bahsedilmektedir. Tebük seferinde münafıklar yalan mazeretler beyân ederek affedilmek ve kınanmamak niyetiyle Allah adına yemin etmişlerdir. Bu yalan yemin ve art niyetlerinden dolayı, ayetin onlardan yüz çevirin ve kendileri için seçtikleri inkâr ve nifakla baş başa bırakın şeklindeki kısmını İbn Abbas, Allah onlarla konuşmamayı ve selamlaşmamayı murad etmektedir, şeklinde tefsir etmiştir. Çünkü onlar içleri pis olduğu

³⁰² Medenî Sadrüddîn Ali Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma’sûm el-Hüseynî, *Envâru’rRebî’ fî Envâ’i’l-Bedî’*, Tahkîk: Şâkir Hâdî Şûkr, Necef, Matbaatu’n-Nu’mân, 1968, II, 200.

³⁰³ İbn Âşur, X, 242; Âlûsî, V, 315.

³⁰⁴ Tevbe: 9/95

için pislik gibidirler. Cehennem onların varacağı, barınacakları yerdir. Bu da onlara dünyada kazandıklarına karşılık, ceza olarak verilmiştir³⁰⁵

Ayet-i kerîmede bir şeyi, zıddına benzeyen bir şeyle te'kid etmek söz konusudur. Bu da Kur'ân'daki takri' (azarlama) üslûbunun üslûb-u hakîm içinde kullanımı vardır.³⁰⁶Bu ayette “onlardan yüz çevirin” ifadesi, katı ve kesin bir şekilde gerçek müminler kapsamından onların(münafıkların) çıktığına bir delildir. Münafıkların talepleri beklemedikleri bir şekilde gerçekleşmektedir.³⁰⁷ Allah onlara amaçladıklarının dışında, beklemedikleri bir cevap vererek, onların sözünü maksatlarının dışında bir konuya yönlendirmektedir. Münafıklardan yüz çevirmeyi emretmiştir ki bu yüz çevirmeden kasıt, uzak durma ve azap yüz çevirmesidir yoksa hoşnutluk yüz çevirmesi değildir. Konuyla alakalı başka bir ayet ise şudur;

يَخْلُقُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

“Onlardan razı olabilirsiniz diye size yemin edecekler. Fakat siz onlardan razı olsanız bile Allah fâsıklar topluluğundan asla razı olmaz.”³⁰⁸

Rivayetlere göre, Cedd b. Kays, Mu'attib b. Kuşeyr gibi münafıkların yandaşları olan seksen kadar münafıklar hakkında nazil olmuştur. Tebük seferinden dönüp Medine'ye teşrifinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının bu münafıklarla oturmamaları ve konuşmamaları gerektiğini bildiren ayet uyarı mahiyetinde nâzil olmuştur. Münafıkların affedilme talepleri beklemedikleri bir cevapla karşılanmış ve onların maksatlarının dışında cevap verilmiştir. Fasıklıkları ve inatları yüzünden onlardan razı olunmayacağı ta'riz yoluyla vurgulanmıştır.³⁰⁹

Konuyla ilgili diğer bir ayet ise şu şekildedir;

³⁰⁵ *Safvetü't-Tefâsir*, II, 526-527; Elmalılı, IV, 2603-2604.

³⁰⁶ İbn Âşûr, XI, 9.

³⁰⁷ Habenneke, I, 501-502.

³⁰⁸ Tevbe: 9/96.

³⁰⁹ *Safvetü't-Tefâsir*, II, 527; Elmalılı, IV, 2603-2604; Çetiner, I, 476; Ali Ahmet, 135-136.

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَنبَأِ
الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا
مِنْ دَارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ

“Eğer okunan bir Kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı yahut onunla ölümler konuşurulsaydı (o Kitap yine bu Kur’an olacaktı). Fakat bütün işler Allah’a aittir. İman edenler hâlâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi? Allah’ın vâadi gelinceye kadar inkâr edenlere, yaptıklarından dolayı ya ansızın büyük bir belâ gelmeye devam edecek veya o belâ evlerinin yakınına inecek. Allah, vâadinden asla dönmez.” (Ra’d: 13/31)

“Rivayete göre Mekkeli müşrikler bir kenarda oturuyorlarken Resûlullah yanlarına gelerek İslâm’ı anlattığı bir günde, müşrikler: *“Mekke’nin şu dağları bizi çok sıkıyor buradan kaldır da yerimiz genişlesin veya araziye parçalara ayırıp içinden ırmaklar akıtarak tarıma elverişli hale getir; yahut atalarımızdan şeyhlerimizden ölmüş olan falan ve falan şahısları dirilt de senin bu söylediklerinin doğru olup olmadığını onlara soralım”* demeleri üzerine bu nazil olmuştur. Onların isteklerine göre mucizeler gösterilse dahi, onların iman etmeyeceklerine işaret edilmiştir. Bu ayetten kasıt, Allah’ın Peygamber göndermesinin ve Kur’ân’ı indirmesinin hikmeti ve gayesi bu talepleri karşılamak değil, insanları hidayete erdirmek, kalpleri Allah’ın zikri ile huzura kavuşturmak, aklın önüne ışık tutmaktır.”³¹⁰

Kur’an-ı Kerim onlara beklemedikleri bir şekilde ve maksatlarının dışında cevaplamıştır. Onların alay ve tehekküm ile sordukları konuya, onlar için daha önemli olan hususa dikkat çekerek, görüşlerinin fasit olduğunu vurgulayarak üslûb-u hakîm ile cevap verilmiştir. Zira onlar için önemli olan konu, Kur’ân’dan önce indirilen kitaplarda Kur’ân gibi bir kitabın olup olmadığını düşünmelidir.³¹¹

Diğer bir ayet şöyledir;

³¹⁰ Râzî, XIX, 52-53; Elmalılı, IV, 2986-2987.

³¹¹ İbn Âşûr, XIII, 144.

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنْزِلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ

الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ

“Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir. “Sen ancak bir iftiracısın” dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler.*De ki: Onu, Mukaddes Rûh (Cebrail), iman edenlere sebat vermek, müslümanları doğru yola iletmek ve onlara müjde vermek için, Rabbin katından hak olarak indirdi.”³¹²

Şiddet üslûbu içeren bir ayet indikten sonra daha yumuşak bir ayet inince Kureyş kâfirleri söyle demişlerdir: “Muhammed ashabıyla alay ediyor. Dün dediğini bugün yalanlıyor, bugün emrettiğini yarın yasaklıyor öyleyse Kur’ân’dan söylediklerini kendi uyduruyor.”³¹³ Allah’ın bir ayet hakkındaki neshi bilgisizlikten değil, ilahi hikmet ve kullarının menfaati içindir. Zaman içinde faydalı olan, diğer bir zaman diliminde zararı olabilmektedir. Cebrail’in, Rûhu'l-Kudüs unvanı ile anılması ise kâfirlerin iftiralarını şiddetle reddetmek, peygamberlerin son derece temiz ve mukaddes olduğunu vurgulamak içindir. “Allah ne indireceğini daha iyi bilir.” ara cümlesi nesihteki ilâhî hikmeti açıklamak için gelmiştir. Burada, birinci şahıstan üçüncü şahsa dönüş sanatı da vardır. Allah lafzının kullanılması ise, kalplere korkuyu yerleştirmek içindir.³¹⁴

Kur'an-ı Kerîm onların hedeflerinin, amaçlarının ve beklentilerinin dışında bir cevap vererek maksadını iptal etmiş ve ortadan kaldırmıştır. Onların iddialarına cevap vererek nesihin çelişkili bir durum olduğu söylemlerinin iftira olduğu farklı bir yöne çevrilerek bildirilmiştir. Zira tebdil yani değiştirmek tespit mesabesindedir. Bu şekilde birbirine zıt özellikleri, üslûb-u hakîmin gayelerinden olan ta‘riz yoluyla iptal etmiştir. Nitekim Âlûsî de bu ayette üslûb-u hakîmin gayesinin ta‘riz olduğunu vurgulamıştır.³¹⁵

Diğer bir ayet ise şudur;

³¹² Nahl: 16/101-102.

³¹³ İbn Âşûr, XIV, 281.

³¹⁴ *Safvetü't-Tefâsir*, III, 344-345; Elmalılı, V, 3123-3124.

³¹⁵ Âlûsî, VII, 468; İbn Âşûr, XIV, 281.

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا
سَكَتَ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنُرِيهِ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

“(Resûlüm!) Âyetlerimizi inkâr eden ve “Muhakkak surette bana mal ve evlât verilecek” diyen adamı gördün mü? O, gaybı mı bildi, yoksa Allah’ın katından bir söz mü aldı? Kesinlikle hayır! Biz onun söylediğini yazacağız ve azabını uzattıkça uzatacağız. Onun dediğine biz vâris oluruz, (malı ve evlâdı bize kalır); kendisi de bize yapayalnız gelir.”³¹⁶

“Şimdi âyetlerimizi inkâr eden ve muhakkak bana mal ve evlat verilecektir, diyen adamı gördün mü?” ayeti Âs b. Vail hakkında nazil olmuştur. Sahabelerden Hubab (r.a) alacağını istemek üzere Âs b. Vail’e gittiği vakit, Âs: “Muhammed’e küfretmeden alacağını asla vermem.” demesi üzerine Hubab: “Vallahi, ben, ne hayatımda, ne ölümümde ve ne de tekrar dirildiğim zaman Muhammed’e asla küfretmem, cevabını vermiştir. Buna karşı Âs: “Öyle ise bekle öldükten sonra tekrar dirildiğinde bana gelirsın. O vakit benim malım ve evladım olacak, alacağını sana veririm” demesi üzerine ayet nazil olmuştur. Ayette kullanılan soru kalıbı hayret ifade etmektedir. Hayır lafzı ise red ve sakındırma içindir. Muhataplarının beklemediği bir şekilde cevap verilerek ne malına ne çocuğu olacak, tek başına olacak ifadesiyle üslûb-u hakîmin gayelerinden inkâr güdülmüştür. Muhatabın beklentisinin aksine cevaplarla iddiası çürütülmüştür.³¹⁷

Konuyla alakalı başak bir ayet ise şudur;

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ فَإِذَا هُمْ فَرِيقَانِ يَخْتَصِمُونَ قَالَ يَاقَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ
بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

“Andolsun ki, “Allah’a kulluk edin!” (demesi için) Semûd kavmine kardeşleri Sâlih’i gönderdik. Hemen birbiriyle çekişen iki zümre oluverdiler. Sâlih dedi ki: Ey kavmim! İyilik dururken niçin kötülüğe koşuyorsunuz? Allah’tan mağfiret dilereniz olmaz mı? Belki size merhamet edilir.”³¹⁸

³¹⁶ Meryem: 19/77-80.

³¹⁷ *Safvetü’l-Tefâsir*, III, 504; Elmalılı, V, 3314-3316; Çetiner, II, 595-596.

³¹⁸ Neml: 27/45-46.

Bu ayetlerde din yönünden değil soy yönünden kardeşleri olan Hz. Salih (a.s.) onları tevhide ve ibadete çağırmaktadır. Mü'min ve kâfir olarak iki grubun dini noktada ihtilaflarının söz konusu olduğu bildirilmektedir. Kâfirlere inatlarından dönmeleri gerektiği vurgulanmış ve onlara beklemedikleri bir cevap verilerek azabı acele beklemek yerine bir an önce tövbe etmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü azap geldiği zaman onları ertelemez. “Allah'tan mağfiret dilemelisiniz” cümlesi teşvik içindir ki sizin için af dilemek daha önemlidir. Hayırda, istiğfarda acele etmenin, şerde ve azapta acele etmekten daha iyi olduğu üslûb-u hakîm yoluyla daha önemli olana vurgu yapılmıştır.³¹⁹ Diğer bir ayet ise şu şekildedir;

يَقُولُونَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ وَلِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَكِنَّ

الْمُنَافِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Onlar: Andolsun, eğer Medine’ye dönersek, üstün olan, zayıf olanı oradan mutlaka çıkaracaktır, diyorlardı. Hâlbuki asıl üstünlük, ancak Allah’ın, Peygamberinin ve müminlerindir. Fakat münafıklar bunu bilmezler.”³²⁰

Münafıklar Benî Mustalık savaşından Medine’ye döndükleri vakit Hz. Muhammed (s.a.v.) ve arkadaşlarını oradan çıkaracağız, aziz, şerefli, kuvvetli olanlar, zelil ve zayıf olanları oradan çıkaracaktır şeklinde konuşmalar geçmiştir. Bunun üzerine bir sahabe Peygambere giderek, bu sözleri naklederek, bu sözleri söyleyenlerden birisi de babamdır der ve Hz. Peygamberden babasını öldürmek için izin ister. Bir rivayete göre de fitne çıkarıyor diyerek Hz. Ömer öldürmek için izin istemiştir. Bu olay üzerine nâzil olan ayette kuvvet ve üstünlüğün Peygamber ve mü’minlerde olduğu, mal ve taraftar çokluğunu üstünlük sayan münafıkların ise tam tersi konumda olduğu vurgulanmıştır. Muhataplara beklemedikleri bir cevapla karşılık verilmiştir. Muhatapların söyledikleri sözün zahirine hükmedilmiş fakat kastettikleri mananın dışına sevk edilerek aziz kimselerin Peygamber ve beraberindekiler olduğu vurgulanmıştır. Kur’ân adeta onların planlarını suya düşürerek Allah ve Rasûlüne ait izzetin, gerçek, hakiki bir izzet olduğunu diğer tüm izzetlerin eksik olduğunu, Allah’ın yardım ve zafer nasip ettiği mü’min

³¹⁹ İbn Âşûr, XIX, 280; *Safvetü’l-Tefâsir*, IV, 336; Elmalılı, V, 3683.

³²⁰ Münafikun: 63/8.

kullarına üstün gelecek kimsenin olmadığı vurgulanmıştır.³²¹ Diğer bir ayet ise şu şekilde gelmektedir;

فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ

جَنَّةَ نَعِيمٍ

“(Resûlüm) O kâfirlere ne oluyor ki, bölük bölük sağından ve solundan sana doğru koşuyorlar. Onlardan her biri nimet cennetine sokulacağını mı umuyor?”³²²

Müşrikler, halka halka Rasulullah’ın (s.a.v) etrafında toplanarak sözlerini dinledikten sonra, Hz. Peygamber ve ashâbıyla alay ederek: "Eğer bunlar Muhammed'in söylediği gibi cennete girerse, biz mutlaka onlardan önce gireriz. Eğer cennetten onlara bir şey verilecekse bize daha çok verilecektir. Bu şekilde konuşan bir grup kâfir hakkında nâzil olan ayette, onlara beklemedikleri bir şekilde cevap verilerek cennet beklentileri boşa çıkartılmış ve maksatlarının aksinin gerçekleşeceği istihzâ yoluyla bildirilmiştir. Ayette geçen soru cümlesi azarlama ve sitem içeren bir inkâr sorusudur. Burada üslûb-u hakîmin inkâr gayesi güdülmüştür. Hz. Peygamberi yalanlayan kâfirler mi cennete girecek? şeklinde istihzâ ile inkâr edilmiştir.³²³ Bu konuya dair ele alınan son ayet ise şudur;

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ

“(Resûlüm!) Kuşkusuz biz sana Kevser’i verdik. Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes. Asıl sonu kesik olan, şüphesiz sana hınç besleyendir.”³²⁴

Rivayetlere göre, As b. Vâil, Hz. Peygamber zikredildiği zaman: “Bırakın şu soyu kesik, çocuğu olmayan adamı, öldüğü zaman adı sanı kesilecek” şeklinde söz söylemiştir. Bunun üzerine nâzil olan ayet-i kerimede Hz. Peygamber’e söylenen sıfatın özelliğini, Kur’an-ı Kerim zâhirine hamlederek zâhiri anlamında kullanılmış fakat As b. Vâil’in kullandığı maksadın dışında ve onun beklemediği bir şekilde cevap olarak getirilmiştir.

³²¹ İbn Âşûr, XXVIII, 249; *Safvetü't-Tefâsir*, VI, 450-451; Elmalılı, VII, 4996-5009.

³²² Meâric: 70/36-38.

³²³ *Safvetü't-Tefâsir*, VII, 60; Elmalılı, VIII, 5362-5363.

³²⁴ Kevser: 108/1-3.

İbn Âşur bu ayetteki üslûbu hakîmle ilgili olarak şunları ifade etmektedir. Burada Muhammed ebterdir sözü, doğrudan söyleyenin ağzından nakledilmiştir. Bunun nedeni ise bu sözü çürütmek ve gerçek dışı olduğunu ispat içindir. Bu ayette muhatapların zihnindeki anlamın dışında bir mana ile beklemedikleri bir cevapla mukabelede bulunulmuştur. Erkek çocuk sahibi olmamak ebter kapsamında değildir. Gerçek ebter kendisinden hayır kesilen, hayır gelmeyen anlamına hamledilmiştir. Çünkü o kişi Allah'ın rahmetinden mahrum kalmıştır. Ebter kelimesi marife olduğundan tahsis ifade eder ve o sıfatı Hz. Peygamber'den reddeder. Ayette üslûb-u hakîmin iptal gayesi güdülmüş ve mana tam tersine döndürülmüştür.³²⁵

Bu bölümde ele alınan ayetler burada bitirilmektedir. İlgili ayetlerden de anlaşılacağı üzere üslûb-u hakîm sanatıyla alakalı ayetlerde gayeler ve sanatın kısımları iç içe geçmiş haldedir. Bir sonraki bölümde ise soru soran kişiye arzulamadığı bir cevap vermekle ilgili ayetler ele alınacaktır.

2.2. SORU SORAN KİŞİYE ARZULAMADIĞI BİR CEVAP VERMEK

Üslûb-u hakîm sanatının ikinci kısmı olan soru soran kişiye arzulamadığı şekilde cevap vermek; muhatap için daha hayırlı daha evlâ olduğundan, muhatabın dikkatini celb etmek vb. faydalarından dolayı sorunun farklı cevaplanması esasına dayanmaktadır.

Üslûb-u hakîmin bu çeşidine ait Kur'ân'dan tespit edilen ve bu bölümde bahsi geçen ayetler Mushaf tertibine göre nüzul sebepleri incelenerek ele alınacaktır

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez. İman etmişlere gelince, onlar böyle misallerin Rablerinden

³²⁵ İbn Âşûr, XXX, 577; *Safvetü 't-Tefâsir*, VII, 449-450; Elmalılı, IX, 6179-6208.

gelen hak ve gerçek olduğunu bilirler. Kâfir olanlara gelince: Allah böyle misal vermekle ne murat eder? derler. Allah onunla birçok kimseyi saptırır, birçoklarını da doğru yola yöneltir. Verdiği misallerle Allah ancak fâsıkları saptırır (çünkü bunlar birer imtihandır). Onlar öyle (fâsıklar) ki, Allah’a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah’ın, ziyaret edilip hal ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyaretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.”³²⁶

Allah Teâlâ Kur’ân’da sinek ve örümceği zikredip müşriklerin yapmakta oldukları şeylere bunları misal getirince Yahudiler gülerek: “Açıkçası bu Allah kelâmına hiç benzemiyor. Acaba Allah bu adi şeyleri anlatmakla neyi kastediyor ki?” demişlerdir. Bunun üzerine nâzil olan ayetin devamı ise “onlar ki kesin kesin söz verdikten sonra Allah’ın ahdini bozarlar...” ayeti de ehli kitabın kâfirleri ve münafıkları, özellikle de muhâcirler arasına karışan Yahudi hahamları, onlara yakınlık gösterenler ve şirk üzerine ısrar eden münafıklar hakkında nâzil olmuştur.³²⁷

Bu ayette sinek ve örümceği misal getirmekten maksat, kâfirlerin delaletini, mü’minlerin de hidayetini arttırmaktadır. İlâhi meseller, Allah’tan gelmiş olduğu için haktır, aklın inkâr edemeyeceği derecede sabittir. Misal verilmekten maksat hidayet ve öğüt içindir. Neden sivrisinek vb. varlıklardan örnek verildiği sorusunun zâhirine göre cevap verilmiş fakat bu misallerden Allah’ın neyi murat ettiğinin hikmetini sormaları gerektiği, onlar açısından daha önemli olduğu üslûb-u hakîm yoluyla vurgulanmıştır.³²⁸

Bu konuyla alakalı bir diğer ayet ise şu şekildedir;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ

الْبِرُّ مَنْ اتَّقَى وَاتَّقُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışıdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”³²⁹

³²⁶ Bakara: 2/26-27.

³²⁷ Çetiner, I, 19-20; Elmalılı, I, 278-281.

³²⁸ İbn Âşûr, I, 365.

³²⁹ Bakara: 2/189.

Rivayet olunduğuna göre Sahabeden bazılarının: “Ya Rasulallah! Hilâl niçin bazen ip gibi ince görünüyor, sonra içi dolarak her tarafı aydınlık oluyor, sonra da tekrar ilk haline dönünceye kadar ışığı azalıyor. Güneş gibi bir halde durmuyor?” şeklindeki soruları ve Câhiliyye devrinde ihrama girildiği vakit, dönüşte evlerine arka taraflardan girmeleri üzerine âyet nazil olmuştur.³³⁰

Hiz. Peygamber’e hilal hakkında niçin küçük gözüküyor, neden artıyor ve tam şeklini nasıl alıyor şeklinde soru sorduklarında, Hiz. Peygamber onlara hilalden anlaşılması gereken hikmeti açıklamıştır. Sanki ayetin takdiri şu şekildedir: Sizi ilgilendiren, sormanız gereken hilalin yaratılış hikmetidir ki size lazım olan da budur. Ayın başında ve sonunda durumu nasıldır şeklinde değildir.³³¹ Bu ayet üslûb-u hakîmin soru soranın maksatlarının dışında cevaplandırılması kısmına girmektedir. Üslûb-u hakîmin gayelerinden ise daha önemli olana vurgu vardır.

Allah Teâlâ insanlara kolaylık olarak, hilalin zamana tekabül eden unsurlarını öğretmiş, kendilerine lazım olacak olan farz ibadetlerden hac, kadınların iddet sureleri gibi doğrudan pratik gayeleri amaçlayarak onların sorularına cevap verilmiştir³³² Ayın çok değişik evreler geçirmesinin faydası ve hikmeti bağlamında, insanlara vakit tayiniyle ilgili türlü yararlarından yalnız hacla alâkalı olanına işaret edilmiştir. Hâlbuki hicrî takvime göre ay ve yılların hesaplanması gibi takvim konuları yanında ramazan orucu, zekât, kurban, fitre gibi dinî vecîbelerin ifa edileceği zamanları tayinde de faydalıdır.³³³

Belâgat âlimleri buradaki sorunun gerçek bir sebep sorusu mu yoksa hikmete dayalı bir soru mu olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zemahşerî³³⁴ Râğîb el-İsfahânî³³⁵ Kadî Beydâvî³³⁶ bu sorunun hikmete dayalı bir soru olduğunu söylemişlerdir. Zira cevap bu sorunun gerçek bir sebebe dayalı bir soru olmadığını göstermektedir. Asl olan zâhir anlamın dışında bir anlam söz konusudur. Sekkâkî ise buradaki sorunun hikmete dayalı bir soru değil hakikate dair bir soru olduğu görüşündedir.³³⁷ Zira bu ayetin hikmeti

³³⁰ Safvetü't-Tefasir, I, 113.

³³¹ Muhyiddin Derviş, İ'rabü'l-Kur'ânî'l-Kerim ve Beyânüh, Daru'l İrşâd Darul Yemame, Dimeşk Beyrut 1415, I, 278-279.

³³² Ebu'l-Meâli Bahaüddin el-Bağdâdî, *et-Tezkiratu'l-Hamduniyye*, Daru's-Sâdir, Beyrut 1417, VII, 353.

³³³ *Kur'an Yolu Tefsiri*, I, 290-292; Haşimi, 319-320.

³³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 234.

³³⁵ İsfahani, *Müfredatu'elfazî'l-Kur'an*, 843.

³³⁶ Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, thk. Muhammed Maraşlı, Daru İhya-İt-Turas, Beyrut 1418, I, 127.

³³⁷ Sekkâkî, I, 327.

açıktır. Hikmete dair bir suale burada gerek yoktur. Cevap ise üslûb-u hakîm kabilindendir. İ'rabul-kur'ân müellifi derviş bu konuda farklı görüşte olan âlimlerin hüccet ve delillerinin birbirini eleştirmekten ibaret olduğunu söyledikten sonra bu konudaki ihtilafların İslam ümmetinin ilmi mirasının bir zenginliği olduğunu söylemiştir.³³⁸

Zemahşerî, ayetin manasının Allah'ın yaptığı her şeyin hikmeti ve kulların yararına olduğunu, hilalin bu durumlarını sormayı terk etmelerini, gördükleri şeyleri gözden geçirmelerini söylemiştir.³³⁹

Ayın ilk görüldüğü birinci ve ikinci gecede (bir görüşe göre de ilk üç gecede) durumuna hilâl denir. Bir tane hilâl olduğu halde âyette bu kelimenin çoğul (ehille) kullanılması ayın evrelerine işaret etmektedir. Bu sebeple âyetin ilk cümlesini “Sana hilâlin evreleri hakkında soru soruyorlar?” şeklinde anlamanın daha uygun olduğu ifade edilmiştir. Kuran Yolu Tefsiri soru soru soru hakkında olduğunu söyleyerek buradaki sorunun hikmete dayalı değil, hakiki bir sebebe dayalı soru olduğu görülmüştür.³⁴⁰

Sekkâkî, bu ayet-i kerimeyi emir, istifham ve nidâ gibi meânî ilmi konularında üslûb-u hakîm çerçevesi içinde yer vermiş, muhataba beklemediği bir şekilde mukabelede bulunmak ya da soru soran kimseye onun kastetmediği bir cevabı vermek şeklinde tanımlamıştır.³⁴¹

Üslûb-u hakîm sanatına dair tüm eserlerde ele alınan bu ayetten anlaşılacağı üzere soru sormanın ehemmiyeti ve hikmetleri, cevap vermenin yol ve yöntemleri en güzel şekilde örneklendirilmiştir. Kur'ân'da ele alınan herhangi bir unsurun (hilal gibi) birçok gayeyi ihtiva ettiği de bu ayetten anlaşılmaktadır.

Konuya dair ele alınan diğer ayet ise şudur;

³³⁸ Derviş, *İ'rabü'l-Kur'ân*, I, 278-279.

³³⁹ Zemahşerî, I, 234.

³⁴⁰ Muhammed Ebu Musa, *Hasâisus Terâkîp*, Dirase Tahliiliyye li Mesaili İlmi Meanı, Mektebetu Vehbe, Kahire, 271; İbn Atıyye, I, 261.

³⁴¹ Sekkâkî, I, 327; el-Haşimi, 319-320.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.”³⁴²

Bu ayet, sahabenin, Rasullullah’a mallarını nereye koyacaklarına, nereye harcayacaklarına ve kimlere infakta bulunacaklarına dair soruları üzerine nâzil olmuştur. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre, bir adam ve Rasûlullâh’a (s.a.v) gelmiş, ey Allah'ın Elçisi, bir dinarım var (onu ne yapayım)? diye sormuştur. Hz Peygamber (s.a.v.): Kendine infakta bulun, kendine harca, buyurmuştur. Adam, iki dinarım var, dediğinde, İkisini de ailene harca, buyurmuştur. Üç dinarım var, deyince, Hizmetçine harca, buyurmuştur. Dört dinarım var, deyince, Ana-babana harca, buyurmuştur. Beş dinarım var, demiş Akrabalarına harca, onlara infak et, buyurmuştur. Altı dinarım var, deyince Efendimiz, Onları Allah yolunda infak et, Allah yolunda harca, buyurmuştur.³⁴³ Sorular ve cevaplardan anlaşılacağı üzere, her bir soru ayrı ayrı cevaplanarak usul gösterilmiştir.

Yüce Allah bir hikmete binaen sorulan soruyu göz ardı ederek, soru soran kişiye farklı bir cevap vererek üslûb-u hakîm ile mukabelede bulunmuştur. Zira harcamanın ve sadakanın kimlere yapılması gerektiğini bilmek, harcanacak şeyin ne olduğunu bilmekten daha önemlidir. Çünkü toplumların ıslahı ancak harcamaların yerli yerinde yapılmasına bağlıdır.³⁴⁴ Muhatap için elzem olan, önemli olan, neyi infak edecekleri değil, kimlere infak edecekleridir.³⁴⁵ Onlara yakışan, gerekli olan unsur harcama konusunda kimlere harcama yapılması gerektiğini sormalarıdır. Niye harcayacakları ve ne kadar hangi miktar harcayacakları konusu ise zaten infak konusunun içinde bulunmaktadır. Bu ayette mukteza-yı hale uygun olarak neyin harcanacağı değil kimlere harcanacağı muhatapların durumuna göre açıklanmıştır.

³⁴² Bakara: 2/215.

³⁴³ Alûsî, II, 105; Çetiner, I, 85-86.

³⁴⁴ Zûrkânî, I, 127; Haşimi, 319-320.

³⁴⁵ Sekkâkî, I, 327; Elmalılı, II, 753-755.

Sekkâkî, Bakara Suresi 189. ve 215. ayetleri üslûb-u hakîmin doğrudan Kur'an'daki iki örneği olarak vermektedir. Bakara 215. ayet-i kerime ve diğer ayet-i kerimler üslûb-u hakîm sanatının muhatabın içinde bulunduğu durum ve konunun dikkate alınarak muhataba cevap verilmesi konusuyla doğrudan ilişkilidir.

Konuyla alakalı bir diğer ayet ise şu şekildedir;

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ قَالَ يَا قَوْمِ لَيْسَ بِي ضَلَالَةٌ وَلَكِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ أُبَلِّغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَأُنصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Andolsun ki Nuh’u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum. Kavminden ileri gelenler dediler ki: Biz seni gerçekten apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz! Dedi ki: “Ey kavmim Bende herhangi bir sapıklık yoktur; fakat ben, âlemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”³⁴⁶

Ayet-i kerîmede muhatapların maksatlarının dışında bir cevap verilmiş, Hz Nuh’un dalâlette olmadığı Resul olduğu vurgulanmış, doğru yolu bulmalarına, yönelmelerine ve Hz. Nuh’un risaletini tasdik etmelerine imkân vermek için onlara hoş-yumuşak(telattuf) bir hitapla cevap verilmiştir. Hz Nuh’un kavmine getirdiği şeyler konusunda kafa yormaları gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu doğrultuda, bilmedikleri şeyleri öğrenme konusunda gayret sarf ederek basiretlerine yönelinmiştir. Doğru yolu bulmaları için onlara telattuf yoluyla nazik bir şekilde cevap verilmiştir. Burada üslûb-u hakîmin, muhatapları kırmadan nezaket içinde doğru yola kılavuzlama anlamına gelebilecek telattuf amacı güdülmüştür.³⁴⁷

Diğer bir ayet ise şudur;

³⁴⁶ A’raf: 7/59-62.

³⁴⁷ Âlûsî, IV, 389; Elmalılı, III, 2202; *Safvetü’t-Tefâsir*, II, 314-315.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ

رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ

“Kavminin ileri gelenlerinden büyüklük taslayanlar, içlerinden zayıf görülen inananlara dediler ki: Siz Salih’in, Rabbi tarafından gönderildiğini biliyor musunuz? Onlar da Şüphesiz biz onunla ne gönderilmişse ona inananlarız, dediler.”³⁴⁸

Salih (a.s.)’in kavminden ileri gelen kibirliler, zayıf mü’minlere alay ve eğlence üslûbuyla sordukları sorularına üslûb-u hâkim cevap verilmiştir. Mü’minler, O’nun peygamberliğine iman ettiklerini bildiren bir cevap vermişlerdir. Mü’minlerin, “ya o bir peygamberdir” yerine, “Biz onun peygamberliğine inanmıyoruz.” şeklinde açık bir kabul edişle cevap vermeleri son derece güzeldir. Ayetin zâhirinden evet bildik demeleri gerekirken, iman ehlinde olduklarını bildirmek için daha fazla açıklama ile sözü uzatmışlardır. O’nun peygamberliği hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Çünkü bu büyük mucizeyi getirmiştir. Peygamberliğini sormaya ihtiyaç yoktur. Akıllı bir kimsenin peygamberlerin peygamberliği konusunda şüphe duymayacak şekilde hareket etmesi gerektiği ta‘riz yoluyla işaret edilmiştir.³⁴⁹ Konunun örneklerinden olan diğer bir ayet ise şöyledir;

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إِيَّايَ رَبُّكُمْ

وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

“İçlerinden bir topluluk: Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz? dedi. (Öğüt verenler) dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz).”³⁵⁰

Ashab-ı sebt ve avlanma yasağından bahseden ayette, Allah’ın emirlerine itaat etmekten kaçarak, yasakları çiğnemeyi alışkanlık haline getirmeleri, huy edinmeleri sebebiyle imtihana edilerek belaya uğradıkları anlatılmaktadır. Bu ayette Asi halkı vaaz ve nasihatle çağırmanın öğüt vermenin hikmetine vurgu yapılmaktadır. Sordukları

³⁴⁸ A’raf: 7/75.

³⁴⁹ *Safvetü’l-Tefâsir*, II, 323; Elmalılı, III, 2006.

³⁵⁰ A’raf: 7/164.

soru karşısında maksatlarının dışında bir cevapla cevaplamanın hikmeti; öğüt vermekten amaç, onların Allah’a karşı mazeret ve bahanelerini ortadan kaldırmak içindir.³⁵¹

Muhatabın amacının dışında bir cevapla karşılanması mahiyetinde, “Rabbikum” terkipteki Rabb kelimesinin soru soranlara ta’rîz şeklinde getirilmesi üslûb-u hakîm sanatı olarak dikkat çekmektedir. Zira emr-i bi’l ma’ruf nehy-i ‘ani’l-münker görevinin ihmal etmeyi gerektirecek bir bahanesinin olmadığı ifade edilmektedir. Ayet-i kerimede cumartesi günü İsrail oğullarının av yasağını delmeleriyle ilgili olarak kendilerine verilen öğütleri dinlememeleri, isyankar olmaları üslûb-u hakîmin ta’rîz gayesi yoluyla değinilmiştir.³⁵²

Diğer bir ayet ise;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ
لَا يَعْلَمُونَ

“Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O’ndan başkası açıklayamaz. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah’ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler.”³⁵³

Bir rivayete göre yahudilerden bir grup, başka bir rivayette ise Kureyşli Müşrikler Hz. Peygamber’e gelerek risaletini sınamak, onu yalanlamak maksadıyla kıyametin zamanını sormuşlardır. Kıyametin vukûunu uzak görmeleri, inkâr etmeleri nedeniyle alaylı bir şekilde sorular yöneltmişlerdir.³⁵⁴ Bunun üzerine nâzil olan ayet-i kerimede cevap soru soranların amacının dışında bir konuya çevrilmektedir. Onların sordukları soru konusunda hata içinde oldukların vurgulanmak için tersine bir cevap verilmiştir. Daha önemli bir konu hakkında soru sormaları konusuna yönlendirilmişlerdir. Kıyamet

³⁵¹ Safvetü’t-Tefâsir, II, 369.

³⁵² Âlûsî, V, 86.

³⁵³ A’raf: 7/187.

³⁵⁴ Âlûsî, IX, 132; İbnu’l-Cevzî, III, 297; Çetiner, I, 400-401; Elmalî, III, 2341-2344.

saati, kıyametin ne zaman olacağına dair sorularına, kıyamete hazırlanması gerektiği şeklinde daha önemli olan husus dikkat çekilerek üslûb-u hakîm ile cevap verilmiştir. Çünkü Kıyamet ansızın ve onlar gafil iken gelecektir. Kıyametin vaktini sormayı bırakmaları gerektiği çünkü onu ancak Allah bileceği ifade edilmektedir. Asrınızın çöküşünü gerektiren zamanı sormanız sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha önemlidir. Zira bunu bilmeniz sizi zamanı geçmeden ameli salih yapmaya sevk edecektir.³⁵⁵

Konuyla alakalı başka bir ayet ise şu şekildedir;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Peygamber’e aittir. O halde siz (gerçek) müminler iseniz Allah’tan korkun, aranızı düzeltin, Allah ve Resûlüne itaat edin.”³⁵⁶

Bedir gazvesinden sonra savaş ganimetleri hakkında olan ayette Allah ve Resulüne itaat ve teslimiyet olgusuna dikkat çekilmektedir. Bu itaat ve teslimiyet özelliğinin müminlere ait bir özellik olduğu vurgulanmaktadır.³⁵⁷ Ganimet mallarının nasıl taksim edileceği, kimin taksim edeceği sorusuna, soru soranın amacının dışında, onun için daha önemli olan hususa dikkat çekilmiştir. Taksimatın Allah ve Resulüne ait olduğu, yetkinin onlara mahsus olduğu ve önemli olanın bu olduğu üslûb-u hakîm ile vurgulanmaktadır.³⁵⁸

Başka bir ayette ise şu şekilde ifade edilmektedir;

وَإِذَا مَا أَنْزَلْتُ سُورَةً فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَكُنْكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَرَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ

يَسْتَبْشِرُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَرَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَاذِبُونَ

“Herhangi bir sûre indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: Bu sizin hanginizin imanını artırdı? İman edenlere gelince (bu sûre) onların imanlarını artırır ve onlar

³⁵⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakim, Tefsirü'l-menar*, el-Heyetul Mısıriyyetü'l Amme Lil Kitap, Kahire 1990, IX, 387.

³⁵⁶ Enfâl: 8/1.

³⁵⁷ *Safvetü't-Tefâsir*, II, 401; Elmalılı, IV, 2365-2366.

³⁵⁸ Ali Ahmet, 115-116.

sevinirler. Kalplerinde hastalık (kâfirlik ve münafıklık) olanlara gelince, onların da inkârlarını büsbütün artırır ve onlar artık kâfir olarak ölürlər.”³⁵⁹

İmanın artması eksilmesi tartışmasına zemin olan ayetler bağlamında ele alınan bu ayette, imanın ziyadeleşmesi, ayetlerle ortaya çıkan sorumluluklarla birlikte ahkâmla iman edilecek unsurlarda artmaktadır. Bu artışla birlikte inandıkça imanı artar, inkâr ettikçe de inkâr ettiği unsurlarca da küfrü artmaktadır. Münafıklar, Kur’ân’da imana yönlendiren, uyaran, müjdeleyen bir şeyler yokmuş gibi göstererek Kur’ân’ı ibtal etme gayesiyle müminlerle alaylı tarzda buna benzer sorular yöneltmektedirler. Üslûb-u hakîm yönünden ise soru zâhirine hamledilerek cevaplandırılmış fakat imanın artması eksilmesi konusunda maksatlarının dışında cevap verilerek bazı kimselerin imanını bazılarının da küfrünü arttıracakı vurgulanmıştır. Burada muhatabın iddiası çürütülerek, sorusunun geçerliliği iptal edilerek üslûb-u hakîmin ibdal gayesi güdülmüştür.³⁶⁰

Üslûb-u hakîme örnek teşkil eden diğer bir ayet ise şöyledir;

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ

“Ona (Muhammed’e) Rabbinden bir mucize indirilse ya! diyorlar. De ki: Gayb ancak Allah’ındır. Bekleyin (bakalım) ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.” (Yûnus: 10/20)

Müşriklerin, Hz. Peygamberi ve Kur’ân’ı inkâr ettikleri halde inatlarından ve komplekslerinden dolayı mucize istemişlerdir. Ayet-i kerimde mucize inmesini bekleyen kimselere gayb ilmi hususunun sadece Allah’a ait olduğu vurgulanmıştır. Talep ettikleri ayet, mucize indirilmemiş ve tehdit içeren bir üslûbla bekleyin bakalım şeklinde mukabelede bulunularak üslûb-u hakîmin tehdid gayesi güdülmüştür.³⁶¹

Diğer bir ayet ise şu şekildedir;

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ لِكُلِّ

أُمَّةٍ أَجَلٌ إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

³⁵⁹ Tevbe: 9/124-125.

³⁶⁰ *Safvetü't-Tefâsir*, II, 544; Elmalılı, IV, 2648-2651.

³⁶¹ Elmalılı, IV, 2678-2680.

“Doğru iseniz bu vaad (azap) ne zamandır? diyorlar. De ki: Ben kendime bile Allah’ın dilediğinden başka ne bir zarar ne de bir menfaat verme gücüne sahibim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat geri kalırlar ne de ileri giderler.”³⁶²

Mekkeli kâfirlerin, vadedilen azap ne zaman? şeklindeki alaylı sorularına, Allah’ın kudretini gösteren, O’nun dilemesiyle ancak her şeyin olduğunu belirten bir cevap verilmiştir. Soruların zâhirine göre cevap verilmiştir. Bu açıklamayla birlikte istedikleri, bekledikleri azabı kendilerine getiremeyecekleri üslûb-u hakîmin inkar gayesi gözetilerek vurgulanmıştır. Zira her ümmetin eceli bellidir ve yazılmıştır.³⁶³ Konuyla alakalı bir başka ayet ise şöyledir;

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ حَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ

“O (azap) bir gerçek midir? diye senden haber istiyorlar. De ki: Evet, Rabbime andolsun ki o şüphesiz gerçektir ve siz âciz bırakacak değilsiniz.”³⁶⁴

Azap gerçek mi sorusunun zâhiri anlamına bağlı olarak cevap verilmiş ve azap geldiği vakit, azaba uğrayan kişiyi kimsenin kurtaramayacağı vurgulanmıştır. Sizin sormanız gereken daha önemli konu ise, bu gerçeği kabul edip o göre hazırlamanızdır. Ne burada ne de ahirette Allah’tan gelecek azaptan kurtulamayacakları gerçeği üslûb-u hakîm yoluyla vurgulanmıştır. Maksatlarının dışında bir cevabın vurgulanmasındaki gaye, ahmakça alay içeren bir soruyu sormaktansa, irşâd ve öğrenme amaçlı bir soruyu sormalarını hatırlatmaktır.³⁶⁵ Diğer bir ayet ise;

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ

أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتَى هُوَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَرِيبًا

“De ki: İster taş olun, ister demir, isterse gözünüzde büyüyen herhangi bir mahlûk! (Bunlar, Allah’ın sizi yeniden diriltmesini güçleştirmez.) Diyecekler ki: Bizi tekrar

³⁶² Yûnus: 10/48-49.

³⁶³ *Safvetü’l-Tefâsir*, III, 42-43; Elmalı, IV, 2726.

³⁶⁴ Yûnus: 10/53.

³⁶⁵ İbn Âşûr, XI, 196.

(hayata) kim döndürecek? De ki: Sizi ilk kez yaratan. Bunun üzerine onlar sana alaylı bir tarzda başlarını sallayacak ve “Ne zamanmış o?” diyecekler. De ki: Yakın olsa gerek!”³⁶⁶

Bu ayette muhatabı aciz bırakan, küçümseyen bir ifade kullanılmaktadır. Bu bağlamda istediğinizi olun fark etmez, ilk defa yoktan var eden Allah’tır. İster taş ister demir olsun, fark etmez, Allah sizi yeniden yaratmaya ve can vermeye kâdirdir. Peygambere sordukları sorularının zahirine göre verilen cevapta maksatlarının hilafına, onların iddialarını çürütecek şekilde cevap verilmiştir. Zira ilk defa yaratan ikinci defa yaratmaya da kâdirdir.³⁶⁷

Diğer bir ayet ise şu şekilde gelmektedir;

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

“Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.” (İsrâ 17/85)

İbn Abbas’tan rivayetle: Kureyşli müşrikler Yahudilerden kendilerine bir şeyler öğretmelerini talep etmişler. Bu talepleri üzerine Muhammed’e ruhu sorun, demişlerdir. Ayet-i kerîmede “Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.” ayeti üzerine, Yahudiler: size ilimlerden çok az bir şey verilmiş, bize çok ilim Tevrat verildi, şeklinde küçümseyici ifadeler kullanmışlardır.³⁶⁸ Ruh hakkında sordukları soruya verilen cevapta onların maksatları, amaçları dışındadır. Onlar ruhun mahiyetini, ne olduğunu sormuşlar fakat onlara o ruhu yaratan ve Allah’ın ilmi vurgulanarak cevap verilmiştir. Bu konuda ruhun mahiyetini bilmekten öğrenmekten ziyade ruhu Allah’ın yarattığını bu konudaki bilginin Allah’a ait olduğunu vurgulanarak, kinayeli bir cevapla üslûb-u hakîm söz konusudur.³⁶⁹ Üslûb-u hakîmde sorulan soruya farklı bir cevap verilmesinin gayesi soru soran kimsenin, niyetinin inat ve inkar olduğunu ortaya çıkarmaktır.³⁷⁰

Diğer bir ayet ise şöyledir;

³⁶⁶ İsrâ: 17/50-51.

³⁶⁷ *Safvetü’l-Tefâsir*, III, 338; Elmalılı, V, 3179.

³⁶⁸ *Safvetü’l-Tefâsir*, III, 402; Çetiner, II, 573-574; Elmalılı, V, 3197.

³⁶⁹ Âlûsî, VIII, 146.

³⁷⁰ Kefevî, 422.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا قَالَ رَبِّ أُنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَأَنِّي
أَمْرًا قَاعًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّئْ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا

“Allah şöyle buyurdu: Ey Zekeriyya! Biz sana bir oğul müjdelerez ki, onun adı Yahya’dır. Daha önce ona kimseyi adaş yapmadık. Zekeriyya: Rabbim! dedi, karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir? Allah: Öyledir, dedi; Rabbin: O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilkken seni de yaratmışım, buyurdu.”³⁷¹

Hız. Zekeriyya mabedde namaz kılarken melekler Yahya a.s.’ı müjdelemişler. Hız. Zekeriyya ise hayretle sevinç ifade eden soruyu yöneltmiştir. Bu soruya cevap verme konusunda sorunun istikametinde değışiklik yapılarak yaratmanın Allah’a gayet kolay olduğu vurgulanmıştır. Bu kolaylığın hiç yoktan var ederek yaratma olduğu belirtilerek tekrar yaratmanın Allah açısından daha kolay olacağına dikkat çekilmiştir. Burada Hız. Zekeriyya’nın sorusunda üslûb-u hakîmin sarf/‘udûl gayesi güdülmüştür.³⁷²

Bu ayetteki sorularda taaccûb manası vardır. Allah kendi kudretini ortaya koyarak daha önemliye vurgu yapmaktadır. Burada verilen cevapta taaccübü iptal edip karım nasıl hamile olur demene gerek yok, çünkü rabbine bunlar kolaydır denmektedir. Ayrıca burada Allah’ın kudretine vurgu yapılarak iltifat sanatıyla da üslûb-u hakîm yapılmaktadır.³⁷³

Diğer bir örnek ise;

قَالَتْ أُنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَعْيًا قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّئْ وَلِنَجْعَلَ
آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا

“Meryem: Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir? dedi. Melek: Öyledir, dedi; (zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır.

³⁷¹ Meryem: 19/7-9.

³⁷² *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 479-481.

³⁷³ İbn Âşûr, XVI. 71-72

Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iş idi.”³⁷⁴

Hız. Meryem’in babasız çocuk dünyaya getirmesi konusunda var olan kapalılığı gidermek için ayet-i kerimede Hız. Meryem’in telaşına latif bir kinâye ile vurgulanmıştır. Yüce Allah’ın bu şekilde bir yaratmaya kadir olduğu ve bu yaratma şeklinin onun açısından gayet kolay olduğu ortaya konmuştur. Bu yaratma şeklinin arkasında yatan gaye ve hikmetler açıklanmıştır. Zira Hız. İsa bütün insanlık için bir mucize, delil ve rahmet olacaktır. Üslûb-u hakîmin gayelerinden sarf/başka bir yöne yönlendirme vardır. Hız. Zekeriyâ ve Hız. Meryem’in hayret ve taaccubu Allah’ın kudretine teslim olmaya yönlendirilerek var olan durumu kabul etmeleri onlara belirtilmektedir. Zira Hız. Meryem’in babasız çocuk dünyaya getirmesi maslahat gereği Hız İsa’nın peygamberlikle insanlığa sağlayacağı katkı yanında Hız Meryem’in çektiği sıkıntı katlanabilir bir sıkıntıdır. Burada Hız. Meryem kendini beraât ettirmek isteyen makamdadır. Hız. Meryem’in telaşı, itirazı iptal edilerek üslûb-u hakîm ile kudretine vurgu yapılmaktadır.³⁷⁵ Diğer bir ayet ise;

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدْفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ

“Onlar: Eğer doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım) bu tehdit ne zaman gerçekleşecek? derler. De ki: Çabucak gelmesini istediğiniz şeyin (azabın) bir kısmı herhalde yakında başınıza gelecektir.”³⁷⁶

Peygamber ve mü’minlerle alay ederek, doğru söylüyorsanız eğer azap ne zaman? şeklindeki soruları hakikate hamledilmiş fakat onlara maksatlarının dışında cevap verilmiştir. Kıyametin kopmasının yakın olduğu bildirilerek, kıyamete hazırlanmaları gerektiği vurgulanmıştır. Soru soranlar açısından istifham tehekküm içindir. Siz kıyametin kendini soruyorsunuz ama asıl azabı sorun demek istenmektedir. Burada üslûb-u hakîmin tehekküm gayesi güdülmüştür.³⁷⁷ Konuya dair bir başka ayet ise şu şekilde gelmektedir;

³⁷⁴ Meryem: 19/20-21.

³⁷⁵ İbn Âşûr, XVI, 82; *Safvetü’t-Tefâsir*, III, 483-484; Elmalılı, V, 3301.

³⁷⁶ Neml: 27/71-72.

³⁷⁷ İbn Âşûr, XX, 27; *Safvetü’t-Tefâsir*, IV, 396; Elmalılı, V, 3697-3699.

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ لَا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ سَاعَةً وَلَا تَسْتَعِدُّونَ

“Eğer sözünüzde doğru iseniz bu vadettiğiniz (kıyamet) ne zaman kopacak? derler. De ki: Size öyle bir gün vâdedilmiştir ki, ondan ne bir saat geri kalabilirsiniz, ne de ileri geçebilirsiniz.” (Sebe’: 34/29-30)

Kıyametin ya da vadedilen azabın ne zaman geleceğine dair Kur’ân da çok defa sorulmuş; fakat her defasında siyakın gerektirdiği şekilde cevaplar verilmiştir. Bu verilen cevaplarda güdülen gayeler diğer gayelerden farklıdır. Bu ayetteki cevaptan maksat tehdittir. Zira kıyametin ne zaman geleceği üzerine inatla soru sorulmuş ve bu ısrarlı soruları maksatlarının dışında, soranlar için daha önemli olan kıyamete hazırlık yapılması gerektiği belirtilmiştir. Üslûb-u hakîmin tehdid gayesi güdülerek cevap verildiği görülmektedir.³⁷⁸

قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ ayetinden ayetin sonuna kadar iki bölüm sorulan soruya verilen cevabın karşılığıdır. Bu cevap belâgattaki bir cümleyi diğer bir cümleye atıf harfi olmadan bağlamak anlamına gelen fasıl yapılarak Kur’ân’daki diyalog üslûblarına uygun olacak şekilde üslûb-u hakîm içerisinde verilmiştir. Burada muhataplar kıyametin saatinden daha ziyade bütün gayretlerini sadece Allah’ın tayin ettiği bir zaman olan, asla ertelenmeyecek, öne alınmayacak olan, kıyamete hazırlık için kendilerini hazırlamaları gerektiği vurgulanmıştır. Burada üslûb-u hakîm sanatını yerinde, isabetli ve güzel kılan unsur, kıyametin asla olmayacağı şeklinde kinaye üslûbu ile sorulan soruya yine kinayenin bir alt dalı olan ta’riz üslûbuyla cevap verilmesidir. Ta’rizin de burada kullanılmasından gaye onların istifham/soru sorma gayelerine uygun olacak şekilde misliyle mukabele babında tehdid sanatı vardır.³⁷⁹ Bu tür tehdid üslûbunun amaçlarından biri de muhatapta korkuyu bütün yönleriyle muhatabın zihin dünyasına yerleştirmek onu soru sorduğu konularda rastgele, düşünmeden hareket etmemesi gerektiğini hatırlatarak muhatabı inat taassup küfür ve alaycı tavırlardan vazgeçirmektir.³⁸⁰ Diğer bir ayet ise şu şekilde ele alınmaktadır;

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ

³⁷⁸ Âlûsî, VI, 88; Elmalı, VI, 3961.

³⁷⁹ İbn Âşûr, XXII, 200.

³⁸⁰ İbn Âşûr, XXII, 200; Âlûsî, XXII, 144.

“Onlar: Eğer gerçekten doğru söylüyorsanız, bu tehdit ne zaman gerçekleşecektir? derler. Onlar, birbirleriyle çekişip dururken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar.”³⁸¹

Müşriklerin, Bizi tehdit ettiğiniz kıyamet günü, korkuttuğunuz o azap, öldükten sonra dirilme haşır, hesap ne zaman gelecek? şeklindeki sorularına cevap olarak gelen ayetlerde, kıyametin insanları günlük işlerini yaparken, birbirlerine geçmiş hal üzereyken, münakaşa ederken ansızın yakalayacağını bildirilmektedir.³⁸²

Kıyamet, haşır, azap hakkında soranların arzulamadığı bir cevapla Allah’ın hazırladığı azap anlatılarak cevap verilmiştir. Kıyamete hazırlanmanın ve azadan sakınmanın onlar açısından daha önemli olduğu hususu vurgulanmıştır. Burada üslûb-u hakîmin tehdit gayesi güdülerek muhatap için daha önemli olan vurgulanmıştır. Diğer bir ayet ise şu şekildedir;

قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ

“İşte o zaman: Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân’ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler.”³⁸³

Onlar, insanları kabirlerden kimin çıkarıp dirilteceğini sordukları soru amaçlarının dışında cevaplandırılmıştır. Burada söz konusu olan dirilme, onların düşündüğü gibi uykudan uyanmak değil, Allah’ın gerçek sadık peygamberlerinin diliyle indirdiği kitaplardaki vaadde bulunduğu en büyük dirilme olan haşır dirilmesidir. Burada cevabın farklı bir istikamete çevrilmesindeki üslûb-u hakîm gayesi azarlamak, kınamak ve dünyadaki yalanlamalarından dolayı onların kalplerine pişmanlık ve nedamet duygusunu yerleştirmektir.³⁸⁴ Konuyla alakalı bir başka ayet ise şöyledir;

أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ

يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

³⁸¹ Yasin: 36/48-49.

³⁸² *Safvetü't-Tefâsir*, V, 216; Elmalılı, VI, 4023-4033.

³⁸³ Yasin: 36/52.

³⁸⁴ Nizameddin el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Kummi en-Nisaburi, *Garaibü'l-Kur'an ve regaibü'l-furkan*; thk. Zekeriyâ Umeyrât, Darul Kutubil İlmiyye, Beyrut 1996, V, 540.

“İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun ki, apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek? diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir.”³⁸⁵

Rivayet edildiği üzere Kureyş kâfirlerinin ileri gelenlerinden Übeyy b. Halef, Peygamber’e (s.a.v.) eliyle ufalayarak çürümüş bir kemik getirerek, bu kemik çürüdükten sonra, Allah'ın bunu dirilteceğini mi iddia ediyorsun? şeklinde sorusu üzerine Resûlullah (s.a.v): Evet, onu diriltecek, sonra seni diriltecek ve cehenneme sokacak diyerek cevap vermiştir. Bu ayet-i kerime yeniden dirilmeyi inkâr eden herkese cevap niteliğindedir.³⁸⁶

Ayette inkâr eden, soru soran kimse meraklı kimse konumuna indirgenmiştir. Ölülerin tekrar yaşama dönmesi konusunun imkânsız olmasını düşünmek yerine, imanlarını artıracak şekilde sorular sormaları gerektiği onlara bildirilmiştir. Üslûb-u hakîmin daha önemli olana vurgu yapma gayesi güdülmüştür ve maksadının dışında bir cevap ile sorularına karşılık verilmiştir.³⁸⁷ Diğer bir ayet ise;

يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ

“Ceza gününün ne zaman olduğunu sorarlar. O gün onlar ateşe sokulacaklardır. Azabınızı tadın! Acele gelmesini beklediğiniz şey budur işte! (denir.)”³⁸⁸

Bu ayetlerde yalanlamak ve alay etmek niyetiyle hesap ve ceza gününü soranlara, cehenneme girecekleri gün ateşe sokulup yakılacakları gündür cevabı verilmiştir. Ateşe atılma manasındaki fitne kelimesinden iktibasla, aslî madenlerinin ortaya çıkacağı, sınanıp imtihan edildiğiniz gün kastedilmiştir. Acele ettiğiniz azabı tadın derken küfürlerinden ve fesatlarından dolayı çekilen azap kastedilmiştir.³⁸⁹

Kıyametin ne zaman kopacağı sorusuna mukabil başlarına gelecek şeyler tehekküm metoduyla vurgulanarak cevaplandırılmış ve bu cevapla başlarına gelecek şeye karşı tetikte olmaları gerektiği vurgusu yapılmıştır.

³⁸⁵ Yasin: 36/77-79.

³⁸⁶ *Safvetü't-Tefâsir*, V,227-228; Elmalılı, VI, 4038.

³⁸⁷ İbn Âşûr, XXIII, 75.

³⁸⁸ Zâriyat: 51/12-14.

³⁸⁹ *Safvetü't-Tefâsir*, VI, 180; Elmalılı, VI, 4525-4030.

Bir diğer ayet ise şöyledir;

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ لِلْكَافِرِينَ لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ * مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ

“Birisi, yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından inkârcılara gelecek olan ve hiç kimsenin savamayacağı azabı istedi!”³⁹⁰

Rivayetlere göre Kureyş'in ileri gelen kâfirlerinden Nadr b. Hâris azabın gelmesini dilemektedir. Rasulullah (s.a.v) kendisini Allah'ın azabı ile korkutunca alay ederek: “Allah'ım! Eğer bu kitap Senin katından gelmiş bir hak ise, ya üzerimize gökten bir taş yağdır ya da bize elem verici bir azap getir.” demiştir. Bunun üzerine kınanmak üzere bu ayet nâzil olmuştur. Azap geldiğinde kâfirlerin onu engelleyemeyeceği, kaldırılıp savılamayacağı bildirilmiştir.³⁹¹ Azabın vaktini soran kâfirlere maksatlarının tersine azabın özellikleri anlatılarak cevap verilmiş; azaba karşı hazır olmaları gerektiği onlar açısından daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Üslûb-u hakîmin daha önemliye vurgu yapma gayesi güdülmüştür. Konuya dair ele alınan diğer bir ayet ise şudur;

وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ إِلَّا مَلَائِكَةً وَمَا جَعَلْنَا عِدَّتَهُمْ إِلَّا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا لِيَسْتَيَقِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَيَزْدَادَ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا وَلَا يَرْتَابَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْبَشَرِ

“Biz cehennem'in işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık ki, böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensinsin, iman edenlerin imanını arttırsın; hem kendilerine kitap verilenler hem müminler şüpheyi düşmesinler, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de: “Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?” desinler. İşte Allah böylece, dilediğini sapıklıkta bırakır, dilediğini doğru yola erdirtir. Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez. Bu ise, insanlık için ancak bir öğüttür.”³⁹²

³⁹⁰ Me'âric: 70/1-3.

³⁹¹ *Safvetü't-Tefâsir*, VII, 54-55; Elmalılı, VIII, 5348-5351; Çetiner, II, 906.

³⁹² Müddesir: 74/31.

Ebu Cehil ile Ebu'l-Eşedd'in cehennem bekçileri olan meleklerle alay etmeleri üzerine nâzil olan ayette, melekler sizin güç yetirebileceğiniz adamlar değil melekler şeklinde haber verilmiştir.³⁹³ Burada sorularının zâhirine göre cevaplanarak, fitne çıkaranların beklentilerinin aksine onların beklentilerini boşa çıkaracak şekilde cevap verilmiştir. Meleklerin sayısı inkâr edenler ve Ehl-i Kitab'ın iman etmemesi açısından bir fitne müminlerin imanının artması açısından da bir fırsattır. Burada üslûb-u hakîmin ibtal gayesi güdülmüştür.

Diğer bir ayet ise şu şekilde ele alınmaktadır;

بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَإِذَا بَرَقَ الْبَصَرُ وَخَسَفَ الْقَمَرُ وَجُمِعَ الشَّمْسُ

وَالْقَمَرُ يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَتَيْنَ الْمَفْرُكَا لَا وَزَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ

“Fakat insan önündekini (kıyameti) yalanlamak ister. Kıyamet günü ne zamanmış? diye sorar. İşte, göz kamaştığı, ay tutulduğu, güneşle ay bir araya getirildiği zaman! O gün insan, “Kaçacak yer neresi!” diyecektir. Hayır, hayır! (Kaçıp) sığınacak yer yoktur! O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur.”³⁹⁴

Rivayetlere göre Adıyy b. Rabîa'nın Rasulullah'a (s.a.v.) gelerek: “Ey Muhammed Kıyamet gününü bana anlat ne zaman ve nasıl olacak? sorusu üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) de kıyamet gününü ona anlatmış bunun üzerine Adıyy: Ey Muhammed O günü apaçık görsem dahi seni tasdik etmem ve sana iman etmem Allah bu kemikleri nasıl toplar.” şeklindeki diyalog üzerine ayet nâzil olmuştur.³⁹⁵ Başka bir rivayette ise Ebu Cehil'in ölümden sonra dirilmeyi inkârı üzerine inzâl olmuştur.³⁹⁶

İnsan, kıyamet gününün ne zaman olacağını soruyor, âyetindeki soru, kıyameti uzak gören ve hata yapmak isteyen, dünyadan, şehvetlerinden, arzularından kopamayan insanların sorusudur. Zira buradaki sorudan maksat, olayı uzak görmek ve inkâr etmektir. Bu nedenle kâfir ahiret hayatını inkâr eder ve öldükten sonra dirilmeyi yalanlar. Kıyametin halleri anlatıldıktan sonra, O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin

³⁹³ Elmalılı, VIII, 5447-5459; Çetiner, II, 923.

³⁹⁴ Kıyamet: 75/5-12.

³⁹⁵ *Safvetü't-Tefâsir*, VII, 140; Çetiner, II, 925.

³⁹⁶ Kurtubi, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 61.

huzurudur, cümlesi kıyametin açıklaması mahiyetinde başlangıç cümlesidir. O gün Allah'tan başka ne sığınılacak yer ne de kurtulacak yer vardır.³⁹⁷

Ayetteki cevap zâhir soruya göre verilmiş, alaylı bir şekilde kıyametin vaktini soran kişiye istihza ile değil de ciddiyetle cevap verilmiştir. Soruya, soru soranın maksadının dışında bir cevap getirilerek, kıyametin ne zaman kopacağına belirlenmesi yerine kıyametin korkunç halleri vurgulanarak cevap verilmiştir. Burada ta'riz amacı güdülmüştür. Bazı kaynaklar kıyametin ne zaman kopacağını sorarak bugünde sakınılması gereken şeyleri ihmal etmelerinden dolayı soru soranların azarlanarak (tevbih) ta'riz yoluyla cevap verildiğini söylemektedir.³⁹⁸ Bu ayetteki üslûb-u hakîmin gayesinin ta'riz olduğu belirtilmekle birlikte ayrıca daha önemli bir hususa ve daha mühim gayeye yönlendirme/udûl de söz konusu olabilir. Zira kıyametin ne zaman kopacağından ziyade kıyametin dehşetli durumları vurgulanmış, muhatapların kıyamete hazırlık yapması gerektiği belirtilmiştir. Diğer bir ayet ise şöyledir;

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا إِلَى رَبِّكَ مُنتَهَاهَا إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا

كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا

“Sana kıyameti sorarlar: Gelip çatması ne zamandır? (derler.) Sen onu nereden bilip bildireceksin! Onun nihaî ilmi yalnız Rabbine aittir. Sen ancak ondan korkanları uyarırsın. Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar.”³⁹⁹

Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber'e gelerek kıyamet ile ilgili haberleri alaylı bir şekilde sormuşlardır. Bu olay üzerine inen ayet-i kerimede kıyametin geliş saati gecikse bile muhakkak vuku bulacağı ve dünyadaki yaşamları sanki bir günün akşamı veya sabahı kadar olacağı teşbih yoluyla vurgulanmıştır. Sizin için önemli olan Hz. Peygamber'in kıyametin zamanını bildirip bildirmemesi değil, korkanları, sakınanları uyarmasıdır. Çünkü bu uyarıda sizin için fayda vardır. Ayrıca son peygamberin gelmesi, kıyametin

³⁹⁷ Âlûsî, XXIX, 140; *Safvetü't-Tefâsir*, VII, 141-142; Elmalılı, VIII, 5470-5478.

³⁹⁸ İbn Âşûr, XXIX, 44; Ali Ahmet, 150.

³⁹⁹ Naziât: 79/42-46.

alametinin beyânıdır. Kıyametin yaklaştığı alameti, Hz. Peygamber'in gönderilmesinden belli olduğu ve bu şekilde soru sormalarının manasız olduğu bildirilmektedir.⁴⁰⁰

Ayet-i kerime, mukadder bir soruya cevap olarak gelmiştir. Bu yönüyle isti'nâf-i beyâniyye iken, soru soranların beklemediği bir şekilde cevap alması yönüyle de üslûb-u hakîmdir. Size yakışan, lazım olan ve sizin için önemli olan kıyametin ne zaman kopacağı değildir. Buradaki cevap hem Hz. Peygamber'e hem de müşriklere beklemedikleri şekilde verilmiştir. Hz. Peygamber'e görevini yapması, tebşîr ve tebliği hatırlatılmış, müşriklere de salâhiyetleri olmayan kıyameti sormamaları gerektiği bildirilmiştir. Bu bağlamda gerek Hz. Peygamber'e gerek müşriklere, herkese sorumlu oldukları görevler hatırlatılmaktadır. Ayrıca bu cevap sorunun anlamak, öğrenmek için değil de başka gayelerle sorulduğunu gösteren bir karinedir.⁴⁰¹

Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan kısım burada sona ermektedir. Üslûb-u hakîmle alakalı Kur'ân ayetleri tefsirlerde ele alınış biçimleri incelenmiştir. Birinci ve ikinci bölümde ele alınan unsurlardan yola çıkılarak araştırmada ulaşılanlar sonuç bölümünde ele alınacaktır.

⁴⁰⁰ Elmalılı, VIII, 5563-5569; *Safvetü't-Tefâsir*, VII, 207-209; Çetiner, II, 933.

⁴⁰¹ İbn Âşûr, XXX, 94-95.

SONUÇ

Kıyamete kadar sürecek olan, evrensel, zamanını aşan, sonsuz ve daimi mucize olan Kur'an-ı Kerîm; okundukça buharlaşmayan, inceledikçe, araştırma yapıldıkça daha da derin ve engin dünyalar sunan bitmez tükenmez bir hazinedir. Kelimelerinde, tertibinde, harflerin bir araya gelişlerinde bile bin bir hikmet barındıran bir kaynaktan araştırma yapmak, ne kadar gayret gösterilse de hiçbir zaman yeterli olmayacaktır. İlahi metnin anlaşılması ve hayata tatbik edilebilen yönünün ortaya çıkarılabilmesi hedefiyle yola çıkılan bu çalışmada, Kur'ân'ın î'câz yönlerinden olan belâgata ağırlık verilmiştir. Kur'ân'ın en belirgin î'câz yönü hiç şüphesiz Kur'ân'ın belâgatı, dili, üslûbu ve kullandığı kelimelerdir. Kur'an-ı Kerîm, lafızla mananın güzellikte, hitap etmede birbiriyle yarıştığı, manaları kulaklardan önce zihne, kalbe ulaştırdığı, muhatabını her an dipdiri tutan, usandırmayan bir belâgata, çeşitli söz sanatlarına ve edebî dil üslûblarına sahiptir. Bir hidayet rehberi olan Kur'an-ı Kerîm söz sanatlarının ifade biçimlerini en etkileyici şekilde sunmaktadır. Kur'an-ı Kerîm, sözleri ifade etmede bağlamına ve ortamına uygun şekilde nasıl yapılacağının da en büyük referansıdır.

“Kur'an-ı Kerîm’de Üslûb-u Hakîm Sanatı” adlı çalışmamızda, üslûb-u hakîmin sözlük ve terim anlamları bağlamında kelimelerin, terkip anlamıyla irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Tarihsel süreçte kavramın tekâmülü ele alınarak tanım ve sınırları netleştirilmiştir. Müttekaddim âlimler üslûb-u hakîm sanatını, kelâmın zahirinden başka bir manaya çıkması ve yeni anlamlar yüklenmesi sebebiyle meâni ilmine dâhil etmişlerdir. Zamanla manayı güzelleştiren sanatlar bağlamında bedî‘ ilmi içerisinde değerlendirilmiştir. Çalışmada üslûb-u hakîm sanatının çeşitleri, kısımları belirlenmiştir. Bu bağlamda ayrıştığı noktalara da vurgu yapılmıştır. İki kısımdan oluşan üslûb-u hakîm sanatının gaye ve amaçları tasnif edilmiş; bu tasnif doğrultusunda Kur'an-ı Kerîm’de üslûb-u hakîmle ilgili olan ayetler, tefsir ve belâgat kitaplarındaki yaklaşımlar temelinde ele alınmıştır.

Üslûb-u hakîm sanatının Kur'ânî temelde üç ana zemini bulunmaktadır. Birincisi ayetin sebebi nüzulü, ikincisi ayetin sibak-siyak ile olan irtibatı, üçüncüsü ise mukteza-yı hale göre muhatabın cevabı ve sorulan soruya verilen cevaptaki değişkenliktir/‘udûldur. Üslûb-u hakîmin en üst gayesi ‘udûldur. Araştırma sonucunda diğer gayelerin ‘udûl gayesinin alt başlığı olduğu ve üslûb-u hakîm sanatının gayelerinin hemen hemen

hepsinin ‘udûl temelinde şekillendiği sonucuna varılmıştır. Üslûb-u hakîmin amaçları birbiriyle ilintili ve iç içe bir şekildedir. İncelenen ayet bir yönüyle ‘udûl gayesi taşıırken başka bir yönüyle de daha önemliye vurgu gayesini taşıdığı araştırma sonucunda elde edilmiştir.

Üslûb-u hakîm sanatının gayeleri sorulan sorudan veya amaçlanan hedeften yön değiştirilerek sunulmaktadır. Daha önemli olan hususa dikkat çekmek, soru karşısında muhatabı zor duruma düşmekten kurtarmak, edebe riayet ederek cevap vermek, şaka ve nükte ile ortamı yumuşatmak, cevabı fazlaca uzatarak soru soranın öfkesini görmek ve taassubunu ortaya çıkarmak, yanlış olan iddialarını çürütmek, yeri geldiğinde alaylı bir söylem kullanarak muhatabı cezp etmek, bâtil olan fikirlerinden caydırmak, incitmeden yumuşak bir üslûbla hakikati anlatmak üslûb-u hakîm sanatının gayelerindendir. Gayelerinden bir diğeri de soru soran kimseye, sorusunu tekrar gözden geçirme imkânı vermesi, soru sorarken hangi noktalarda yanlış yaptığını vurgulamak, yanlışını kavramasını sağlamaktır. Araştırma sonucunda elde edilen üslûb-u hakîmin gayelerinin, iletilmek istenen mesajların ilahi hikmet gereği daha keşfedilmeyen yönleri mutlaka vardır.

Çalışmanın kaynağını klasik belâgat kitapları ve tefsirler oluşturmaktadır. Tefsirlerden özellikle İbn Âşûr’dan yararlanılmıştır. Üslûb-u hakîm sanatının gaye ve çeşitlerini terimsel ve kavramsal olarak en iyi yansıtan tefsirin İbn Âşûr’un tefsiri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tefsiri kavramsal netlik ve açıklık bakımından bir adım önde görülmektedir.

Üslûb-u hakîm sanatının iki temel eksen üzerinde uygulandığı görülmektedir. Kur’an’da “sana... soruyorlar ki” ya da “soruyorlar” kalıbındaki “seele” formundaki ayetlerin birçoğunda üslûb-u hakîm sanatının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ahiret-ruh-kıyamet saati gibi gaybî konular ile alakalı ayetlerde de üslûb-u hakîm sanatının bulunduğu görülmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan ayetler, üslûb-u hakîm sanatının kullanım şekli, amaç ve gayesinin yanında, hitap ettiği dönem özellikleri de dikkate alınarak incelenmiştir. Muhatap kitlenin yaşadığı atmosfer özelliklerinin bu üslûbu kullanmada önem ve etkisi de tahlil edilmiştir. Nitekim hitap ettiği muhatap kitlesi incelendiğinde üslûb-u hakîm iman eden ve etmeyen her toplum için kullanılan bir üslûptur. Mekkî ve

Medenî dönemde kullanılan üslûb-u hakîm sanatı, İlâhî mesajı iletmede etkin bir yöntemdir. İncelenen ayetler neticesinde, muhatapların cüz'î detaylarla ilgili soruları, dinin ve Kur'ân'ın tevhid, nübüvvet, haşr, dirilme gibi temel konularına yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Soruların hemen hemen tümünün bu çerçevede bağlamında cevaplandırıldığı görülmektedir.

İrşâd ve tebliğde mesaj, öğüt, ders vb. bilgiler vermeyi amaçlayan kişi, üslûb-u hakîm yöntemini, belâgat sanatını kullanarak muhatapı-hitap edilen kitleyi; daha iyi motive ederek amaçlanan noktaya en ideal şekilde güdüleyebilir. Verilmek istenen mesaja, öğretilmek istenen mevzuyla dikkatleri çekebilir. Daha etkili ve kalıcı öğrenmede usandırmadan daha vecîz ifadelerle, ihtiyaç duyulan bilginin takdim edilmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.v.) de risaleti döneminde, Kur'ân'ın tâlim ettirdiği bu üslûbu, sahabelerin maddî-manevî yetiştirilmesinde tâlim ve terbiye metodu olarak kullanmıştır. Araştırmada ele alınan mevcut ayetler ve meseller belîğ anlatım yöntemlerinden olan üslûb-u hakîm sanatının en güzel örneklerini teşkil etmektedir.

Üslûb-u hakîm, her kesimden ve her seviyeden insana hitap etmenin, konuşmanın yöntem ve metotlarını öğreten bir sanattır. İlk muhataplarını İslamiyet'e davet etmek, tevhid inancını yerleştirmek, çağının en belîğ ve fasîh dilini kullanan cahiliye dönemini, ilâhî emre yakınlaştırmak ve onların dikkatlerini çekmek için Kur'ân i'câz özelliklerinden olan üslûb-u hakîm sanatı, günümüzde de toplumsal ve bireysel ilişkilerde iletişim dilinin nasıl kullanılması gerektiği sorusuna cevap vermektedir. Toplumlara ve kurumları birbirine bağlayan gerek bireysel gerekse ictimâî açıdan daha latîf bir dille, konuşmanın/istemenin/vermenin edebini öğreten bir yöntem sunmaktadır. Kur'ân üslûbu bin dört yüz kırk yıl öncesinden günümüze ışık tutmaktadır. İlâhî metnin geçmişten günümüze ve geleceğe yön veren evrensel, taptaze ve güncel üslûbu O'nun mucizeliğini bir kez daha hatırlatmaktadır. Araştırmanın bundan sonra yapılacak olan belâgat çalışmalarında Kur'ân ayetlerinin ve sanatlarının bağlam, muhatap ve toplumsal gerçekler realitesi çerçevesinde bir bütün olarak ele alınması adına Kur'an araştırmalarına bir katkı sağlaması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abbas, İhsan, *Melamihu Yunaniyye fi'l-Edebi'l-Arabi*, el-Müessesetü'l-Arabiyyetü li'd-Dirâseti ve'n-Neşri, Beyrut 1977.
- Alak, Musa, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyiri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi*, Nil Yayınları, İzmir 1999.
- Ali, Ahmed, *Uslûbu'l-Hakîm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu'l-Kâsidî Merbât, Cezayir 2014.
- Âlusi, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullah b. Mahmûd, *Ruhü'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesâni*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1415.
- Arslan, A. “Zemahşerî'nin el-Keşşaf Tefsiri Özelinde Müşâkele Üslûbu”, *Edebali İslâmiyat Dergisi*, 2(3), 2018, 125-136.
- Ateş, A. “Anlam Bütünlüğü Açısından Bakara 189. Âyet İle İlgili Bir Değerlendirme (Evlere Kapılarından Girmenin Hilaller Hakkındaki Soru İle Münasebetine Dair)”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 2016, 9-30.
- Atik, Abdülaziz, *İlmü'l-Bedi'*, Darün-Nehda, Beyrut t.y.
- Ayverdi, İlhan; red. Etimoloji Ahmet Topaloğlu; yay. Haz. Kerim Can Bayar, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe sözlük: H – N, Kubbealtı Lügati*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.
- Azizova, Elnure, “Ukâz”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2012, XXXXII.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basri, *I'cazü'l-Kur'ân*, Daru'l-Maârif, Kâhire 1997.
- Bâsim, Muhammed İbrâhim, *Belâgatu'l-Müşâkele fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecelletu'l-feth, IRAK 2008, Sayı: 32, 1.
- Baytar, Y. S., “Arap Edebiyatında Mana İle İlgili Güzel Söz Sanatları”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 1, 2015, 101-118.

- Bayer, İ., “İbn-i Kemâl’in “el-Üslûbu’l-Hakîm” Risâlesinde İlgili Âyetlere Bakışı ve es-Sekkâkî Eleştirisi”, *İlled*, Erzurum, Sayı: 45, 2016/1.
- Benli, Mehmet Sami, “Miftâhu’l-Ulum” *DİA*, TDVY, İstanbul 2005, XXX.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü’t-Tenzil ve Esrarü’t-Te’vil*, tahkik Muhammed Maraşlı, Daru İhya İt-Turas, Beyrut 1418.
- Bilgegil, M.Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- Bolelli, Nusreddin, *Belagat: Beyân-Meânî-Bedî’ İlimleri Arap Edebiyatı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 2009.
- _____, *Belâgat Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul 2010.
- Bulut, Ali, *Belagat: Meânî-Beyân-Bedî’*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 2013.
- _____, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İfav Yayınları, İstanbul 2015
- _____, *Bedî’ İlmi*, İfav Yayınları, İstanbul 2016.
- Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub Kinani Leysi, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, Dârü’l-Mektebetü’l-Hilal Beyrut 1423.
- _____, *Kitâbu’l-Mehâsin ve’l-Ezdât*, Mektebetü’l-Hilal, Beyrut 1423.
- Cârim, A., & Emîn, M., *El-Belâğatu’l-Vâziha*, Mektebeti Dâru’l-Fecr, Dimeşk 2014.
- Çelik, Yüksel, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî’nin el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Çetiner, Bedreddin, *Fatiha’dan Nas’a Esbab-ı Nüzul: Kur’an Ayetlerinin İniş Sebebi*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.
- Çoban, Ahmet, *Edebiyatta Üslûp Üzerine*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Çokyürür, Mehmet Zahid, “İbn Haldûn’un Belâgat Kuramı”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, Sayı: 48, 2019, 521-543.
- Şevkî Dayf, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, I-II, el-‘Asr u’l-İslâmî, Kahire 1995.

- Dereli, Muhammet Vehbi, “İbn Ebi’l-İsba’ın Bedî’u’l-Kur’ân Adlı Eseri Bağlamında Kur’an’ın Bedî’ İlmine Etkisi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, Sayı: 48, 2019, 461-494.
- Demirayak, Kenan, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), İstanbul 2013.
- Dereli, Muhammet Vehbi, “İbn Ebi’l-İsba’ın Bedî’u’l-Kur’ân Adlı Eseri Bağlamında Kur’an’ın Bedî’ İlmine Etkisi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, Sayı: 48, 2019, 461-494.
- Derviş, Muhyiddin, *İ’rabü’l-Kur’âni’l-Kerim ve Beyânuh*, Daru’l İrşâd Daru’l Yemâme, Dimeşk Beyrut 1415.
- Diraz, Muhammed Abdullah, *en-Nebe’ü’l-Azim: Nazaratun Cedide fi’l-Kur’an*, Daru’l-kalem Dimeşk, 2005.
- Dölek, Âdem, “Edebî Açıdan Hadislerde “Üslûb-i Hakîm” ve Önemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, 2001, 325-341.
- Durmuş, İsmail, “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2009, XXXVI.
- _____, “İltifât”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2000, XXII.
- _____, “İsti’nâf”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2001, XXIII.
- _____, “Kinâye”, *DİA*, TDVY, Ankara 2002, XXVI.
- _____, “Meânî”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2003, XXVIII.
- _____, “Müşâkele”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2006, XXXII.
- _____, “Safedî”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2008, XXXV.
- _____, “Tevriye”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2012, XXXXI.
- _____, “Üslûb-ı Hakîm”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2012, XXXVI.
- _____, “Üslûb”, *DİA*, TDVY, İstanbul 2012, XXXXII.

- Ebu Musa, Muhammed, *Hasâisus Terâkîp; Dirase Tahliiliyye Li Mesaili İlmiî Meani*, Mektebetu Vehbe, Kahire.
- Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-Kübra: el-Kur'ân (Nüzûlühû - Kitâbetühû - Cem'uhû - İ'câzühû - Cedelühû - Ulûmühû - Tefsîruhû - Hükmü'l-Ğinâi Bihî)*, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, Kahire (t.y.).
- Efendi, Asım, "*Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*." Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013.
- Ebu'l-Meâli, Bahâüddîn Kâfî'l-Küfât Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Bağdâdî, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, Daru's-Sâdir, Beyrut 1417.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1982.
- el-Alevî, Yahyâ b. Hamza, *el-İcâz li Esrâri Kitâbi'l-İcâz*, nşr.: B. İsâ, Dârü'l-Medâri'l-İslâmi, Beyrut 2007.
- el-Bağdâdi, Ebu'l-Meâli Bahaüddin, *et-Tezkiratu'l-Hamdûniyye*, Daru's-Sâdir, Beyrut 1417.
- el-Cezerî, İbnu'l-Esîr, *en-Nihaye fi Garibi'l-Eser*, nşr. Tahir Ahmed ez-Zâvî, M. Muhammed et-Tenâhî, Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdurrahman Abdülkahir, *Delailü'l-i'câz*; thk. Muhammed Rıdvan ed-Daye, Fayiz ed-Daye, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye 2001.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf, *et-Tâ'rifât*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- el-Bûtî, Sa'id Ramazan, *Min Revâi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Farabi, Dimeşk 1975.
- el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1988, I.
- el-Haşîmi, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâga fi'l-Meani ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 2003.
- el-Hatip, Ahmed B. Ali B. Sabit El-Bağdadi, *er-Rihle fi Talebi'l-Hadis*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 2011.
- el-Herevî, Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Tehzîbü'l-Luğa*, Tahkîk: Muhammed 'Avz Mur'ib, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut 2001, XII.

- el-Hindâvî, Abdulhamîd Ahmed b. Yusuf, *el-Î'câzu's-Sarfî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Dirâse Nazariyye Tatbîkiyye et-Tavzîfu'l-Belâğî li-Sıyâğati'l-Kelime*, el-Mektebetu'l-'Aşriyye li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, Beyrut 2002.
- el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb, *el-Müfredat'ü Elfâz'il-Kur'an*; thk. Safvan Adnan Davudi, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2002.
- el-Kavâsimî, Bessâm 'Abdu'l-'Afuv, “*el-Hevlu'l-Mu'cib fî'l-Kavli bi'l-Mûcib liSalâhıddîn es-Safedî*”, *Mecelletu'l-'Câmi'ati'l-İslâmîyye*, sayı: 1, 2011, 957-987.
- el-Kazvini, Hamdullah Müstevfî, *el-İzah fî Ulumi'l-Belâğ*, Tahkik Muhammed Hafâcî, Dârü'l-ciyl Beyrut.
- el-Kazvînî, el-hatip Muhammed b. Abdurrahman, *Telhis*, (nşr., Sadi Çöğenli-Mustafa Kılıç-Nevzat H. Yanık), İstanbul, 2001.
- el-Kefevî, Ebû'l-Beka Eyyub b. Musa el-Hüseyinî, *el-Küllîyyat : Mu'cem fî'l-Mustalahat ve'l-Furuk el-Lugaviyye*; thk. Adnan Derviş, Muhammed el-Mısri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2011.
- el-Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*; thk. Ahmet el-Berdûni İbrahim Atfîş, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Mürûcu'z-Zeheb*; Tahkik Esad Dağır, Daru'l-Hicra, Kum 1409.
- Emiroğlu, İ., “Muğalata Nedir?”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1994, Sayı: 8, 237-260.
- en-Nisaburi, Nizameddin el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Kummi, *Garaibü'l-Kur'an ve Regaibü'l-Furkan*; thk. Zekerıyyâ Umeyrat, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbrâhim es-Sâmerrâî, *min Esâlîbi'l-Kur'an*, Mu'cemiyyât, Beyrut 1987.
- es-Sülemi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizi, *eş-Şemailü'l-Muhammediyye, i'tena bihi Muhammed Avvame*, Medine: Darü'l-Yüsr; Cidde: Darü'l-Minhac, 2011, 389-391 (240. hadis).

- eş-Şirbînî, Abdurrahman, *Feydu'l-Fettâh 'alâ Havâşî Telhîsi'l-Miftâh*, Matbaatu Medreseti Vâlideti Abbâs el-Evvel, Kahire 1905.
- Eren, A. C., "Kur'ân Metninin Üslûb Özellikleri", *Electronic Turkish Studies*, 9(5), 2014, 868-900.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî, *el-Mutavvel: Şerhu Telhisi Miftahi'l-Ulûm Belâgat İlimleri Meâni I*,; yayına hazırlayan Zekeriya Çelik, Litera Yayıncılık, İstanbul 2019.
- er-Rafîi, Mustafa Sadık, *I'cazü'l-Kur'ân ve'l-Belâgatü'n-Nebeviyye*, Darü'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut.
- _____, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 2005.
- es-Salih, Subhi, *Mebâhis fî Ulumi'l-Kur'ân*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut (y.y., t.y.).
- es-Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'Ulûm*, Dârü'l-Kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1987.
- es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb, *Miftâhu'l-'Ulûm: Belâgat*; Çev. Zekeriya Çelik, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017.
- es-Suyûtî, Celâleddîn *el-İtkân*, nşr.: Muhammed İbrâhîm, el-Hey'etu'l-Mısriyye el-Âmme, Kahire 1974, II.
- et-Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed, *Kitâbu't-Tibyân fî İlmi'l-Meânî ve'l-Bedî' ve'l-Beyân*, thk. Hâdî Atiyye- Matar el-Hilâlî, Âlemu'l-kutub, Beyrut 1407/1387.
- _____, *Şerhu't-Tîbî 'Alâ Mişkâti'l-Mesâbih*, Thk.: Abdülhamîd Hindâvî, Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, Mekke, Riyad 1997.
- Fadl, Salâh, *İlmu'l-Uslûb Mebâdiuhu ve İcrââtuh*, Dârü's-Şurû', Beyrut 1998.
- Firuzabadi, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed, *Kamusü'l-Muhit*, Müessetü'l-Risale Beyrut 2005.
- Görgün, Muhammed Emin, *Hadislerde Üslûbu'l-Hakîm Sanatı ve Buhârî Örneği*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydani, *Belâgatü'l-Arabiyye : Üsûsühâ ve Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ*, Darü'l-Kalem, Beyrut 1996.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah ve Çelebi, Rebiha, *Teshil'ü'l-Belağa (Maani, Beyân, Bedi')*, İzmir 1994.

_____, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *DİA*, TDVY, Ankara 1988, I.

_____, "Beyân", *DİA*, TDVY, İstanbul 1992, VI.

_____, *I'câz ve Belâğat Deyimleri*, Ekev yay., Erzurum 2001.

_____, "Belâğat Ekolleri ve Anadolu Belâğat Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8, 1988, 115-127.

Halefullah, M. A., *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, Çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2012.

Huseyin, T., "el-Câhiz'den Abdülkâhir Dönemine Kadar Arap Belağatı", Çev. M. Akif Özdoğan, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 4(8), 131-157.

İbn Âşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, *Tefsirü't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dârus-Suhnûn Tunus 1394/1973.

İbn-i Ebi'i-İsba', Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısırî, *Bedîu'l-Kur'ân*, nşr.: Hafnî Muhammed, Dâr-u Nahda, Mısır 1957.

İbn-İ Kemâl Paşa Şemseddîn Ahmed B. Süleymân, *Resâil-i İbn-i Kemâl*, Nşr. Ahmed Cevdet, Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye: İkdâm Matbaası, I, II, 23. Risâle, İstanbul 1316.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, *Edebü'l-Kâtib*; thk, ta'lik Muhammed ed-Dali, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, (nşr. Muhammed el-İskenderânî), Dârü'l Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 2001.

İbn Hicce, Takiyyuddîn Ebû Bekr Muhammed b. 'Ali el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Erab*, thk. Muhammed Nâci b. Ömer, Dârü'l-Kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 2008.

- İbn Manzûr, Muhammed B. Mükrim B. Ali Cemâlüddîn, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut 1993.
- İsmail, Muhammed Bekr, *Dirasât fî Ulumi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Menar, Kahire 1990.
- Karaca, Hüseyin, “Diyanet Hizmet İçi Eğitim Kurslarında Tahsil Edilen Belâgat ve Tasavvuf İlimlerinin Vaizlerin Usuli Duruşuna Katkıları”, *Vaaz ve Vaizlik Sempozyumu* (17-18 Aralık 2011), 2013, 385-413.
- Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ. K., Çağrıçı, M., Gümüş, S., Turgut, A., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Kılıç, Hulusi, "Ebu'l-Bekâ el-Kefevî", *DİA*, TDVY, İstanbul 2000, X, 298.
- _____, "Belâgat", *DİA*, TDVY, İstanbul 1992, X, 380-383.
- Kılıç, Sadık, *Kuran: Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Marulcu, H. T., “Kur'ân'da Edebî Bir Üslup Olarak Tehekküm ve Müşâkele -Kelâm Açısından Bir Değerlendirme-“, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, 2017, 327-338.
- Matlub, Ahmed, *Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Belaga ve Tetavvüruha*, Matbuatü'l Mecmai'l-İlmiyyi'l-Iraki, Beyrut 1987.
- Medenî, Sadrüddîn Alî Hân b. Nizâmiddîn Ahmed b. Muhammed Ma'sûm elHüseynî, *Envâru'r-Rebî' fî Envâ'i'l-Bedî'*, Thk.: Şâkir Hâdî Şükr, Necef, Matbaatu'n-Nu'mân, 1968.
- Münâvi, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacil arifin b. Ali, *et-Tevkif ala Mühimmati't-Taarif* ; thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 2002.
- Özdoğan, M. A., “İ'câzü'l-Kur'ân Meselesinin Belâgat İlminin Gelişmesine Etkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 3(2), 2003, 113-127.
- _____, “Belâgatın Sistemize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî'nin Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2(4), 2002, 97-106.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*. Kuramer, İstanbul, 2016.

- Reşid Rıza, Muhammed, *Tefsirü'l-Kur'ânî'l-Hakim, Tefsirü'l-Menâr*, el-Heyetul Mısıriyyeti'l-Amme lil-Kitap, Kahire 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru's-Sâbûnî, Kahire 1997.
- Şensoy, Sedat, *Abdülkâhir el-Cürcânî'de Anlam Problemi*, Detay Copy Center, İstanbul 2010,
- Tâhirül Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1994.
- Tala, Murat, *Sarf ve Nahiv Açısından Kur'an'da Udûl*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- Turan, Şerafettin: "Kemalpaşazâde", *DİA*, TDVY, İstanbul 2002, XXV.
- Türkiye Diyanet Vakfı, *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, haz.: Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Ali Özek, Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez, Prof. Dr. Mustafa Çağrıçı, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş, Doç. Dr. Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.
- Topaloğlu, Bekir, "Hakîm", *DİA*, TDVY, İstanbul 1997, XXV.
- Uçar, Hasan, "Arap Dili Belâgatında el-Kavlu bil-Mûcib ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Uygulamaları", *Omuufd: Ondokuz Mayıs University Review Of The Faculty Of Divinity*, Sayı: 37, 2014, 171-187.
- _____, *Kur'ân-ı Kerîm'deki Anlamsal Bedî' Sanatları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Vâhıdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisaburi, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân*, thk. Mahir Yasin el-Fahl, Dârü'l-Meyman, Riyad 2005.
- Veys, Ahmed Muhammed, *el-İnziyâh min Manzûri'd-Dirâsâti'l-Uslûbiyye*, el-Muessesetu'l-Câmi'iyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrut 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzü'l-Kur'ân", *DİA*, TDVY, İstanbul 2000, XXI.
- _____, "Sarfe", *DİA*, TDVY, İstanbul 2009, XXXVI.
- Yerinde, A., "Belagat İlminde Müşâkele Sanatı", *Usûl: İslam Araştırmaları*, Sayı: 30, 2018, 7-30.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fî Vücuhi't-Te'vil*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1407.

Ziyâuddîn İbn Esîr, Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el Cezerî: *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtibi ve 'ş-Şâ'ir*, Daru Nahzati Mısır, Kahire t.y

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatu İsa El-Bâbi el-Halebi, Mısır 1995.

AYETLER DİZİNİ

SIRA	AYETLER	DÖNEM	ÜSLUBU HÂKİM ÇEŞİDİ	MAKSADI
1	Bakara:1/26-27	Medine	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
2	Bakara:1/189	Medine	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
3	Bakara:1/215	Medine	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
4	Âli-İmran: 3/41	Medine	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Ta'riz
5	En'âm:6/37	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Ta'riz
6	En'âm:6/151	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Ta'riz
7	A'raf:7/59-62	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	telattuf
8	A'raf:7/65-68	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	telattuf
9	A'raf:7/75	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Ta'riz
10	A'raf:7/164	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Ta'riz
11	A'raf:7/187	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
12	Enfâl:8/1	Medine	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
13	Enfâl:8/19	Medine	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Tehekküm
14	Tevbe:9/61	Medine	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	İbtâl
15	Tevbe:9/95	Medine	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Ta'riz
16	Tevbe:9/96	Medine	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Ta'riz

17	Tevbe:9/124-125	Medine	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	İbtâl
18	Yunus:10/20	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Tehdît
19	Yunus:10/48-49	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	İnkâr
20	Yunus:10/53	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
21	Ra'd:13/31	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Ta'riz
22	Nahl:16/101-102	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	İbtâl
23	İsrâ:17/50-51	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	İbtâl
24	İsrâ:17/85	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Sarf
25	Meryem:19/7-9	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Sarf
26	Meryem:19/20-21	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Sarf
27	Meryem:19/77-80	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	İnkâr
28	Neml:27/45-46	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
29	Neml:27/71-72	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Tehekküm
30	Sebe':34/29-30	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Tehdit
31	Yâsin:36/48-49	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Tehdit
32	Yâsin:36/52	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Sarf
33	Yâsin:36/77-79	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
34	Zâriyât:51/12-14	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Tehekküm

35	Münâfîkûn:63/8	Medine	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	İbtâl
36	Meâric:70/1-3	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
37	Meâric:70/36-38	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	İnkâr
38	Müddesîr:74/31	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	İbtâl
39	Kıyâmet:75/5-12	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Ta'riz
40	Nâziât:79/42-46	Mekke	Cevap verilmesi istenen bir sorunun amacı dışında cevaplandırılması	Daha önemli bir konuya dikkat çekmek
41	Kevser:108/3	Mekke	Muhatabın sorduğu soruya beklemediği bir cevabı alması	İbtâl

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Elif ÖZCAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Uşak 1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	elif.qzcan@gmail.com
Tarih	12.06.2020